

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Ю. М. Мирошниченко

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ТА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ
ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Монографія

**Харків
2017**

УДК 343.112
ББК 67.411 (4 укр)
М 57

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Маріупольського державного університету
(протокол № 10 від 02.02.2017 р.)*

Рецензенти:

Волобуєв Анатолій Федотович –
доктор юридичних наук, професор;

Щербаковський Михайло Григорович –
доктор юридичних наук, доцент.

Мирошніченко Ю. М.

М 57

Процесуальні та філософсько-правові проблеми здійснення правосуддя в кримінальному провадженні: монографія / Ю. М. Мирошніченко. – Харків : Панов, 2017. – 200 с.

ISBN 978-617-7474-63-9

У монографії розглянуті актуальні проблеми здійснення функції правосуддя в умовах змагального процесу. Визначено типологічну приналежність вітчизняного кримінального судочинства. Висвітлені основні філософські концепції істини, проаналізовані наукові підходи до з'ясування природи істини в кримінальному процесі. Розглянуті категорії «істинність», «достовірність», «імовірність», стандарт доказування «поза розумним сумнівом» та проблеми внутрішнього суддівського переконання.

Для науковців, викладачів, студентів, суддів, прокурорів, адвокатів.

**УДК 341.112
ББК 67.411 (4 укр)**

ISBN 978-617-7474-63-9

© Мирошніченко Ю. М., 2017

ЗМІСТ

Передмова	4
Глава 1 ДЕЯКІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЗМАГАЛЬНОГО ТИПУ	
1.1. Типологічна характеристика українського кримінального судочинства ..	9
1.2. Короткий нарис з історії вітчизняного змагального процесу	17
Глава 2 ПРОБЛЕМИ ІСТИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	
2.1. Про істину процесуальну й матеріальну	30
2.2. Про істину абсолютну і відносну, об'єктивну і суб'єктивну	41
2.3. Про знання достовірне і ймовірне	48
2.4. Про критерій істинності знання.....	62
2.5. Про об'єктивну істину і змагальність процесу	78
2.6. Про концепцію конвенційної істини в кримінальному судочинстві.....	83
2.7. Про істину в позитивному кримінальному процесуальному праві України.....	94
Глава 3 РОЛЬ СУДУ В ЗМАГАННІ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	
3.1. Генеза національного законодавства й наукових поглядів щодо місця суду в змагальному процесі.....	100
3.2. Про роль кримінального суду в зарубіжних правових системах.....	115
3.3. Щодо ролі суду в кримінальному процесі України	119
3.4. Принцип вільної оцінки доказів в аспекті незалежності суду та самостійності судді у вирішенні кримінальних справ	145
Післямова	168
СПИСОК використаної літератури	170

Передмова

Істотні зміни соціально-економічних, політичних і правових підвалин української державності, пов'язані з демократичними перетвореннями, що почалися в 90-х роках минулого століття, привели до реалізації принципу поділу влади, закріпленого статтею 6 Конституції, за якою державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Визнання судової влади однією з самостійних рівноцінних гілок влади державної розширило сферу її функціонального впливу на суспільні відносини, в тому числі в царині кримінальної юстиції.

В останні роки кримінальне процесуальне законодавство України зазнало докорінних змін, спрямованих на забезпечення вільного доступу до правосуддя, розширення прав учасників кримінального провадження, утвердження змагальності процесу. З ухваленням Верховною Радою України Кримінального процесуального кодексу 2012 року відбулася концептуальна трансформація окремих інститутів кримінального процесу, що визначає актуальність проблем практичного втілення принципу змагальності кримінального судочинства, диктує необхідність розробки криміналістичних рекомендацій щодо тактики суду в нових процесуальних умовах.

Як відомо, питання криміналістичної тактики традиційно вирішуються у співвідношенні з проблемами розвитку процесуального законодавства, а отже розробці засобів криміналістичного забезпечення судової діяльності має передувати глибокий науковий аналіз доволі складних і багатогранних нових положень процесуального законодавства. Таке дослідження не може обмежуватися рамками теорії

кримінального процесу чи криміналістики. Для вирішення відповідних пізнавальних задач необхідне використання даних інших галузей наукового знання й не в останню чергу знання філософського. Складність і новизна багатьох положень КПК вимагає філософського осмислення певних правових явищ. Розуміння таких категорій як істина, достовірність, імовірність, переконання, сумнів і багато інших понять немислиме без використання фундаментальних знань про закономірності розвитку природи, суспільства й мислення.

При цьому, якщо для криміналістики альтернативи об'єктивній істині, як меті судового пізнання, не існує, то в науці кримінального процесу протягом останніх десятиліть активно відроджується теорія формальної (процесуальної, юридичної, судової) істини, що живиться ідеями філософії постмодернізму з його повсюдним плюралізмом, як новою моделлю розуміння буття, різноманітністю методів його пізнання, де істина характеризується відсутністю онтологічного статусу, процесуальністю та ігровою природою, існуванням виключно в контексті мовних конструкцій. При цьому вважається, що «тепер теорій багато, і у кожній своє розуміння предмета; значить, і істин теж безліч. ... Ця трудність стала предметом філософсько-методологічного аналізу, в результаті якого в залежності від позиції методологів і філософів визначилися різні, частіше скептичні, висновки відносно вирішення питання про істину в сучасному науковому пізнанні»¹, що повною мірою стосується науки кримінального процесу, певне коло представників якої заперечує можливість одержання достовірного (об'єктивно істинного) знання в результаті ретроспективного дослідження події злочину, обмежуючи його тим чи іншим ступенем вірогідності. У зв'язку з цим не можна не згадати висловлювання професора Р. С. Белкіна, який на початку

---

¹ *Завялова М.П.* Научная истина в аспекте коммуникативной рациональности (Case study: К. Проппер об истине как «социальном результате взаимной критике ученых // Проблема истины в философии и науке: Сб. Всероссийского семинара молодых ученых им. П.В. Копнина: Труды Томского государственного университета. Т. 270. Сер. философская. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2008. С. 60.

тисячоліття писав, що в науці «... накопичилася значна кількість різних уможлядних конструкцій і «відкриттів», які не мають ані теоретичних, ані практичних обґрунтувань. Їх автори, одержимі або безпідставними ілюзіями, або амбіціями, наполегливо пропагують свої ідеї і, що особливо тривожно, знаходять співчутливий відгук у недостатньо компетентних або простодушних читачів і учасників конференцій, загіпнотизованих часом гучними іменами «першовідкривачів»¹.

Попри те, що слова відомого науковця стосуються проблем науки криміналістики, вони якнайкраще характеризують окремі явища, які спостерігаються в теорії доказування з приводу визначення його мети, можливостей і засобів її досягнення. За такого стану справ критичний аналіз «новітніх» підходів до розуміння сутності феномену істини як мети кримінального процесуального доказування здався автору надзвичайно актуальним, що визначило одну з цілей цього дослідження, адже не може кримінальний процес і криміналістика, що своїми розробками забезпечує доказову діяльність в кримінальному судочинстві, і, власне, судові пізнання в кримінальному провадженні, ґрунтуватися на діаметрально протилежних методологічних підвалинах.

У пропонованій монографії визначається типологічна приналежність вітчизняного кримінального судочинства, наводяться основні віхи його становлення. Розглядаються філософські концепції істини, аналізуються основні підходи до з'ясування природи істини в кримінальному судочинстві, наголошується на її діалектико-матеріалістичному розумінні. Окремо досліджуються філософські витoki концепції конвенційної істини та обґрунтується її непридатність для досягнення цілей кримінального провадження. Розглядаються категорії «достовірність» і «ймовірність», з'ясовується їх співвідношення з поняттям істини в кримінальному процесі та значення для теорії і практики судового пізнан-

---

¹ Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистика. М.: НОРМА, 2001. С. 7-8.

ня. Висвітлюється питання щодо сутності стандарту доказування «поза розумним сумнівом» та проблеми внутрішнього суддівського переконання.

В результаті дослідження проблеми істини в кримінальному судочинстві, автор дійшов висновку про те, що сформований в Україні, Росії та інших державах із загальними або близькими правовими витоками публічно-змагальний вид судочинства, безсумнівно передбачає встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні за активної участі в цьому процесі незалежного й неупередженого суду. Запорука ефективного судочинства і справедливого правосуддя – розумний баланс приватних і публічних інтересів, диспозитивних і офіційних, змагальних і розшукових начал в кримінальному процесі. Концепція об'єктивної істини, на думку автора, цілковито узгоджується з відправними засадами змагального судочинства, про що свідчать як результати теоретичних досліджень так і позитивне законодавство, системний аналіз норм якого показує, що встановлення об'єктивної істини як і раніше залишається метою судового доказування.

З оновленням кримінального процесуального законодавства особливо гострого звучання набуло питання ролі суду в кримінальному процесі. Тотальне втілення змагальної ідеології начебто вимагає абсолютної доказової пасивності суду, виконання ним суто арбітральних функцій, на чому наполягає деяка частина представників процесуальної науки. Але «чиста змагальність» – це лише теоретична модель судочинства. В реальних історичних умовах кримінальна процесуальна діяльність у певній правовій системі організується відповідно до умов того суспільства, в якому вона здійснюється. Тому, надважливо визначити місце суду в оновленому вітчизняному процесі, його компетенції, межі доказової активності, чому присвячена окрема частина монографії.

Попри те, що більшість розглянутих у цьому дослідженні питань мають дискусійний характер, автор має сподівання, що його результати можуть бути використані: для удосконалення кримінального процесуального законо-

давства; в практичній діяльності суду та професійних учасників кримінального провадження; при підвищенні кваліфікації суддів; в науковій роботі при проведенні подальших досліджень проблем судового розгляду кримінальних справ та криміналістичного забезпечення судочинства; в учбовому процесі вищих навчальних закладів при викладанні дисциплін «Кримінальне процесуальне право» та «Криміналістика».

Автор висловлює вдячність рецензентам монографії за їх цінні зауваження і пропозиції, які були враховані при підготовці книги до видання.

Глава 1

ДЕЯКІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЗМАГАЛЬНОГО ТИПУ

1.1. Типологічна характеристика українського кримінального судочинства

В загальнотеоретичному значенні типологія розглядається як метод наукового пізнання, заснований на розчленуванні систем об'єктів та їх групуванні за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі (типу), що представляє собою певну теоретичну конструкцію, в якій виділяються істотні ознаки, властивості, зв'язки, відносини, котрі об'єднують одні явища і відрізняють їх від інших. Звідси під типологією форм судочинства розуміється метод наукового пізнання, в основі якого знаходиться поділ досліджуваної сукупності процесуальних моделей на групи. Необхідність типологізації виникає у зв'язку з потребою в упорядкованому описанні множин доволі неоднорідних форм кримінального судочинства або у вивченні певних закономірностей на основі аналізу таких множин. В процесі типологізації на основі змістовного аналізу досліджуваних об'єктів виявляється їх схожість і відмінність, обираються надійні способи ідентифікації. При цьому об'єкти, згруповані за основною типологічною ознакою, називають типами, а процес подальшої деталізації визначає їх види.

Проблеми типології кримінального судочинства досліджували дореволюційні вчені-юристи Я. І. Баршев, С. І. Вікторський, П. І. Любинський, М. М. Розін, В. К. Случевський, І. Я. Фойницький. За радянських часів до типологізації кримінального процесу зверталися В. П. Нажимов, І. Л. Петрухін, М. М. Полянський, М. С. Строгович, М. О. Чельцов-Бебутов. Серед сучасних дослідників даної проблематики такі відомі вітчизняні й зарубіжні процесуалісти як А. С. Барабаш, К. Б. Калиновський, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. А. Маркуш, Ю. В. Мещеряков, О. Б. Семухіна, О. В. Смирнов, М. Г. Стойко, С. Д. Шестакова, О. Г. Яновська та інші правознавці, вагомість внеску яких у розвиток теорії типів кримінального процесу не піддається сумніву. І все ж, попри чималу кількість наукових праць з цього питання, проблема типології сучасного українського кримінального судочинства залишається недостатньо дослідженою, не зважаючи на значущість теоретико-пізнавальних та практично-прикладних задач, які стоять перед типологізацією кримінального процесу. На доктринальному рівні її завдання полягає у виокремленні та аналізі сутнісних елементів, що характеризують організацію кримінальної процесуальної діяльності в тій чи іншій країні або на певному етапі розвитку конкретної держави, з метою розкриття об'єктивних закономірностей функціонування і типологічного генезису відповідних процесів. Разом з тим типологія кримінального процесу не зводиться лише до порівняльного вивчення форм кримінального судочинства та віднесення їх до певних типів і видів. Прикладною задачею типологізації кримінального процесу є розробка рекомендацій щодо організації та вдосконалення кримінального судочинства, які дозволяють диференціювати завдання, функції, зв'язки, відносини, рівні організації кримінальної процесуальної діяльності в залежності від тих чи інших типологічних характеристик і забезпечують, таким чином, ефективне функціонування кримінальної юстиції.

Отже, типологізація здійснюється шляхом виділення певного критерію, на основі якого розрізняються типи дос-

ліджуваного об'єкта. В цьому зв'язку важко не погодитися з О. В. Смирновим і К. Б. Калиновським стосовно того, що в теорії судочинства в якості таких типів найчастіше використовуються поняття розшукового і змагального процесів. Суть розшукового типу кримінального процесу, до якого в історичному плані автори відносять кримінальну розправу, асизи, судовий наказ, інквізиційний і слідчий процеси, полягає у застосуванні в кримінальному провадженні методів управління з арсеналу адміністративної влади (імперативний метод «влада-підпорядкування»), тоді як за його змагальної побудови (обвинувальний, приватно-позовний, публічно-позовний, або публічно-змагальному процеси) використовується арбітральний метод, який передбачає рівність сторін і наявність між ними незалежного арбітра – суду. Однак, як справедливо зазначають учені, жодне реальне кримінальне процесуальне законодавство не знає абсолютно чистих типів змагального і розшукового проваджень¹. «Чистий тип процесу, розшукового чи змагального, – писав свого часу професор М. М. Розін, – є теоретичне узагальнення. Встановлений на ґрунті цього узагальнення той чи інший принцип процесу є критерій для оцінки окремих інститутів процесу в тому чи іншому вигляді, як вони існують в дійсності, і в тому вигляді, як вони повинні бути організовані»². Ступінь наближення діючого законодавства до тієї чи іншої ідеальної моделі судочинства неоднаковий на різних етапах розвитку суспільства і залежить від національних традицій, економічних, політичних, соціальних умов, в яких відбуваються певні процеси в даний час і які визначають співвідношення між приватним і публічним началами в конкретній правовій системі. «Позитивне право зазвичай коливається між названими типами, то будуючи

---

¹ Див.: Смирнов А.В. Уголовный процесс : учебник ; под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : КНОРУС, 2008. С. 46-59.

² Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям орд. проф. Императ. С.-Петербург. ун-а Н. Н. Розина. 2-е изд., измен. и доп. СПб. : изд. юрид. книж. склада «Право», 1914. С. 300.

свої інститути за началом процесу змагального то наближаючи їх до порядку розшукового»¹.

В юридичній науці існує кілька підходів до типології кримінального процесу: 1) ідеальний, який передбачає узагальнення конкретних властивостей процесів, що існують в різних державах в різний час; 2) історичний, який передбачає узагальнення історії розвитку кримінальних процесуальних систем; 3) морфологічний, націлений на виявлення реально існуючих моделей, що мають місце в конкретних державах. При цьому підставою ідеальної типології служить наявність або відсутність спору рівноправних сторін перед незалежним судом. Якщо такий спір є, то процес належить до змагального типу, якщо спору немає – то до розшукового. Історична типологія націлена на виявлення закономірностей зміни типів судочинства. Найбільш істотною, загальною ознакою типу процесу тут є співвідношення свободи (інтересів) особи і держави, виражене в процесуальному становищі основних учасників процесу. Підставою морфологічної типології служать істотні ознаки, особливості національних кримінальних процесуальних систем (національні, релігійні, географічні). У зв'язку з цим в літературі такі різновиди процесу часто називають національними формами (типами).

Відаючи, очевидно, перевагу морфологічній типологізації, М. Г. Стойко вважає, що порівняльно-історичний типологічний підхід, який пропонує поділ кримінального процесу за етапами його історичного розвитку на приватно-обвинувальний, розшуковий, змагальний або змішаний, так само як і гранично ідеалізований порівняльно-правовий підхід, що використовується для характеристики сучасних форм кримінального судочинства та представлений варіаціями: обвинувальний – змагальний, розшуковий – змагальний процеси, не здатні дати пояснення сучасному стану кримінального судочинства і потребують модифікації, коли в межах однієї правової традиції (західної, наприклад) відбираються зразки (еталони), в якості яких виступають

---

¹ Розин Н.Н. Зазан. праця. С. 22-23.

судочинства окремих країн. У західному праві мова йде про англійський (і його американський варіант), німецький та французький кримінальний процес, що володіють загальноновизнаною історичною значимістю та впливовістю. За цими «еталонними» видами судочинства типізуються і класифікуються інші національні процеси, вивчається їх зближення і розбіжність, та/або зближення і розбіжність кримінально-процесуальних систем країн континентального і загального права. Відповідно до такого підходу, який автор називає «еталонно-правовим»¹, кримінальні процеси Англії та Уельсу, США, Німеччини, Франції типізуються шляхом виділення загальних істотних ознак і класифікуються шляхом розподілу за спорідненими групами на підставі типових подібностей і відмінностей. Традиційно в якості таких ознак виділяються: наявність або відсутність кодифікації, панування закону над прецедентом чи прецеденту над законом, пріоритет матеріального чи процесуального права, використання слідчого або змагального методу, переважання публічно-правових або приватноправових інтересів. За першими ознаками цієї дихотомії кримінальний процес Німеччини і Франції відносять до континентально-правового (романо-германського) типу; за другими ознаками кримінальний процес США, Англії та Уельсу – до англосаксонського (англо-американського) типу.

Щоправда, зазначає вчений, в сучасних умовах значення цих типологічних ознак стосовно сфери кримінального судочинства змінилося. Практично немає фундаментального характеру така ознака, як відсутність або наявність кодифікації, оскільки всі без винятку країни мають більш-менш систематизоване законодавство (консолідоване в країнах загального права і кодифіковане в країнах континентального права). Втратив свою колишню роль і пріоритет матеріального чи процесуального права, оскільки покарання злочинців і захист прав і свобод обвинуваче-

---

¹ Див.: Стойко Н. Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; С.-Петербург. гос. ун-т. СПб., 2007. С. 11-12.

ного визнаються однаково важливими у всіх західних країнах. Те ж саме можна сказати й про переважання публічно-правового або приватноправового інтересу — даного поділу давно вже немає і бути не може, поки існує злочинність як соціальне явище. Інші ознаки зберігають своє фундаментальне значення, хоча й не мають такої «чистоти», як колись. Розвиток законодавства в країнах загального права, з одного боку, і все більше фактичне визнання прецеденту в країнах континентального права — з іншого, дещо «пом'якшили» поділ за ознакою панування закону над прецедентом чи прецеденту над законом. Розподіл за ознакою використання слідчого або змагального методу також зазнало деяких змін. У досудовому провадженні всіх розглянутих країн слідчий метод є провідним. З його допомогою формується позиція державних учасників кримінального процесу, з якими не можуть конкурувати ні обвинувачені, ні потерпілі, ні адвокати. Інше було б рівнозначно відмові від боротьби зі злочинністю. В судовому провадженні, навпаки, чільна роль змагального методу в країнах загального права і слідчого методу в країнах континентального права очевидна. Тому (з урахуванням особливого становища суду в кримінальному процесі і незважаючи на тенденцію до певного обмеження у використанні цих методів) даний розподіл продовжує залишатися актуальним, підкреслює М. Г. Стойко¹.

У свою чергу, вивчення законодавства ряду країн (Франції, Німеччини, Росії) дозволило Р. В. Багдасарову зробити висновок про те, що в силу низки об'єктивних закономірностей два основні типи кримінального процесу мають тенденцію до зближення². Цей процес є наслідком культурного діалогу, який країни світу наполегливо вели і

---

¹ Див: Стойко Н.Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем. СПб.: Издательский Дом С-Петербур. гос. ун-та, изд-во юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. С. 232-233.

² Багдасаров Р.В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и странах Европейского Союза : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Моск. гос. ун-т междунар. отношений МИД России. М., 2005. С. 5.

ведуть в ході свого історичного розвитку¹. Правовим фундаментом процесу конвергенції кримінально-процесуальних систем в країнах як континентального, так і загально права, на думку О. М. Толочко, стала Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини².

Не можна не погодитися з М. Г. Стойком стосовно того, що правова система будь-якої країни є результатом її історичного розвитку і це свого роду культурно-історичний феномен, втрата якого фактично означає втрату державою значної частини своєї культури і, в кінцевому рахунку, самостійності. Проте, тут же вчений визнає, що на жаль «... іншого шляху розвитку сучасного кримінального процесу не існує»³. Це наглядно продемонстрував досвід реформування українського кримінального процесу, який, будучи за своїми функціональними характеристиками континентально-європейським (найбільш наближеним до німецької та французької процесуальних систем), увібрив окремі елементи англо-американського процесу, що стосуються сфери захисту прав людини та змагальності кримінального провадження (стандарти справедливості правосуддя, загальновизнані принципи процесу, судовий контроль у стадії досудового провадження, суд присяжних)⁴.

Отже, мала рацію О. Г. Яновська, коли відзначала тенденції розвитку українського законодавства, що наближали вітчизняне кримінальне судочинство до публічно-змагальної форми з елементами англо-саксонського типу⁵. Таке наближення ознаменувалося прийняттям КПК 2012 року. Новий процесуальний закон посилив процесуальний вплив сторони захисту на хід досудового розслідування; розширив функцію судового контролю на цій стадії кримі-

---

¹ Стойко Н.Г. Зазн. праця. СПб., 2006. С. 229.

² Толочко О.М. Сучасна типологічна модель кримінального процесу України: порівняльно-правовий аналіз. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 325.

³ Стойко Н.Г. Зазн. праця. СПб., 2006. С. 231-249.

⁴ Толочко О.М. Зазн. праця. С. 325.

⁵ Яновська О.Г. Окремі питання типологізації українського кримінального судочинства. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 295.

нального провадження; ліквідував інститут додаткового розслідування; заборонив використання судом свідчень, одержаних стороною обвинувачення під час досудового розслідування; запровадив можливість закінчення провадження на підставі угод і таким чином поглибив змагальні засади кримінального судочинства, але при цьому зберіг за судом низку повноважень, які характеризують судовий процес з точки зору наявності в ньому публічних засад. Серед них право суду з власної ініціативи здійснити судовий виклик будь-якої особи, що може дати показання, які мають значення для правильного вирішення справи; дослідити протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження тощо.

Наведене дозволяє впевнено констатувати: сучасне українське кримінальне судочинство ґрунтується на змагальних засадах і типологічно відноситься до публічно-змагального виду кримінального процесу, за якого «... обвинувачення підтримується офіційними особами в силу службового обов'язку, переслідується мета встановити об'єктивну істину, але разом з тим передбачається невинуватість обвинувачуваного, всі сумніви тлумачаться на його користь, тягар доказування покладається на обвинувача, тобто захист наділяється певними процесуальними перевагами»¹, а термін «публічно-змагальний» відображає характерне для громадянського суспільства прагнення до балансу приватних і суспільних інтересів².

І наостанок, що ж дає адекватне розуміння типологічної приналежності сучасного кримінального процесу України. Річ у тім, що глибинні демократичні перетворення, які протягом двох останніх десятиліть відбуваються в соціально-політичному житті Української держави, запус-

---

¹ Смирнов А.В. Уголовный процесс. М., 2008. С. 51.

² Галоганов Е.А. Проблемы реализации принципа состязательности в уголовном судопроизводстве Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Ин-т междунар. права и экон. им. А.С. Грибоедова. М., 2008. С. 14.

тили процес зміни парадигми кримінального процесуального права в напрямку всезагального втілення в систему кримінальної юстиції змагальної ідеології, обмеження публічних начал і розширення принципу диспозитивності. Зрозуміло, що з огляду на процеси міжнародно-правової інтеграції означені зміни неминучі й закономірні, але їх результатом, думається, має стати обрання оптимального варіанту організації кримінальної процесуальної діяльності, заснованої на гармонічному поєднанні: з одного боку прогресивного світового досвіду, а з іншого – національної правової культури, історичних традицій, ментальних уявлень українців про сутність правосуддя. Виконання цієї задачі немислиме без комплексного наукового аналізу кримінального процесу з визначенням його змістовних ознак, характерних для тієї чи іншої типологічної групи.

Таким чином, типологічна ідентифікація кримінального судочинства має фундаментальне значення і є відправною точкою для вирішення низки теоретичних і практичних проблем: по-перше тип процесу визначає завдання кримінального судочинства, мету доказування, функції учасників кримінального провадження, характер інших елементів кримінальної процесуальної діяльності, а по-друге в якості ідеологічного орієнтиру дозволяє уникнути, викликаних захопленням тією чи іншою ідеальною моделлю судочинства, крайнощів у законодавчій та правозастосовній практиці.

1.2. Короткий нарис з історії вітчизняного змагального процесу

Заснована на рівноправності сторін і розмежуванні основних процесуальних функцій, з плином часу змагальність стала однією з фундаментальних засад українського судочинства. Розробці актуальних проблем побудови змагального правосуддя присвячено чимало наукових досліджень останніх десятиліть. Однак «явища і процеси сучасності, як і ті явища і процеси, які їм передували, так само

як і ті, що виникнуть на їх основі в перспективі, неможливо пізнати поза історичним контекстом, який їх пов'язує»¹. За словами видатного німецького філософа і вченого-енциклопедиста XVI-XVII ст.ст. Г.-В. Лейбніца, «хто хоче обмежитися сьогоденням, без знання минулого, той ніколи його не зрозуміє»².

Як зазначають вітчизняні дослідники, початком становлення судового процесу з елементами змагальності в українських землях вважається здійснення суду в Руській державі на основі звичаєвого права, що сформувалося шляхом консолідації переконань і традицій, церковних статутів та Закону Руського і Руської правди. Продовження давньоруських традицій обвинувально-змагального судового процесу відобразилося в процедурі розв'язання правових конфліктів на теренах Галицько-Волинського князівства, Великого князівства Литовського, Запорізької Січі та Гетьманщини. Розвиток і втілення буржуазних теорій побудови держави, домінування приватної власності на засоби виробництва, перехід до капіталістичного способу господарювання обумовили необхідність централізації систем судочинства Австрійської (Австро-Угорської) і Російської імперій та відповідних змін у процедурі судового розгляду спорів, які торкнулися і змагальності сторін³.

Так, зокрема, знаковою подією в правовому житті Російської імперії, до складу якої входила більшість Українських земель, стало прийняття Судових Статутів 20 листопада 1864 року⁴, які І. В. Михайловський називав «дорогоцінним вкладом в історію російської цивілізації»⁵. Складо-

---

¹ *Абрамитов С.А.* Единство исторического и логического подходов в познании права. *Сиб. юрид. вестн.* 2001. № 2. С. 4.

² Цит. за: *Тарунин Е.Л., Яковлев В.И.* Мысли о науке и жизни: науч. пособие ; Перм. гос. ун-т. Пермь, 2011. С. 43.

³ *Лунін С.В.* Принцип змагальності як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. С. 9-10.

⁴ Див.: Судебные Уставы 20-го ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. СПб., 1866.

⁵ *Михайловский И.В.* Об уголовном суде. По поводу предстоящей судебной реформы. Нежин, 1899. С. 69.

вою цього правового пам'ятника є Статут кримінального судочинства (СКС), в якому вперше в кримінальному процесі Росії, серед інших ліберальних засад правосуддя, знайшов своє відображення принцип змагальності. І попри те, що розшукує за своєю сутністю попереднє розслідування характеризувало процес як змішаний, присутність елементів змагальності на стадії судового провадження була очевидною. Проголошувалася рівність прав сторін обвинувачення й захисту. При цьому сторона захисту мала певні преференції: при судовому змаганні сторін право останнього слова як по суті справи, так і з кожного спірного предмету, завжди надавалася підсудному або його захиснику; мовчання підсудного не могло розцінюватися як визнання ним своєї вини; голова суду був зобов'язаний надавати кожному підсудному всілякі засоби до виправдання. Підсудного, що не визнавав провини, голова суду при розгляді кожного доказу мав питати, чи не бажає він на своє виправдання надати які-небудь пояснення або спростування.

Розмежувати функції учасників процесу та гарантувати незалежність і безсторонність суду були покликані норми, що визначали повноваження останнього. Так, наприклад, судова палата могла приступити до розгляду обвинувального акту не інакше як за письмовою пропозицією прокурора. Голова суду, керуючи ходом судового слідства, спостерігав за порядком пояснень, заперечень та зауважень і усував у дебатах все, що не мало прямого відношення до справи, не допускав образливих для чиеї б то не було особистості відгуків, зупиняючи всякого, хто в судовому засіданні насмілювався висловлювати схвалення або несхвалення чийхось показань чи пояснень. У випадку потреби відновити обставини, неправильно викладені сторонами або істинний зміст закону, що неточно ними витлумачений, голові суду заборонялось в своїх поясненнях виявляти власну думку про вину або невинуватість підсудного чи наводити обставин, що не були предметом судового змагання.

Судова реформа 1864 року викликала значний інтерес до проблеми змагального судочинства вчених-процесуалістів, серед яких Л. Є. Владимиров, Ю. Глазер,

М. О. Єлачич, П. І. Люблінський, І. В. Михайловський, С. В. Познишев, М. М. Розін, Н. Д. Сергіївський, В. К. Случевській, Д. Г. Тальберг, І. Я. Фойницький та ін. Сутність змагального процесу розглядалася ними як «... спір про право двох рівноправних сторін перед третьою особою – суддею»¹.

Характеризуючи процесуальний закон того періоду, професор М. В. Духовской писав: «Проведення обвинувального начала в нашому кримінальному суді бачимо ми в наступному: 1) обвинувальна влада відділена від судової; 2) підсудний на судовому слідстві вже не об'єкт дослідження, а рівноправна сторона, має право і можливість надавати докази, для цього запроваджено інститут захисту; 3) засідання і всі слідчі дії ведуться в присутності сторін; 4) роз'яснюється справа через змагання між сторонами, які можуть надавати докази, заперечувати супротивнику, і 5) перегляд справи може відбутися лише на прохання сторін»².

Дореволюційна правова наука виробила актуальну й сьогодні тезу щодо внутрішньої процесуальної єдності кримінально-процесуального та цивільного процесуального права, яка послужила підставою для відмови від протиставлення публічного характеру кримінального процесу змагальному порядку його організації і, відповідно, визнання можливості застосування змагального типу судочинства у кримінальних справах³. За образним висловом В. К. Случевського «... змагальне начало становило душу тогочасного як цивільного, так і кримінального процесів»⁴. Щоправда реформування судочинства відбувалося доволі повільно, в різних адміністративно-територіальних утвореннях в різний час. Зокрема Округ Київської Судової Палати, за да-

---

¹ Тальберг Д.Г. Русское уголовное судопроизводство: Пособие к лекциям. В 2 т. Т. 1 / [Соч.] Орд. проф. Ун-та св. Владимира д-ра уголовного права Д.Г. Тальберга. Киев: Т-во печ. дела и торг. И. Н. Кушнерев и Ко в Москве, Киев. отд-ние, 1889. С. 23.

² Духовской М.В. Русский уголовный процесс. М., 1910. С. 140-141.

³ Щеглова Е.С. Концепция состязательности в российской правовой мысли конца XIX - начала XX веков : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Владимир, 2007. С. 10.

⁴ Случевский Вл. Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство судопроизводство. СПб., 1913. С. 65.

ними С. І. Вікторського, був відкритий лише в 1880 році, а загальним процесуальним законом для всієї Росії Судові Статути стали на початку ХХ століття¹. Однак, зміна політичного режиму внаслідок Лютневої революції та Жовтневого перевороту 1917 року потягли докорінні зміни соціального буття загалом і правової реальності зокрема.

І все ж, як відзначає В. Т. Маляренко, в період існування УНР, Гетьманської держави, УНР часів Директорії (1917-1920 рр.) в основу організації та діяльності судових органів (за винятком надзвичайних (військових) судів) були покладені здебільшого судові статути Російської імперії 1864 р. в їх первинній редакції. Деякі новели в кримінально-процесуальному праві, що вносилися до СКС 1864 р., не руйнували головні засади цього фундаментального правового акта в галузі судочинства². Проте короткочасний період існування самостійної Української держави завершився перемогою більшовизму, встановленням на українських землях диктатури пролетаріату, відмовою від приватної на користь колективної форми власності, що обумовило кардинальні зміни у співвідношенні між публічним і приватним, особистим і колективним у всіх царинах життєдіяльності суспільства. Відповідно і в кримінальному процесі почався крен у бік розширення публічного начала, впровадження розшукових методів кримінальної процесуальної діяльності.

Першим кодифікованим джерелом радянського кримінально-процесуального права в Україні став КПК УСРР 1922 року. З метою приведення республіканського законодавства у відповідність з Основами кримінального Судочинства Союзу РСР 1924 року, в Україні приймається КПК 1927 року, який з відповідними змінами й доповненнями діяв аж до 1960 року. Попри те, що ці законодавчі акти формально базувалися на процесуально-правових інститутах запроваджених СКС 1864 року, відмова від ліберально-

---

¹ *Викторский С.И.* Русский уголовный процесс. Изд. 2-е испр. и доп. М., 1912. С. 64.

² *Маляренко В.Т.* Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 73-74.

демократичної форми процесу не викликала сумнівів. Кодекси 1922, 1927 рр. ще зберігали поняття «сторони» кримінального процесу, але вже не згадували про змагальність як рушійну силу кримінального процесу. Не було й прямої норми про рівність прав сторін, на суд перекладалися окремі функції кримінального переслідування.

Відтак оцінка КПК УСРР 1922 року як правового акту, що закладав фундамент демократизації кримінального процесу, а тим паче проголошував принципи змагальності чи рівноправності сторін, є дещо перебільшеною¹. Хоча не можна не погодитися з тим, що Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 року був більш ліберальним за КПК УРСР 1927 року, доповнений положеннями, які вказували на тенденцію посилення впливу держави на суспільство. Чого варта, наприклад, заборона судовим органам відмовляти у прийнятті до свого провадження або припиняти кримінальне переслідування відносно суспільно небезпечного діяння на тій підставі, що в кримінальному законі не вказано ознак цього діяння.

Загалом діяльність вищої політичної влади 1920-х — 1930-х рр. була направлена на формування каральної системи диктатури пролетаріату, напрацювання нормативно-правової бази, яка дозволяла б широко проводити репресії, використовуючи позасудові та судові органи, розглядаючи справи про контрреволюційні, посадові та інші злочини². Епоха сталінізму, як тоталітарна система влади, породила потворні явища в сфері кримінального судочинства. Узяти хоча б постанову ЦВК Союзу РСР від 01.12.1934р., якою до КПК союзних республік вносилися зміни щодо порядку розслідування та розгляду справ про терористичні організації та терористичні акти проти працівників радянської

---

¹ Див., наприклад: *Гончаренко В.* Право УСРР в період нової економічної політики (1921–1929) / *Право України.* 2013. № 1. С. 323; *Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб.* / [Блажевский Є.М., Козьяков І.М., Толочко О.М., Мірошниченко С.С., Власова Г.П. та ін.]; за загал. ред. Є.М. Блажівського. К.: Нац. акад. прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. С. 9.

² *Місінкевич Л.Л.* Законодавчі засади репресивної політики радянської влади в Україні в 20–30-ті рр. ХХ століття. *Університетські наукові записки.* 2013. № 1(45). С. 12.

влади. Розслідування таких справ мало бути закінчено в строк не більше десяти днів. Обвинувальний акт вручався обвинуваченим за одну добу до розгляду справи в суді, слухання якої відбувалося без участі сторін. Оскарження вироків, як і клопотання про помилування не допускалися. Вирок до вищої міри покарання приводився у виконання негайно після його винесення. В подальшому близькі за своїм жахливим змістом правила були поширені й на провадження у справах про контрреволюційне шкідництво і диверсії (постанова ВЦИК СРСР від 14.09.1937р.).

Все це не могло не привести до зміни орієнтирів у кримінальній процесуальній доктрині. Радянський період розвитку процесуальної науки відзначається загостренням дискусії довкола сутності змагальності у кримінальному процесі соціалістичного зразка. І хоча, за словами І. Л. Петрухіна, в ті похмурі часи закони грали роль декоруму, все ж логічним шляхом з них можна було вивести і презумпцію невинуватості, і право обвинуваченого на захист, і змагальність. Послідовним прихильником побудови кримінального процесу на засадах змагальності був видатний продовжувач гуманістичних традицій дореволюційної правової науки М. С. Строгович. Протягом багатьох десятиліть він безкомпромісно боровся з тими, хто заперечував змагальність, учений знайшов ефективний спосіб опору режиму: писав не про те, як є, але про те, як має бути. Напередодні судової реформи 1958-1961 рр. правові погляди різко поляризувалися: з одного боку — радикал-реформатори С. А. Голунський, М. О. Чельцов та ін., а з іншого — «консерватор» М. С. Строгович. Перші відкидали «застарілі догми буржуазного права»: презумпцію невинуватості, змагальність та ін., тоді як М. С. Строгович прагнув відродити дореволюційні ліберально-демократичні правові інститути¹.

Визначальною подією закінчення ери сталінізму й важливим кроком на шляху лібералізації кримінально-процесуального права стало ухвалення в грудні 1958 року

---

¹ Див.: Петрухин И.Л. Состязательность и правосудие: к 100-летию М.С. Строговича. *Государство и право*. 1994. № 10. С. 128-137.

Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік (Основи), демократичний характер яких виражається в таких положеннях як: недоторканність особи; здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів і підкорення їх тільки закону; гласність судового розгляду; безпосередність, безперервність і усність судового розгляду; рівність прав його учасників; забезпечення обвинуваченому права на захист; оцінка доказів слідчим, прокурором, суддями за їх внутрішнім переконанням. Ці та інші новели кримінально-процесуального законодавства змусили професора С. О. Голунського, який, з огляду на відсутність в Основах поняття сторін, висловлювався проти наявності в радянському кримінальному процесі змагальності, визнати: «якщо під змагальністю розуміти таку побудову процесу, за якої обвинувачений має право на захист і є повноправним суб'єктом процесу, а не безправним об'єктом дослідження, при якому всі учасники судового розгляду: обвинувач, підсудний, захисник, потерпілий, цивільний позивач і відповідач – користуються рівними правами з подання доказів, участі в дослідженні доказів і заяві клопотань, то треба визнати, що принцип змагальності в цьому сенсі виражений в Основах більш широко і чітко, ніж у законодавстві, що діяло раніше»¹.

На базі Основ були прийняті КПК союзних республік. В цей період різні аспекти проблеми змагальності в кримінальному процесі досліджують В. Г. Даєв, Т. М. Добровольська, Я. О. Мотовиловкер, І. Д. Перлов, М. М. Полянский, А. Л. Рівлін, В. П. Резепов, В. М. Савицький, Л. М. Шифман, А. Л. Ципкін, М. Л. Якуб та ін. Аналіз наукових робіт того часу показує, що в теорії радянського кримінального процесу принцип змагальності неодноразово піддавався критиці. При цьому вказувалося на штучність змагальної конструкції процесу, на неправильність протиставлення сторін, нарешті, на буржуазний характер розглянутого принципу, що виходить з надання сторонам формальної

---

¹ Цит. за: *Строгович М.С. О состязательности и процессуальных функциях в советском уголовном судопроизводстве. Правоведение. 1962. № 2. С. 109.*

рівності в якості засобу здійснення правосуддя¹. Так, опонуючи М. О. Чельцову, котрим був висловлений погляд, згідно з яким змагальність – тільки зовнішня форма, а не принцип кримінального процесу, М. М. Полянський стверджував, що зводить змагальність до форми, до простого твердження, що процесуальна змагальність означає «боротьбу» сторін, спір між ними, значить вихолощувати з форми змагальності її зміст, що становить вимогу, з якою одна сторона звертається до суду і яка нею підтримується, і ті заперечення, з якими виступає інша сторона. Не вважати змагальність принципом кримінального процесу не можна, розглядаючи кримінальний процес як діяльність, спрямовану на встановлення істини у справі². П. С. Елькінд, в свою чергу, висловлювала подив з приводу оцінки змагальності як інституту буржуазного судочинства, в якому проголощується і гласність процесу, і право на захист, і низка інших принципів. Виняток же в цьому сенсі робиться тільки для змагальності³.

Проте визнання переважною більшістю правознавців змагальності в якості однієї з основоположних засад кримінального процесу не знаходило прямого відображення в кримінальному процесуальному законодавстві. КПК 1960 року, попри його незрівнянно більш прогресивний характер, остаточно відмовився від категорії «сторін» та як і раніше не містив формулювання принципу змагальності. Однак це не завадило подальшим науковим розробкам в області змагального судочинства. Вважалося, що та обставина, що в законі відсутні спеціальні терміни, які позначають змагальність і презумпцію невинності аж ніяк не висловлює негативного ставлення законодавця до цих категорій. Істотно не те, позначено або не позначено певне явище особливим терміном, а те, що воно реально закладено в

---

¹ Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокорев Л.Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса: монография. Изд-во Воронеж. ун-та.: Воронеж, 1980. С. 40.

² Полянский Н.Н. К вопросу о юридической природе обвинения перед судом. *Правоведение*. 1960. № 1. С. 108.

³ Элькинд П.С. Цели и средства достижения в советском уголовно-процессуальном праве. Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. С. 55.

праві і відображено в законі. Поняття відображає, термін позначає; номенклатура слова не здатна змінити сутності поняття, писав І. В. Тирічев¹.

Перебудова державно-політичного устрою внаслідок розпаду СРСР не могла не призвести до оновлення кримінально-процесуального права. В тій чи іншій мірі дослідженню проблем змагальності, вивченню окремих сторін кримінального процесуального доказування на основі принципу змагальності сторін, висвітленню складнощів його реалізації, визначенню задач суду в змагальному процесі приділяється увага в роботах українських і зарубіжних представників пострадянської процесуальної та криміналістичної науки, серед яких Р. В. Багдасаров, Є. О. Галоганов, С. М. Даровських, О.Ю. Єгоров, Є. О. Карякін, Є. Г. Коваленко, В. О. Коновалова, О. О. Кочеткова, І. О. Пікалов, О. Д. Кузнецова, А. О. Ларинков, М. О. Лукічев, Т. М. Мірошніченко, М. М. Михеєнко, В. В. Молдован, В. Т. Нор, Н. К. Панько, А. А. Плашевська, О. В. Пилюк, О. Т. Рибінська, К. В. Рябцева, О. С. Самоходкіна, Е. Є. Сафонов, В. П. Смирнов, Н. С. Соколовська, В. Л. Сисков, Ю. В. Хоматов, О. Б. Чичков, В. П. Шибіко та ін.

Конституційне закріплення принципу змагальності (1996р.) дало істотний поштовх до розвитку кримінального процесуального законодавства України. Так звана «мала судова реформа» (2001р.) приводить процедуру судового розгляду кримінальних справ у відповідність з конституційними засадами судочинства. В пакеті новаторських законів — Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» № 2533 від 21.06.2001 р., яким запроваджується принцип змагальності, відбувається розмежування функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи між суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, суд виключається з переліку суб'єктів, на яких покладено обов'язки зі збирання доказів для встановлення обставин справи.

---

¹ Тирічев І.В. Принципы советского уголовного процесса: учебное пособие. М., 1983. С. 14.

Розвиток інституту змагальності на законодавчому рівні поштовхнув інтерес науковців до цього правового феномену. Окремим аспектам змагальності присвячені дисертаційні роботи В. О. Гринюка, М. О. Ноздріної (2004), В. Т. Маляренка (2005), М. А. Маркуш (2006), С. О. Ковальчука, В. В. Навроцької (2007), С. В. Луніна (2011), в яких досліджуються закономірності розвитку змагальності, визначається структура принципу змагальності та його співвідношення з іншими засадами кримінального судочинства, пропонуються механізми реалізації принципу змагальності на різних стадіях кримінального провадження тощо.

Завершальним етапом остаточного переходу національного кримінального судочинства на змагальні начала стало ухвалення Верховною Радою України Кримінального процесуального кодексу 2012 року. Віднині кримінальне провадження в Україні здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів. Декларовано, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав. Встановлено, що під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу. При цьому повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом до суду та підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором, а захист – підозрюваним, обвинуваченим, його захисником або законним представником. В свою чергу суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Таким чином, змагальне судочинство в Україні має давнє історичне коріння, а отже побудова вітчизняного кримінального процесу на засадах змагальності – це не просто рецепція західної правової доктрини, не данина єв-

ропейській процесуальній традиції, не нав'язане ззовні чи сліпо запозичене, але іманентно властиве, в силу історичної обумовленості, правове явище, а поглиблення змагальних засад судочинства — вимога часу й перспектива розвитку процесуального законодавства, удосконалення якого немислиме без усвідомлення історичного досвіду його становлення, адже «правовий порядок, спостережуваний нами в певний момент, є закономірний продукт всієї попередньої історії даного народу. У його минулому можуть бути виявлені причини, з яких суспільний лад прийняв ту, а не іншу політичну та юридичну форму. Тому юрист повинен звернутися до історії права, яка пояснює йому, як склався існуючий правовий порядок, допоможе йому краще пізнати чинне право, нарешті дасть йому тверду опору для його реформаторських прагнень»¹.

Наразі ж можемо констатувати, що законодавець закріпив класичні наукові уявлення про суть змагальності, яку ще півстоліття тому М. С. Строгович визначив як таку побудову судового розгляду, в якому обвинувачення відокремлене від суду, що вирішує справу, і в якому обвинувачення і захист здійснюються сторонами, наділеними рівними правами для обстоювання своїх тверджень і оспорування тверджень супротивної сторони, причому обвинувачений (підсудний) є стороною, що користується правом на захист; суду ж належить керівництво процесом, активне дослідження обставин справи і вирішення самої справи². Така дефініція й тепер є цілком прийнятною і достатньою для з'ясування сутнісної характеристики змагальності. Інші інтерпретації цього поняття не відрізняються оригінальністю. Значно більший інтерес становить вивчення окремих елементів його змісту, до якого в теорії кримінального процесу традиційно включають: розподіл основних процесуальних функцій (обвинувачення, захисту, вирішення справи); рівність процесуальних прав сторін; місце

---

¹ *Шершеневич Г.Ф.* Общая теория права. М.: Изд-е Бр. Башмаковых. 1912. С. 785.

² *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. С. 149.

суду в змагальному процесі. В цілях нашого дослідження безумовно необхідним є з'ясування меж доказової активності суду, його ролі у встановленні дійсних обставин справи. Однак розв'язання цієї проблеми неможливе без висвітлення питань щодо змісту й мети доказування, характеру істини, методів її досягнення, достовірності встановлюваних в кримінальному провадженні обставин.

Глава 2

ПРОБЛЕМИ ІСТИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1. Про істину процесуальну й матеріальну

Що є істина – вічне питання філософії. Протягом тисячоліть воно бентежить уми дослідників від мислителів античного світу й епохи Середньовіччя до філософів Нового й Новітнього часу. Тому не дивно, що й у правознавстві не вщухають дискусії з приводу феномену істини в судовому пізнанні, адже в суспільній свідомості правосуддя завжди асоціювалося з поняттями істини, правди, справедливості. Як відмічає П. В. Прилуцький, у слов'янських народів досягнення справедливості при розгляді справи у суді історично позначалося терміном «правда». При цьому, в працях з кримінального процесу вживались категорії «матеріальна правда», «формальна правда» та ін. Термін «істина» потрапив до вітчизняного кримінального процесу з європейської через російську правову доктрину¹, де набув законодавчого закріплення в Судових Статутах 20 листопада 1864 року².

---

¹ Прилуцький П.В. Проблема істини у кримінальному судочинстві України : автореф дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2006. С. 15. 23 с.

² Див.: Судебные Уставы 20-го ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. СПб., 1866.

Встановлення істини в кримінальному судочинстві здійснюється шляхом доказування, яке є центральною віссю всього кримінального процесу й полягає в регламентованій законом діяльності уповноважених осіб зі збирання, перевірки й оцінки фактичних даних про наявність чи відсутність суспільно небезпечної події, винуватості або невинуватості причетної до неї особи та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження і є необхідними для ухвалення законного й обґрунтованого процесуального рішення.

Не зважаючи на те, що юридична література рясніє різноманітністю визначень поняття доказування, підхід, згідно з яким його метою є встановлення істини у кримінальному провадженні, залишається домінуючим. Питання лише в тому якою має бути ця істина: об'єктивною (матеріальною) чи формальною (процесуальною). Попри простоту формулювання проблеми, саме вона розділила теоретиків доказового права на два основні наукові табори. Одні з них наполягають на необхідності відшукування у кожній справі матеріальної істини, як єдиної підстави для ухвалення обвинувального вироку¹, тоді як інші заявляють про несумісність об'єктивної істини і змагальності судочинства або цілком заперечують можливість досягнення об'єктивної істини в умовах кримінального процесу², залишаючи за нею

---

¹ Див., наприклад: *Азаров В.А. та ін. Функция предварительного расследования в истории, теории и практике уголовного процесса России* : моногр. Омск : Изд-во ОмГУ, 2006. С. 267; *Зинатуллин З.З. Категория «истина», «предмет» и «социально-полезный результат» в уголовно-процессуальном доказывании; их содержание и социально-ценностное значение. Вестник Удмуртского университета.* 2010. Вып. 4. С.104-107; *Ларин А.М. та ін. Уголовный процесс России [лекции-очерки].* М., 1997. С. 83–85; *Рязановский В.А. Единство процесса.* М.: Юрид. бюро "Городец", 1996. С. 65; *Томин В.Т. Уголовный процесс: актуальные проблемы теории и практики.* М.: Юрайт, 2009. С. 208.

² Див., наприклад: *Мизулина Е.Б. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства: дисс. ... докт. юрид. наук.* Ярославль, 1991. С. 97; *Лазарева В.А. Объективна ли "объективная истина"? Библиотека криминалиста. Научный журнал.* 2012. № 4 (5). С. 171-176; *Михайловский И.В. Основные принципы организации уголовного суда.* Томск, 1905. С. 93; *Пашин С.А. Проблемы доказательственного права. Судебная реформа: юридический профессионализм и проблемы юридического образования.* Дискуссии. М.: Международный комитет

статус «... юридично формалізованої судової істини, з більш-менш високим ступенем ймовірності (поза розумних сумнівів) наближеним до дійсності»¹.

Поряд із цим, окремі автори шукають компромісні підходи до розуміння істини в кримінальному процесі, намагаючись інтегрувати всі відомі концепції істини в єдину комплексну категорію. Так, зокрема, російський процесуаліст Є. О. Карякін розвиває концепт «динамічної моделі «судова істина», що передбачає можливість встановлення об'єктивної, процесуальної або конвенційної істин залежно від тієї чи іншої ситуації судового розгляду². В українській науці кримінального процесу схожої точки зору дотримується В. В. Вапнярчук³, ідею конвенційної істини підтримує О. П. Кучинська⁴.

Доктрина формальної істини полягає в тому, що суд, оцінюючи доводи протилежних сторін, обирає найбільш аргументовану, логічно вивірену позицію і на її основі ухвалює підсумкове рішення. При цьому рішення суду в будь-якому випадку визнається істинним, але не тому що воно адекватно відображає об'єктивну реальність, це питання для даної концепції вторинне, а тому що це – рішення суду. Інакше кажучи, формальна істина – це ситуація, коли вирок винесено у відповідності з матеріалами кримінальної

содействия правовой реформе, 1995. С. 312; Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям орд. проф. Императ. С.-Петербург. ун-та Н. Н. Розина. 2-е изд., измен. и доп. СПб. : изд. юрид. книж. склада «Право», 1914. С. 303; Тальберг Д.Г. Русское уголовное судопроизводство: Пособие к лекциям. В 2 т. Т. 2 / [Соч.] Орд. проф. Ун-та св. Владимира д-ра уголовного права Д.Г. Тальберга. Киев: Т-во печ. дела и торг. И. Н. Кушнерев и Ко в Москве, Киев. отд-ние, 1889. С. 83.

¹ Стойко Н.Г. Достижение истины в современном следственном и состязательном уголовном процессе. *Библиотека криминалиста*. Научный журнал. 2012. № 4. С. 270.

² Див.: Карякин Е.А. Пятнадцать тезисов о формировании судебной истины по уголовному делу в суде первой инстанции. *Вестник ОГУ*. 2012. № 3(139). С. 72-78.

³ Див.: Вапнярчук В. Сущность истины в уголовном процессе. *Закон и жизнь*. 2013. № 9/2. С. 53-56.

⁴ Див.: Кучинська О.П. Чи можливо встановити об'єктивну істину в кримінальному процесі. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 10(1). URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-1/11kopvkv.pdf>

справи, але немає впевненості в тому, що він повністю відповідає дійсності.¹

Якразим прикладом формального підходу до встановлення істини в кримінальному процесі є визнання істинним судового рішення, ухваленого на підставі кримінально-процесуальної угоди. Це так звана конвенційна істина, яка є результатом досягнення домовленості між учасниками судового розгляду щодо обставин, які підлягають доказуванню та умов закінчення кримінального провадження, і яку Д. А. Мезинов небезпідставно називає різновидом формальної істини, що уможливорює вирішення кримінальної справи при визнанні істинними припущень про факти, висунуті при дотриманні формальних вимог закону і наявності певним чином вираженої згоди сторін².

Прибічники подібних теорій, виходять з того, що досягнення об'єктивної істини в судовому процесі проблематичне і не завжди можливе. Той же Є. О. Карякін, посилаючись на філософське положення щодо безкінечності процесу пізнання, слідуючи ідеям В. Д. Спасовича³, В. К. Случевського⁴, І. В. Михайловського⁵, робить висновок про вірогідніший характер одержуваного в результаті кримінального процесуального доказування знання в силу обмеження судового дослідження часовими рамками й людськими можливостями. При цьому відмічається, що багатоступеневість у пізнанні істини від відносної до абсолютної більш властива пізнанню істини у філософському аспекті, а тому розповсюдження концепції абсолютної істини на

---

¹ Шаров Д.В. Истина в уголовном судопроизводстве: современные воззрения. *Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола*. Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». Изд-во ООО КФЦ «Акцион», 2015. № 1. С. 121.

² Мезинов Д.А. Необходимо ли закрепление понятия «объективная истина» в уголовно-процессуальном законе? *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2013. №2 (8). С. 90

³ Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством. СПб., 1861. С. 15-16.

⁴ Случевский Вл. Зазан. праця. С. 397

⁵ Михайловский И.В. Основные принципы организации уголовного суда. Томск, 1905. С. 16.

пізнання істини в кримінальному процесі, на думку автора, неприпустиме¹.

Проте з цим важко погодитися, адже «сутність людини, весь сенс її життєдіяльності полягають саме в пізнанні всього того, що має місце і відбувається у Всесвіті. Людина створена для пізнання; поза ним вона просто не існує. ... Про безмежні можливості людського розуму в пізнанні всього «суцього» свідчить вся історія розвитку людської цивілізації»², а в кримінально-процесуальній сфері, де вирішується доля людини, істина й прагнення до її встановлення є загальнолюдською цінністю³. Що ж до придатності фундаментальних філософських понять для осмислення природи істини в кримінальному процесі, слід згадати слова видатного процесуаліста професора М. С. Строговича, який свого часу писав, що філософське обґрунтування повинні мати всі юридичні науки, не тільки теорія (загальна теорія) держави і права, що вивчає загальні властивості та закономірності права, а й конкретні, галузеві юридичні науки. При цьому вчений вказував на ті помилки, які мали місце в науці кримінального процесу з приводу об'єктивної істини, що розглядалася як імовірність скоєння обвинуваченням злочину або підмінялася суб'єктивним переконанням суддів у винуватості обвинуваченого⁴.

Можна сперечатися з приводу необхідності формування на базі питань криміналістики, що мають філософський аспект, самостійної галузі знання – філософії криміналістики⁵, але фактом є те, що «кінець 1960-х і 70-і рр.

---

¹ Карякин Е.А. Проблемы устранения судебных ошибок в свете учения об истине в уголовном судопроизводстве. *Вестник ОГУ*. 2005. № 3. С. 162.

² Зинатуллин З.З. Категория «истина», «предмет» и «социально-полезный результат» в уголовно-процессуальном доказывании; их содержание и социально-ценностное значение. *Вестник УдмГУ*. 2010. № 2-4. С. 105.

³ Шагеева Р.М. В споре рождается истина. *Библиотека криминалисти*. Научный журнал. 2012. № 4 (5). С. 279.

⁴ Строгович М.С. Философия и правоведение: Некоторые методологические вопросы юридической науки. *Советское государство и право*. 1965. № 6. С. 76 – 77.

⁵ Див.: Вольнский А.Ф., Лалин Е.С. Философия криминалистики как экзамен кандидатского минимума. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2012. № 3. С. 83-88.

ознаменувалися процесами зближення філософського і нефілософського знання як наслідок впливу науково-технічного прогресу. У криміналістиці це проявилось в пробудженні інтересу до таких філософських категорій, як випадковість і необхідність, причина і наслідок, і деяких інших»¹, серед яких, безсумнівно, істинність і хибність, достовірність і ймовірність. Схожа точка зору існує в сучасній процесуальній науці, представники якої справедливо відзначають, що «... теперішній стан юридичної науки характеризується посиленням уваги до філософського обґрунтування своїх рішень і висновків. ... Тому застосування філософських категорій у кримінальному процесі є природним явищем, яке поглиблює знання про характер об'єктивної істини»².

Попри певні особливості, обумовлені специфікою пізнавальних задач, кримінальне процесуальне доказування за своєю гносеологічною сутністю співставне з науковим пізнанням, методологічну основу якого становлять положення діалектико-матеріалістичної філософії, що в силу їх всезагальності застосовні в усіх сферах пізнавальної діяльності, а «екстраполяція матеріалістичної діалектики ... на кримінально-процесуальне пізнання лише підвищує науково-філософський рівень правосуддя»³. Натомість ігнорування, як загальних законів, так і особливостей кримінально-процесуального пізнання і доказування, за справедливим твердженням В. С. Балакшина, в однаковій мірі призводить до помилкових висновків, у тому числі концептуального характеру⁴.

---

¹ Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М.: НОРМА, 2001. С. 48.

² Грошевий Ю.М., Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. 2-ге вид, стереотипне. К. : КНТ, Вид. Фурса С.Я., 2007. С. 17.

³ Белов М.В. К вопросу о критериях истины в уголовном процессе. *LexRussica* (Научные труды МГАЮ). 2008. № 2. С. 299.

⁴ Балакшин В.С. Доказательства в теории и практике уголовно-процессуального доказывания: Важнейшие проблемы в свете УПК Российской Федерации : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Екатеринбург, 2005. С. 62

Однак, на жаль, доводиться погоджуватися з професором А. Р. Белкіним, який відзначає тенденцію до заперечення можливості (і необхідності) осягнення об'єктивної істини, заміні її істиною формальною, процесуальною (судовою), що мотивується неможливістю досягнення об'єктивної істини у кожній кримінальній справі. Ідеальним результатом провадження у кримінальній справі при цьому визнається збіг об'єктивної і процесуальної істин, а в якості критерію відповідності формальної істини істині матеріальній приймається внутрішнє переконання – впевненість судді з приводу предмета конкретного кримінально-правового спору¹.

Як зазначає з цього приводу Г. О. Печніков, зараз нерідко матеріалістичну діалектику і об'єктивну істину в кримінальному процесі зводять до моментів ідеологічного спрямування і в цій якості критикують, відмовляючись бачити і визнавати справжню науковість, об'єктивну необхідність діалектики як логіки і теорії пізнання і, відповідно, об'єктивної істини². При цьому, за словами професора Л. М. Володіної, методологічні позиції противників істини вельми туманні. Парадокс ситуації полягає в тому, що крізь призму висловлювань деяких з них проглядає дивно зневажливе ставлення до матеріалістичної діалектики, а якщо точніше, зміщення уявлення про діалектичні методи дослідження з марксистсько-ленінською ідеологією. Разом з тим «погляди» багатьох з них не дають підстав говорити про скільки-небудь чітку методологічну платформу. Зрозуміти і тим більше прийняти їх неможливо, в силу неояснимості світоглядних уподобань авторів. На чому покоїться їх заперечення можливості встановлення істини? Нері-

---

¹ Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. М.: Норма, 2007. С. 20.

² Печников Г.А. Диалектические проблемы истины в уголовном процессе : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Волгогр.акад. МВД России. Волгоград, 2005. С. 6.

дко це набір еkleктичних уявлень, не цілком сумісних, а іноді таких, що явно суперечать один одному¹.

Так, зокрема, О. С. Александров та В. В. Терехін стверджують, що «концепція об'єктивної істини – явище, породжене інквізиційною (а значить, тоталітарною) юридичною традицією»². Між тим авторство концепції матеріальної (об'єктивної) істини в кримінальному процесі належить зовсім не радянським юристам. Дискусії з цього питання тривають тисячоліття, а в юридичній літературі проблема істини досить глибоко досліджувалася починаючи з ХІХ століття, задовго до торжества марксистсько-ленінської філософії.

Ось що з цього приводу, наприклад, писав С. В. Познишев: «Кримінальний суд повинен прагнути в кожній судимій справі розкрити об'єктивну, матеріальну істину... Вирок кримінального суду повинен цілком відповідати обставинам справи, як вони склалися в дійсності, він повинен бути, так би мовити, матеріально, а не формально правдивий»³. А визнаний теоретик кримінального судочинства І. Я. Фойницький в свою чергу вважав, що «... змагальність процесу не позбавляє суд права та обов'язку давати відповідь, що відповідає об'єктивній, дійсній, або матеріальній істині, і аж ніяк не вимагає, щоб він задовольнявся істиною формальної, як її розуміють і встановлюють сторони»⁴. За словами В. К. Случевського «через кримінальні докази суддя знаходить матеріальну істину в справі, а істина визнається знайденою тоді, коли з'ясується повна відповід-

---

¹ Володина Л.М. Установление истины в уголовном судопроизводстве – обязанность властных субъектов. *Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола*. Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». Изд-во ООО КФЦ «Акцион», 2015. № 1. С. 28.

² Александров А.С., Терехин В. В. К вопросу о новой теории уголовно-процессуального доказывания. *Вестник Самарского юридического института*. 2015. № 1(15). С. 16.

³ Познышев С.В. *Элементарный учебник русского уголовного процесса*. М., 1913. С. 29-30.

⁴ Фойницкий И.Я. *Курс уголовного судопроизводства*. Том I. СПб.: Изд-во «АЛЬФА», 1996. С. 62-63.

ність між нашими ідеями й фактами»¹. Переважна більшість їх послідовників, так само як і більшість сучасних процесуалістів підтримують ідею об'єктивної істини в кримінальному провадженні. Тому судження О. С. Александрова про те, що концепт «об'єктивна істина» в кримінальному процесі тримається лише завдяки криміналістам, які, за словами автора, вірять в постулати радянської криміналістики², є неспроможним і певною мірою пояснюється тим, що О. С. Александров, за словами професора О. Ф. Лубіна, є давнім і ярим прибічником англо-саксонської моделі судочинства, у зв'язку з чим заходився публічно кроїти за англо-саксонським лекалом не тільки кримінальний процес, але й криміналістику³.

Щоправда й сам О. С. Александров визнає безрезультатність своїх спроб зламати канони теорії доказування й у звичній для нього манері знову звинувачує в цьому зашкарблуду правосвідомість опонентів, які, на його думку, «... продовжують захоплено вовтузитися з скелетоподібними схемами радянських теорій п'ятдесятилітньої давності»⁴. Що ж, як казав французький філософ Люк де Вавенарг: «Коли нововведення занадто важко встановити, це є доказом, що в ньому немає необхідності»⁵. Навряд чи тут можна щось додати.

Відповідаючи на закиди О. С. Александрова та його однодумців з приводу «убивчого» для теорії об'єктивної істини висновку про те, що вона навек «заплямувала» себе служінням авторитарній (тоталітарній) ідеології професор Л. В. Головки ставить низку красномовних риторичних запитань: «Невже не зрозуміло, що подібного роду нехитру

---

¹ Случевский Вл. Зазн. праця. С. 381.

² Александров А.С. Семь смертных грехов современной криминалистики. URL: <http://www.iaaj.net/node/342>.

³ Лубин А.Ф. «Грехи» криминалистики: тайна происхождения. *Юридическая наука и практика*. Вестник Нижегородской академии МВД России. 2011. № 2 (15). С. 297.

⁴ Александров А.С., Никонов М.А. К основаниям теории доказательств в состязательном уголовном процессе. *Вестник Волгоградской академии МВД России*. 2013. № 2 (25). С. 68.

⁵ Цит. за: Антология мудрости / Сост. В.Ю. Щойхер. М.: Вече, 2007. С. 517.

розумову операцію можна виконати майже з будь-якою кримінально-процесуальною конструкцією, включаючи все ту ж «змагальність», яка також послужила і «соціалістичному правосуддю», і «процесуальному праву в соціалістичній державі робітників і селян», і в кінцевому підсумку «авторитарній (тоталітарній) ідеології» Що тепер? Викинемо з нашого юридичного лексикону такі, що заплямували себе негідним «служінням» поняття «правосуддя», «процесуального права», «змагальності»? Що ж до репресій, то вони, за словами професора Ю. К. Якимовича, були не в той час, коли радянськими вченими (М. С. Строговичем, П. А. Лупинською) обґрунтовувалася необхідність досягнення об'єктивної, матеріальної істини, а навпаки, коли академіком А. Я. Вишинським була підтримана ідея формальної (юридичної істини). Саме на основі вчення про формальну (юридичну) істину в науці кримінального процесу і практичній діяльності стала неоспоримою теза про визнання вини як «цариці доказів»¹.

Коментарі, як кажуть, зайві. Додамо лише, що будь-яка наука звісно ж не може товктися на місці і жодне вчення не є догмою, яким-би непорушним авторитетам воно не належало. Інше суперечило б законам розвитку суспільства, яке безперервно змінюється. Проте, як зазначає І. В. Арнольд, історію напрямків і теорій не слід сприймати як зміну невиправданих концепцій, з яких кожна наступна спростовує попередню. Звичайно, деякі погляди відкидаються як такі, що не підтвердилися практикою. Але в основному наука за законами діалектики розвивається по спіралі. Знання, одержані в один з минулих періодів, не зникають безслідно, вони відходять на другий план і на новому витку спіралі можуть відродитися в новій якості². Було б великою помилкою, додає І. С. Куликова, вважати, що сучасна нам наука завжди глибше, повніше і правильніше

---

¹ Якимович Ю.К. Установление объективной истины как средство достижения цели и решения задач уголовного судопроизводства. *Вестник Омского университета*. Серия «Право». 2013. № 4. С. 138.

² Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике: Учеб.пособие. М.: Высш. шк., 1991. С. 14.

представляє об'єкт вивчення, ніж наука минулих десятиліть або навіть століть. Існуючи в контексті іншої парадигми знання, сучасна наука може не менше помилятися по своєму, тоді як ідеї найбільш талановитих вчених минулого, що випередили свій час, можуть виявитися посправжньому затребуваними лише сьогодні¹. На жаль, підсумовує І. В. Арнольд, в останні десятиліття в наших публікаціях з'явилося чимало робіт, автори яких, погано знаючи праці наших вчених сьогодення і недавнього минулого, некритично використовували закордонні роботи². Висловлена четверть століття тому, ця думка, як не прикро, може виявитися актуальною й сьогодні.

За словами М. С. Строговича, щоб правильно вирішити справу необхідно встановити істину – об'єктивну, матеріальну істину³, якою в кримінальному процесі називається повна і точна відповідність об'єктивній дійсності висновків слідства і суду про обставини справи, яка розслідується та вирішується, про винуватість чи невинуватість осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності⁴. Власне, таке розуміння істини – мети доказування у кримінальному процесі – ґрунтується на її загальнофілософському розумінні, як адекватного відображення явищ, процесів, предметів дійсності в свідомості суб'єкта, який їх пізнає.⁵ Піддаючи справедливій критиці, висловлювану в окремих публікаціях думку про те, що філософське визначення об'єктивної істини не може поширюватися на поняття істини в кримінальному процесі, О. В. Петрова справедливо зазначає, що ніякий інший термін не відобразить специ-

---

¹ Куликова І.С. Современная лингвистика в контексте смены научных парадигм (электронное учебное пособие для студентов 1 к. магистратуры) URL: http://russjaz.narod.ru/Kylik/Kurs_dlya_mag-1_kursa.pdf.

² Арнольд И.В. Зазн. праця. С. 14

³ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. С. 295.

⁴ Там само. С. 132.

⁵ Нор В.Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація / В.Т. Нор // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2010. №2 URL: <http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtpr.pdf>.

фіку істинного знання. Тому визначення «об'єктивне» цілком застосовне до змісту знання, одержуваного в кримінальному судочинстві, у зв'язку з чим авторка не погоджується з пропозицією трансформування поняття «об'єктивна істина», в поняття «процесуальна істина», оскільки цей термін не підкреслює її основну властивість — вірно відображати дійсність¹.

2.2. Про істину абсолютну і відносну, об'єктивну і суб'єктивну

Може й правий Ю. К. Якимович, коли критикує надмірне захоплення процесуалістів суміжними науками і особливо філософією, пізнання в якій, за словами автора, у них не настільки великі, щоб робити серйозні філософські умовиводи стосовно кримінального процесу². Проте, відомий методологічний постулат вимагає: перш ніж братися за розв'язання окремих питань слід визначитися із загальною проблемою, а тому в дискусії стосовно фундаментальних основ теорії доказування навряд чи можна уникнути базових філософських положень, що виражають найбільш загальні й суттєві закономірності об'єктивної реальності. Саме тому до полеміки з цього приводу змушені долучитися й криміналісти. І замість того аби, за «порадою» професора О. С. Александрова, займатися розробкою таких дійсно актуальних для змагального судочинства тем як техніка прямого, перехресного, повторного допиту; мистецтво формулювання і постановки питань; допустимість та належність питань; критерії навідних запитань; лінгво-психічна сила судових доказів тощо³, представникам криміналістичної науки доведеться відволікатися на захист «досить уста-

---

¹ Петрова О. В. Объективная истина и гарантии ее установления в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2000. С. 9-10.

² Якимович Ю.К. О возможности достижения объективной истины в современном уголовном судопроизводстве. *Уголовная юстиция*. 2014. № 1(3). С. 69.

³ Александров А.С. Семь смертных грехов криминалистики URL: <http://www.iuaj.net/node/342>.

лених, простих», але вкрай важливих категорій теорії доказування, адже не може кримінальний процес і криміналістика, що своїми розробками забезпечує доказову діяльність в кримінальному судочинстві і, власне, судове пізнання в кримінальному провадженні, ґрунтуватися на діаметрально протилежних методологічних підвалинах.

Як відомо, наука кримінального процесу вивчає такі проблеми, які нерідко є базовими положеннями для розробки криміналістичних технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій, що дозволяє говорити про її методологічне значення для криміналістики¹. В свою чергу криміналістична наука розробляє засоби й методи виявлення доказової інформації, її фіксації, збирання, дослідження і використання, що забезпечує успішне завершення процесу кримінально-процесуального пізнання, яке протікає в умовах ситуаційності, дефіциту часу і психологічного дискомфорту². Отже ступінь спорідненості наук кримінального процесуального права і криміналістики, спільність поставлених перед ними завдань, що в кінцевому підсумку спрямовані на забезпечення успішного здійснення правосуддя, прирікають їх на єдність підходів до суті доказування та розуміння його мети – встановлення істини в кримінальному провадженні.

Слід розуміти, що філософське поняття істини має численні аспекти своєї сутності. Помилково ототожнюючи об'єктивну істину в кримінальному процесі з абсолютно повним, вичерпним знанням про досліджуваний об'єкт, окремі юристи констатують: «Якщо «об'єктивне», то абсолютно все. Якщо тільки те, що «має значення для її, кримінальної справи, вирішення», то про яку об'єктивність ідеться?»³. Прагнення до встановлення абсолютної

---

¹ Возгрин И.А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. С. 116.

² Варфоломеева Т.В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. К. : Головное изд. объед. «Вища школа», 1987. С. 6.

³ Комаров И.М., Жукова Н.А. Объективная истина для российского уголовно-процессуального законодательства: за и против. *Проблемы правоохранительной деятельности*. 2005. № 4. С. 11.

об'єктивної істини, за твердженням В. М. Бозрова, ніколи не досягне своїх максимальних значень. Звідси інститут об'єктивної істини для кримінального судочинства неприйнятний, оскільки поставлена перед ним мета процесуальними засобами недосяжна. Пізнання явища, яке мало місце в минулому, в кримінальному судочинстві можливе тільки через процесуальне доказування, тобто опосередковано. Отже, й результати його, на думку автора, відносні, так як в точності не відповідають об'єктивній істині¹. В. В. Терехін, у свою чергу, вважає, що кримінально-процесуальна система ніколи не може бути закінченою, а в судовій системі будь-яке знання буде неповним. Судова істина не може бути «досконалим знанням»: об'єктивною, а тим більше абсолютно істиною².

Що ж, дійсно пізнання світу ніколи не може бути абсолютно завершеним, воно постійно удосконалюється, збагачуючись усе новим і новим змістом, а тому будь-яке знання є не до кінця повним, певною мірою обмеженим. Проте, як стверджують філософи, відносність наших знань, їх незавершеність не означає, що в них відсутній об'єктивний зміст. У тій мірі, у якій картина світу визначається не волею і бажанням суб'єкта, а реальним становищем речей, вона є об'єктивною істиною³.

Крім того, істина завжди конкретна і це ще одна її властивість. «У філософії під конкретною істиною розуміється знання, яке отримане на основі пізнання певної (конкретної) області нескінченного світу і відображає конкретно-історичний рівень розвитку науки і суспільно-історичної

---

¹ Бозров В.М. Истина в уголовном процес се: pro et contra. *Библиотека криминалиста*. Научный журнал. 2012. № 4 (5). С. 34-35.

² Терехин В.В. Допустимость доказательств в уголовном процессе (методологический, правовой, этический аспекты) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Нижегород. акад. МВД РФ. Н.Новгород, 2016 – С. 348.

³ Костенко В.Г. Федюшин Я.І. Проблема істини в сучасній філософії і науці *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. Т. 13. № 4 (50). Ч. 2. 2011. С. 284.

практики»¹. В кримінальному процесі «зміст об'єктивної істини – це знання про факти та про обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, які виходять в результаті кримінально-процесуального доказування, і для встановлення яких немає гносеологічних перешкод, вони можуть так само всебічно й повно бути пізнані, як і будь-які явища об'єктивної дійсності»². В силу своєї конкретності істина у справі спочатку виступає як істина відносна, тобто як неповне, неточне знання про подію. В подальшому в результаті роботи органів дізнання, слідства і самого суду ця істина з відносною повинна перетворитися в абсолютну і представляти вичерпне, повне, точне знання події, тобто не тільки знання самого юридичного факту, а й обставин вчинення злочину, мотивів і т. д. Рішення суду повинно спиратися на істину абсолютну і, безумовно, об'єктивну³.

Звичайно права О. Г. Яновська в тому, що кримінальний процесуальний закон визначає обмежений, хоча й достатньо повний, перелік обставин, які підлягають доказуванню, і не зобов'язує суд та сторони досліджувати всі фактичні дані, що стосуються вирішуваної кримінальної справи, а лише ті, які можуть вплинути на юридичну долю даної справи. Однак, використовуючи правильну посилку, автор, разом із тим, доходить хибного, як уявляється, висновку про те, що «... в кримінальному процесі встановлення об'єктивної істини неможливе, хоча б з огляду на вимогу закону встановлювати лише чітко визначений перелік обставин по кримінальній справі»⁴.

У цьому зв'язку необхідно ще раз підкреслити: «Немає і бути не може окремо абсолютної істини і окремо

---

¹ Мусаелян Л.А. К проблеме введения в уголовное производство института установления объективной истины по делу. *Вестник Пермского университета*. 2014. № 2(24). С. 224.

² Костенко Р.В. Объективная истина – цель уголовно-процессуального доказывания. *Библиотека криминалиста*. Научный журнал. 2012. № 4 (5). С. 166.

³ Мусаелян Л.А. Зазн. праця. С. 225.

⁴ Яновська О.Г. Загальна характеристика змістовних елементів принципу змагальності в кримінальному судочинстві. *Судова апеляція*: наук.журнал. 2010. № 3. С. 46-52.

відносної. Існує одна істина – об'єктивна за змістом, яка є діалектичною єдністю абсолютного та відносного, тобто є істиною абсолютною, але відносно певних меж. Абсолютне та відносне – це два необхідних моменти об'єктивної істини. Відносна істина з необхідністю містить у собі момент абсолютної, зумовлює і передбачає її»¹.

Як зазначалося, процес пізнання в кримінальному судочинстві підпорядкований законам діалектики, які носять всеохоплюючий характер. Проте встановлення (досягнення, пізнання) істини в даній сфері людської діяльності має свої особливості обумовлені, особливостями як такої діяльності, так і предмета пізнання (доказування) – сукупності фактів (обставин), встановлення яких у відповідності з дійсністю і становитиме пізнання істини у кримінальному судочинстві². Тому пізнавальну діяльність працівників правоохоронних та правозастосовних органів неможна ані ототожнювати, ані протиставляти науковому пізнанню. Між ними мається єдність, але й суттєва відмінність³, яка, однак, полягає не в ступені достовірності істин, що ними даються, а в змісті самих істин; наукова достовірність має своїм змістом розкриття законів природи, практична – встановлення окремих явищ або груп явищ. Закони природи пізнаються таким лише вивченням явищ, яке не залишає поза увагою найвіддаленіших умов виникнення та існування досліджуваних явищ. Конкретні події навпаки пізнаються з усією точністю і реальністю при вивченні лише умов найближчих, безпосередніх⁴. Це означає, що абсолютно все про подію злочину і особу, що його вчинила суд зовсім не повинен встановлювати, але те, що суд мусить встановити для правильного вирішення справи, тобто чи вчинено злочин, який саме, чи вчинив його обвинувачений – це має бути встановлено абсолютно вірно⁵.

---

¹ Костенко В.Г. Зазн. праця. С. 283-285.

² Нор В.Т. Зазан. праця.

³ Мусаєлян Л.А. Зазан. праця. С. 220.

⁴ Фойницький И.Я. Курс уголовного судопроизводства Т. 2. СПб., 1910. С. 174.

⁵ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. С. 75.

Слід, таким чином, розрізняти знання значущі і незначущі для розуміння суті даної юридичної справи і відповідної правової кваліфікації діяння. За влучним зауваженням професора Л. А. Мусаєляна, якщо всі постраждалі і свідки впізнали злочинця, то для суду очевидно малозначима інформація про колір його сорочки¹. Органи досудового розслідування і суду з вичерпною повнотою мають встановити обставини, що входять до предмета доказування, правильно кваліфікувати діяння, визначити вид юридичної відповідальності винуватої особи. Тут істина, що встановлюється, має бути абсолютною. Але, з'ясовуючи ряд інших обставин вони не встановлюють їх з такою ж повнотою, оскільки ті не мають правового значення для правильного вирішення справи. По відношенню до цих обставин істина буде носити відносний характер².

Інакше кажучи, обставини, що входять до предмета доказування, мають бути пізнані з такою глибиною, яка забезпечує повне, вичерпне знання про них. Решта обставин не пізнаються з такою глибиною, бо вони не мають значення для правової оцінки діяння, правильного вирішення справи³. За Н. А. Колоколовим – це необхідна істина – обсяг інформації, який дозволяє суб'єкту прийняти оптимальне рішення. Кримінальному судочинству, на думку науковця, притаманне саме таке явище, як необхідна істина, бо це той обсяг інформації, що певними суб'єктами процесу визнається достатнім для прийняття процесуального рішення⁴.

Однак, таке в певному сенсі обмежене знання про подію злочину жодним чином не впливає на його об'єктивну істинність. «У філософському розумінні істина звісно ж

---

¹ Мусаєлян Л.А. Знач. праця. С. 218-229.

² Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 ; Нац.акад. внутрішніх справ України. Київ, 2005. С. 10-11.

³ Грошевой Ю.М., Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. 2-ге вид, стереотипне. К.: КНТ, Вид. Фурса С.Я., 2007. С. 18.

⁴ Колоколов Н.А. Истина в состязательном процессе: проблемы аргументации (избранные тезисы выступления). *Юридическая техника*. 2013. №7-1. С. 12.

відносна в силу невичерпності об'єкта пізнання, проте коли у філософії говорять про відносний характер істини, мають на увазі перш за все сферу наукового знання, але аж ніяк не знання абсолютно конкретних і тому абсолютно достовірних фактів, існування яких надзвичайно важливе в практичній діяльності людей, особливо в тих областях, які пов'язані з вирішенням людських доль»¹.

Таким чином, істина як складне, багатогранне, але цілісне явище, проявляється в кримінальному процесі одночасно і як абсолютне, і як відносне знання про реальні обставини досліджуваної події. Ті конкретні факти, які в силу закону підлягають доказуванню, теоретично можуть і мають бути встановлені в кожному кримінальному провадженні з абсолютною достовірністю. Будь-які перепони гносеологічного спрямування для цього відсутні, адже, як відомо, жодна подія (в тому числі й злочинна) не минає безслідно, залишаючи по собі ті чи інші відбитки, які в криміналістиці прийнято іменувати матеріальними та ідеальними слідами злочину. Подія злочину безумовно супроводжується безкінечною кількістю всіляких явищ і процесів різного походження і ступеня складності, які відбуваються в оточуючому середовищі, і які ніколи не будуть пізнані з вичерпної повнотою суб'єктами доказування і тільки в цьому сенсі їх знання про події, що відбувалися у певному місті в певний час за участю певної особи, будуть відносними. Але чи так вже важливо для кримінального провадження, скільки зірок було на небі в ніч крадіжки, у скоєнні якої вина злодія доведена сукупністю належних, допустими та достовірних доказів? Відповімо так: діалектична сутність істини полягає в тому, що відносна істина — також об'єктивне, хоча й не вичерпне, знання про певний об'єкт. Відносність істини означає, що суб'єкту пізнання відомо все, що можливо знати про пізнаваний об'єкт в конкретний момент в даних умовах, але те, що йому відомо — відповідає реальній дійсності і якщо цього достатньо для

---

¹ Спиркин А.Г. Основы философии: Учебное пособие для вузов. М.: Политиздат, 1988. С. 275.

відповіді на основні питання кримінального провадження – об'єктивна істина у справі встановлена.

Отже, як справедливо зазначає Л. М. Васильєв, з точки зору адекватного відтворення юридично значимих для правильного вирішення кримінальної справи питань встановлена таким чином істина абсолютна. З позиції ж невичерпності реальної дійсності, так чи інакше пов'язаної або не пов'язаної зі злочином, подібна істина відносна, але це вже не має значення для правильного вирішення основного питання кримінальної справи¹.

2.3. Про знання достовірне і ймовірне

Як відомо «достовірність – ймовірність» є парними категоріями, що використовуються для оцінки результатів процесу пізнання певного явища, визначення ступеня обґрунтованості досягнутого знання. При цьому вважається, що «ймовірне знання, на відміну від достовірного, це знання, обґрунтоване такими відомостями, які залишають місце для сумнівів щодо досягнутого знання. Достовірне знання характеризується відсутністю сумнівів (*розумних* – Ю.М.) і наявністю не тільки впевненості, але й переконання»² в істинності одержаного знання. Очевидно, таким чином, що обидві ці категорії нерозривно пов'язані з поняттям істини як адекватного відображення у свідомості суб'єкта пізнання властивостей пізнаваного об'єкта.

В науці кримінального процесу на співвідношення істинності й достовірності склалися дві точки зору, в основі яких лежить ставлення до можливості досягнення в процесі судового дослідження об'єктивної істини, противники якої згуртувалися навколо думки про те, що результат кримінального процесуального пізнання – це лише ймові-

---

¹ *Васильев Л.М.* Проблемы истины в современном Российском уголовном процессе: концептуальные положения : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Волгогр. акад. МВД РФ. Волгоград, 2001. С. 20.

² *Овсянников И.* Повысить надежность процессуального доказывания. *Уголовное право.* 1999. № 4. С. 64.

рне знання більшого чи меншого рівня доведеності. «Про повну безсумнівність не може бути й мови в області судового дослідження, і в справах судових суддя змушений, за недосконалістю засобів людського правосуддя, задовольнятися за необхідністю більш-менш високим ступенем імовірності», писав відомий дореволюційний процесуаліст В. А. Случевский¹. Його сучасники Л. Є. Владимиров, В. Д. Спасович та деякі інші науковці дотримувалися схожих поглядів, які мали своїх прибічників і за радянських часів, коли М. А. Чельцов писав: «Ми відкидаємо безумовну достовірність наших знань. Замість неї можна говорити лише про високий ступінь імовірності. Зазвичай в справах судових і задовольняються більш високим ступенем імовірності»².

Варто зазначити, що й тепер окремі дослідники намагаються культивувати цю ідею, підтримуючи думку про те, що «... судовий вирок має бути вираженням максимальної ймовірності. Будь-яке судове рішення, – на їх погляд, – лише наближення до істини й не більш того»³. Але як це нагадує концепцію А. Я. Вишинського, згідно з якою для висновків суду є достатнім «максимальний ступінь імовірності»⁴. Наслідки діяльності цього правознавця на посаді Генерального прокурора СРСР загальновідомі. То ж, думається, що правильним буде погодитися з традиційним підходом до співвідношення «істинності» й «достовірності» і підтримати точку зору тих учених, які вказують на відсутність між ними змістовної різниці.

«Істинний» і «достовірний», – за справедливим твердженням О. О. Піскун, – означають, що стосовно предмета дослідження досягнуто адекватне, несуперечливе знання,

---

¹ Случевский Вл. Зага праця. С. 379.

² Чельцов М.А. Уголовный процесс. М.: Юридическое издательство Министерства Юстиции СССР, 1948. С. 216.

³ Багдасаров Р.В. Принцип состязательности в уголовном процессе России странах Европейского Союза : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005. С. 23.

⁴ Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве. Изд. 3-е, доп. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950. С. 147.

як тим, так і іншим поняттям визначається відповідність дійсності наших знань»¹. І тут ми солідарні з Г. О. Печниковим, який поділяє позицію М. С. Строговича про те, що достовірність – це те ж саме, що істинність. Достовірність – це синонім істини, який відтіняє її діалектичну відмінність від імовірності. Достовірність не можна відривати від об'єктивної істини, надаючи суб'єктивний, імовірнісний зміст². За такого підходу втрачує сенс пропозиція Д. А. Мезінова «...розглядати в якості обов'язку суду досягнення не об'єктивної істини, а заснованих на внутрішньому переконанні достовірних висновків про обставини кримінальної справи»³. Хоча в принципі проти об'єктивної істини він, треба розуміти, не заперечує, вважаючи нормальним і адекватним як інтересам суспільства й держави, так і правам та інтересам особи прагнення суду до встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі, природне бажання з'ясувати «як все відбувалося насправді, в дійсності»⁴.

Д. В. Шаров також погоджується з тим, що прагнення досягнення об'єктивної істини в кримінальному процесі за умови додержання всіх встановлених законом норм «... повинно стати природним моральним орієнтиром для осіб, які ухвалюють процесуальні рішення в кримінальній справі»⁵. Але й він не уникає релятивістських, по суті, висловлювань щодо можливості встановлення істини в кримінальному процесі. Вказуючи на специфіку кримінальної процесуальної діяльності, а саме її ретроспективний характер, автор стверджує, що ніколи не можна з абсолютною впевненістю

---

¹ Пискун О.А. Истина в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Байкальский гос. ун-т экономики и права. Иркутск, 2006. С. 22.

² Печников Г.А. Диалектические проблемы истины в уголовном процессе : автореф. дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.09 ; Волгогр. акад. МВД России. Волгоград, 2005. С. 20.

³ Мезинов Д.А. Разумна ли состязательность судебного следствия по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2014. №3 (13). С. 61-62.

⁴ Мезинов Д.А. К вопросу о пределах активности суда в состязательном судебном следствии по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. *Уголовная юстиция*. 2014. № 1(3). С. 25.

⁵ Шаров Д.В. Зазн праця. С. 123.

стверджувати, що зібрані матеріали і винесене на їх основі рішення повністю відповідають об'єктивній реальності. В природі не існує способу верифікації, що дає таку гарантію, тому, на думку автора, все зводиться не до об'єктивної, а до судової достовірності – до стану морального переконання судді у винуватості або невинуватості особи, до відсутності у нього розумних сумнівів в тому, що все сталося саме так, а не інакше, до його готовності на цій підставі винести судове рішення¹.

Відповімо на ці доводи словами професора Л. А. Мусаєляна, який пише: «... судження про те, що в області ретроспективних подій об'єктивної істини не може бути, твердження м'яко кажучи спірне. Наукові факти теж мають ретроспективний характер, але вони верифіковані. Принципово не верифіковувані явища не становить наукового інтересу. Юридичний факт за своєю суттю відповідає тим же вимогам. Інша точка зору означає, що людину можна засудити за злочин, якого й зовсім не було або вона його не здійснювала. Може бути й навпаки, злочинець гуляє на свободі в силу того, що правоохоронні й правозастосовні органи від самого початку переконані в неможливості докопатися до об'єктивної істини, оскільки злочин було скоєно рік тому»².

С. В. Корнакова правильно відзначила, що достовірність – це форма існування істини³, однак і вона не втрималася від деякого протиставлення понять «істинність» і «достовірність», вважаючи останнє основним поняттям кримінального процесу⁴. Хоча тут же цілком обґрунтовано вказала, що «в процесі доказування в кримінальній справі повинна бути встановлена істина, що розуміється як об'єк-

---

¹ Там само. С. 121.

² Мусаєлян Л.А. Зазан. праця - С. 220.

³ Корнакова С.В. Цель уголовно-процессуального доказывания - достоверное знание. *Уголовно-процессуальные и криминалистические средства обеспечения эффективности уголовного судопроизводства* : материалы междунар. науч.-практ. конф., Иркутск, 25-26 сент. 2014 г. БГУЭП. Иркутск, 2014. С. 130.

⁴ Корнакова С.В. Зазан. праця. С. 132.

тивна, достовірна доведеність обставин скоєння злочину...»¹.

Ототожнення понять «достовірність» і «об'єктивна істина» виглядає неприйнятним, якщо розуміти останню як абсолютне знання про досліджуваний об'єкт. Однак такий підхід не враховує діалектичний характер і специфіку кримінального процесуального пізнання, а тому уявляється хибним з методологічної точки зору. Коли ж істина в кримінальній справі розглядається як істина факту, як знання про конкретні обставини, що підлягають доказуванню, а «достовірність» одержаних в його результаті знань – як достовірність «практична»² все стає на свої місця, а міркування на кшталт того, що «... термін «істина» в кримінальному судочинстві має поступитися «терміну «достовірність», оскільки суд при винесенні рішення керується правилом – що доведено, те й є достовірним»³, уявляються позбавленим практичного значення.

З гносеологічної точки зору, достовірність – це доведена, обґрунтована істинність, тобто форма існування істини. Достовірність висновків слідчого і суду означає, що ці висновки не тільки істинні самі по собі, тобто відповідають дійсності, а й «гідні віри» – доведені, обґрунтовані⁴. Отже, коли нам кажуть, що «достовірний» висновок – це не той, що узгоджується з реальною дійсністю, а той, який за результатами судового дискурсу визнається гідним (достойним) віри в силу своєї правдоподібності, ми відповідаємо – довіряти варто лише тому, що відповідає дійсності, є об'єктивно істинним.

Для правильного розуміння діалектичних зв'язків між структурними елементами, які характеризують повноту наших знань про обставини злочину, слід враховувати

---

¹ Там само. С. 133.

² Про практичну достовірність див.: *И.Я. Фойницкий*. Зазн. праця. С. 174.

³ *Конин В.В., Эсмантович И.И.* Уголовное судопроизводство: истина или достоверность. *Истина в юрисдикционных производствах*: материалы круглого стола. Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». Изд-во ООО КФЦ «Актион», 2015. № 1. С. 58.

⁴ *Белкин А. Р.* Зазн. праця. С. 123.

загальні закономірності процесу пізнання, що передбачають поступовий перехід кількості здобутих фактів в нову якість нашого знання про досліджувану подію. Процес пізнання в кримінальному судочинстві рухається від знання ймовірного до достовірного в міру накопичення фактичних даних про подію злочину. Наявність доказу або й декількох доказів буває недостатньою для вирішення основних питань кримінального провадження і в цьому випадку можна говорити лише про ймовірність наших висновків, які обумовлюють необхідність подальшого дослідження, пошуку додаткових відомостей і якщо при цьому вдалося зібрати докази, сукупність яких дозволяє дійти внутрішнього переконання в доведеності обставин, які підлягають доказуванню – відбулася трансформація нашого знання з імовірного в достовірне.

Однак, слід зауважити, що коли йдеться про тотожність «достовірності» й «істинності», перш за все маються на увазі підсумкові висновки суду про обставини, які підлягають доказуванню. Саме в цьому сенсі достовірність наведених судом у вирок, що набрав законної сили, висновків означає їх істинність. Інша річ, коли мова йде про конкретний доказ, достовірність якого має умовний характер, оскільки фактичні дані про певну обставину можуть бути визнані доказом лише за умови їх допустимості. Відомості одержані з істотним порушенням передбаченої законом процедури, навіть якщо вони відповідають реальній дійсності (об'єктивній істині), мають бути відкинуті судом як такі, що не гідні віри. В цьому полягає ще одна особливість процесу пізнання і його результатів у кримінальному судочинстві.

Пропонуючи вивести з кримінального процесуального обігу поняття «істини» як мети кримінальної процесуальної діяльності, А. С. Барабаш виходить з того, що питання про пізнаваність світу і питання про можливість досягнення істини – питання з різних площин. При цьому автор визнає, що світ, в історичній перспективі, взагалі пізнаваний, але можливість досягнення істини, як її розуміють, в кожному конкретному випадку проблематична в силу того,

що до живої, що постійно розвивається і змінюється дійсності підходять з міркою іншого рівня – поняттям «істини». В результаті вченим робиться висновок про те, що поняття істини в пізнавальному процесі є невизначеним і напевно чи може організувати пізнавальну діяльність. У зв'язку з цим він підтримує думку про те, що єдино науковою теорією пізнання є теорія ймовірності¹.

Проте напевно чи з цим можна погодитися, коли йдеться про судові дослідження, адже, «якщо відкинути поняття істини, то стає абсолютно неясним саме поняття пізнання»², формою якого в кримінальному процесі є доказування. Головною задачею судового доказування є одержання істинного знання – достовірних відомостей про обставини досліджуваної події. Криміналістика виникла у відповідь на потребу достовірного знання, на підставі якого судово-слідчі органи можуть планувати та здійснювати діяльність з досягнення цілей кримінального процесуального доказування та вирішення завдань кримінального судочинства.

Стосовно ж теорії ймовірності слід розуміти, що її предмет складають масові випадкові явища, тоді як слідчий, суд досліджують завжди одиничну подію з усіма її індивідуальними ознаками. Докази, за допомогою яких пізнається подія злочину, винуватість обвинуваченого, органічно пов'язані з суспільним та особистим життям людей і настільки різноманітні й індивідуальні за своїм змістом і формою, що в даний час статистична їх обробка практично неможлива³. Різниця між ймовірністю і достовірністю не кількісна, а якісна, достовірність ні в якому разі не можна розглядати як високий ступінь ймовірності. Якою б високою не була ймовірність будь-якого факту (наприклад, ви-

---

¹ Барабаш А.С. Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление. СПб.: Издательство Р. Аспанова «Юридический центр Пресс», 2005. С. 115-117.

² Никифоров А.Л. Философия науки: История и методология [учеб.пособие]. М., 1998. С. 227.

³ Белкин Р.С. и др. Теория доказательств в советском уголовном процессе; отв. ред. Н. В. Жогин. изд. 2-е испр. и доп. М.: «Юрид. лит.», 1973. С. 48.

нуватості обвинуваченого), поки це ймовірність, завжди є і ймовірність зворотного (тобто невинуватості); найвища ступінь імовірності залишає можливість іншого вирішення справи¹. І якщо хоча б один із тисяч можливих з точки зору здорового глузду варіантів припускає невинуватість особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, обвинувальний вирок ухваленим бути не може.

Цікаву ілюстрацію з цього питання наводить І. В. Решетнікова на прикладі гіпотетичної справи, яку американські юристи люблять аналізувати з точки зору теорії ймовірності. «Сміт поверталася додому пізно ввечері. В результаті дорожньо-транспортної пригоди здоров'ю Сміт заподіяно шкоду. Сміт пред'являє позов про відшкодування шкоди до компанії червоних таксі. Вона посилається на те, що бачила таксі, з чиєї вини сталася аварія, але не бачила кольору машини. У місті тільки дві компанії таксі: червоні та зелені, а вночі працює всього 10 машин, з них 6 червоних і 4 зелених. Свідків пригоди не було.

За теорією ймовірності логіка міркувань буде наступною. Якщо ми віримо Сміт і немає інших доказів, то ми вважаємо, що 0,6 ймовірності до 0,4, що аварія сталася з вини машини, яка належала до компанії червоних таксі. Не виключається згодом визнання водія таксі компанії зелених, але при слуханні справи таке визнання не було предметом розгляду. Тому з точки зору стандарту доведення висновок суду про відшкодування шкоди компанією червоних таксі буде вірний, так як це доведено більш імовірно, ніж ні.»². Думається, що питання про готовність українського суспільства зрозуміти і тим паче прийняти подібний стандарт доказування пролунає як риторичне. Неможливо уявити рішення вітчизняного суду заснований на такій логіці. «Висновок, що в справі більше доказів проти, ніж на користь підсудного, вказував би на перевірі доводів, а не на

---

¹ *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса: в. 2 т. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. С. 328-329.

² *Решетникова И.В.* Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. С. 115.

повне переконання»¹, без якого не може бути ухвалено обвинувальний вирок. «Суд, виносячи вирок, повинен бути впевненим у своїй оцінці відповідності встановлених фактів реальним подіям, а не приймати підсумковий судовий акт на ймовірній основі, з невідворотною в такій ситуації часткою сумніву»².

Щоправда, важливо відзначити, що англійський стандарт доказування «баланс імовірностей» так само як і аналогічний американський стандарт «перевага доказів», застосовуються виключно в цивільному судочинстві. У кримінальному процесі країн загального права застосовується інший, запозичений українським законодавцем (ст. 17 КПК) стандарт – «поза розумним сумнівом», згідно з яким у достовірності встановлених фактів і винуватості обвинуваченого не має бути розумних сумнівів. Це означає, що всі версії про подію злочину, крім визнаної судом обґрунтованою, залишаються за гранню розумного. Але що ж є мірилом розумності відповідного висновку?

В якості зразка звернення судді-професіонала до присяжних засідателів про доведеність поза розумних сумнівів професор О. В. Селіна наводить прецедентне рішення Верховного суду штату Нью-Гемпшир у справі Венворта (State v. Wentworth): «Розумний сумнів» – це якраз те, що слова зазвичай підрозумівають. Використання слова «розумний» означає просто, що сумніви повинні бути обґрунтованими, а не нерозумними; вони повинні бути сумнівами, заснованими на розумі. Це не легковажні або химерні сумніви, не те, що може бути легко пояснено на автомобілі. Це, скоріше, такий сумнів, який обґрунтовано, який залишається після розгляду всіх доказів, запропонованих державою. Тест, який ви повинні використовувати для цього: якщо у вас виникають обґрунтовані сумніви в тому, що

---

¹ Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах. Тула: Автограф, 2000. С. 75.

² Азаров А.В., Беккер Т.А. Объективная истина – единственно верный путь вынесения правосудного акта. *Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола*. Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». Изд-во ООО КФЦ «Акцион», 2015. № 1. С. 9.

державне обвинувачення довело будь-який один або більше з елементів злочину, то ви повинні визнати відповідача неувуватим. Однак, якщо ви виявите, що держава довела всі елементи правопорушення, не залишивши підстав для розумного сумніву, то ви повинні визнати відповідача винним»¹.

Проте, як зазначає О. В. Тягло, звернення до такої основи прийняття рішень залишається вразливим для критичних закидів. У зв'язку з цим автор наводить риторичне запитання фахівців із Техасу Джона Флойда і Білла Сінклера: «Коли вчені правознавці не здатні запропонувати дефініцію та навіть не знають витоків “розумних сумнівів», як можна сподіватися, що пересічні громадяни, залучені до виконання обов'язків присяжних, покладаючись на свій здоровий глузд будуть ухвалювати правильні рішення?» Тому на думку американських правників «Техас потребує статутної дефініції розумного сумніву». Але «чи вдасться коли-небудь остаточно розв'язати поставлену задачу у точний спосіб», в свою чергу задається питанням професор О. В. Тягло і сам же на нього відповідає: «Впевненості у цьому дотепер немає... Доказування поза межами розумного сумніву варіюється від ситуації до ситуації і встановлюється тими, хто, виходячи зі свого досвіду та розсудливості, тут-і-зараз оцінює наведені докази чи доведення вини в цілому. Стандарт цієї процедури, як видається, не може вичерпати жодна суто раціональна дефініція. Вона не алгоритмізується законом раз і назавжди, передбачаючи лише певну рамку дискреційних прав уповноважених осіб, здійснення яких ґрунтується на невіддільній від досвідченої розсудливості інтуїції»².

Розумним, на думку авторів Настільної книги професійного судді, є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах та здоровому глузді, впливає зі справедливого та зваженого розгляду усіх належних та допустимих відомос-

---

¹ Селина Е.В. Допустимость, относимость и достоверность в уголовном процес се Англии и США. Юстиция. 2015. № 2. С. 45.

² Тягло О.В. До роз'яснення поняття достовірність та недостовірність. Вісник Кримінологічної асоціації України. № 3. 2013. С. 240-241.

тей, визнаних доказами, або з відсутності таких відомостей і є таким, який змусив би особу втриматися від прийняття рішення у питаннях, що мають для неї найбільш важливе значення¹. Із практичної точки зору питання дотримання стандарту «поза розумними сумнівами», як вважає В. В. Вапнярчук, можна вирішити таким чином: факт повинен вважатися доведеним поза розумним сумнівом, якщо такий сумнів на підставі зібраної доказової інформації, професійного і життєвого досвіду, знань суб'єкта доказування може бути відкинутий такою фразою: «звичайно, це можливо, але анітрохи не ймовірно»².

Правий П. В. Прилуцький, який стверджує, що при вирішенні справи сумніви у судді невідворотні. Коли розглядається і перевіряється будь-який окремий доказ, а тим більше, коли на підставі сукупності доказів вирішується основне питання справи – про винуватість чи невинуватість обвинуваченого, у судді не можуть не виникати різні сумніви відносно доведеності певних фактів, достовірності певних доказів. Якщо суддя ставиться до справи добросовісно, такі сумніви завжди будуть у нього виникати, адже завжди можна припустити, що заслухані показання неправдиві чи помилкові, що видимий зв'язок між фактами тільки уявний. У будь-якій справі є неясні моменти, окремі факти, що допускають різне пояснення, є протиріччя між доказами і багато іншого, що дає підстави для сумнівів. Суддя, який ніколи і ні в чому не сумнівається – поганий суддя, констатує вчений. Завдання судді полягає не в тому, щоб відмахуватись від сумнівів, зовсім відкинути їх, а в тому, щоб будь-яка обставина, яка викликає сумнів, особливо ретельно досліджувалась, а сумнів – відповідно – переборювався, вирішувався, усувався. Внутрішнє переконання у суддів виникає тільки після того, як усі сумніви, пов'язані

---

¹ Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження) / Н.О. Марчук, В.В. Касько, Р.О. Куйбіда, М.І. Хавронюк та ін. / за ред. Н.О.Марчук. К.: «Арт-Дизайн», 2015. С. 10.

² Вапнярчук В. Стандарт кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 108.

з обставинами справи, роз'яснені й усунуті, справедливо резюмує автор¹.

Таким чином, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» уявляється інструментом оцінки доказів, структурним елементом механізму формування внутрішнього переконання судді – категоричного і однозначного, висновку стосовно обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Мірилом же розумності суміву в кожному конкретному випадку є практика, суспільно-історичний досвід людства та індивідуальний досвід особи, уповноваженої на прийняття процесуального рішення у кримінальному провадженні.

Про значення практики в судовому пізнанні йтиметься нижче, а наразі наважимося припустити, що означений підхід (стандарт) до оцінки доказів (поза розумним сумнівом), не будучи сформульованим як такий дослівно, існує в національному кримінальному процесі скільки існує правило, згідно з яким усі сумніви стосовно доведеності вини особи тлумачаться на її користь. «... Це означає, що суд може ухвалити обвинувальний вирок лише тоді, коли надані докази спростовують усі розумні сумніви щодо вини особи. Докази, що викликають такі сумніви і зазвичай надані стороною захисту, суд має вмотивовано відхилити у вирок. Якщо докази вини особи не витримують критерію «поза розумним сумнівом», то це є підставою для ухвалення виправдувального вироку»².

Ще на початку минулого століття М. В. Духовской вважав, що «для обвинувачення повинно бути надано стільки доказів, щоб вони могли виключити сумніви в очах судді. Усякий сумнів ... має бути розтлумачено на користь підсудного, він мусить бути виправданим»³. В той же час В. К. Случевський писав: «Сумнів, що виникає аргіогі, як логічна можливість, слід відрізняти від сумніву практич-

---

¹ Прилуцький П.В. Диференціація внутрішнього переконання судді в кримінальному процесі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 5. С. 54.

² Куйбіда Р., Сироді О. Посібник із написання судових рішень. К.: «Дрім Арт», 2013. С. 35.

³ Духовской М.В. Зазн. праця. С. 204.

ного, що виникає на суді з обставин даного конкретного випадку. ... Зустрівшись з такого роду сумнівом, суддя зобов'язаний вичерпати всі засоби до його вирішення, на підставі обставин справи, що мають у його розпорядженні, і лише тоді, коли після добросовісно виконаної суддею роботи сумнів все-таки не зруйнується, а збережеться в суддівській совісті, він зобов'язаний витлумачити його на користь підсудного, так як правосуддя переслідує не сумнівних, а дійсних винуватців злочинів і від засудження невинуватого інтереси його (*правосуддя* – Ю.М.) страждають ще в більшій мірі, ніж від виправдання винного»¹.

Такий підхід до тлумачення сумнівів зберігся і в радянському кримінальному процесі. «При розслідуванні багатьох справ – писав М. С. Строгович, – сумніви у слідчого, прокурора і суддів неминучі: різні докази, різні факти можуть викликати сумніви у своїй достовірності. Якщо такий сумнів виникає, слідство, прокуратура і суд зобов'язані вжити всіх заходів для того, щоб перевірити обставини, що викликали сумніви і розсіяти, усунути сумніви. Якщо ж сумнівною залишається обставина, що викриває обвинуваченого, значить вона не доведена з повною переконливістю і, отже, на ній не можна ґрунтуватися, не можна її приймати в розрахунок при вирішенні питання про винуватість і ступень відповідальності, її слід відкинути, усунути»². Розглядаючи «розумний» сумнів як сумнів практично існуючий, М. Л. Чельцов підкреслював: «На користь обвинуваченого повинні тлумачитись тільки розумні сумніви, засновані на певних обставин справи, що допускають іншу, цілком конкретну версію, яка суперечить версії обвинувачення. Такий розумний сумнів має бути результатом знання, а не одного лише враження»³.

Відтак розглядати стандарт оцінки доказів «поза розумним сумнівом» як щось до цього небачене і стверджувати на цій підставі, що «... законодавець, вживши словоспо-

---

¹ *Случевский Вл.* Зазн. праця. С. 380.

² *Строгович С.М.* Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. С. 359.

³ *Чельцов М.Л.* Зазн. праця. С. 264-265.

лучення «поза розумним сумнівом», тим самим окреслив підхід до розуміння у кримінальному судочинстві самого поняття «достовірність», яке тепер не може ототожнюватися з об'єктивною істиною»¹, було би несправедливо. Внутрішнє переконання судді у відсутності підстав для розумних сумнівів стосовно достовірності встановлених фактів передбачає об'єктивну істинність ухваленого на їх основі остаточного рішення у кримінальному провадженні. Тому «... навряд чи тут доцільно міняти традиційне поняття істини на поняття достовірності, як якийсь напівфабрикат, що більш відноситься до оціночних критеріїв категорії істини»².

Завершуючи з'ясування ролі ймовірнісних суджень у процесі судового пізнання, зауважимо, що заперечення проти обґрунтування кінцевого рішення суду вірогіднісно-гіпотетичними висновками зовсім не означає твердження про абсолютну непридатність теорії ймовірностей для вирішення завдань кримінального провадження. Вчення про закономірності випадкових явищ має беззаперечну пізнавальну цінність у плані версійної діяльності слідчого, побудови оптимальних криміналістичних прогнозів, формування інформаційних моделей злочину, визначення найбільш перспективних і від того пріоритетних напрямків розслідування. Не менш важливою прикладна теорія імовірностей є для розробки криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів, які «...розробляються на базі значного емпіричного матеріалу, що дозволяє детально проаналізувати криміналістичну характеристику, визначити ймовірнісно-статистичні та кореляційні зв'язки між її елементами, виділити слідчі ситуації певних етапів розслідування і стосовно них сформулювати конкретні завдання та побудувати програми їх вирішення»³. Вірогіднісно-

---

¹ Безносюк А. М. Доведеність поза розумним сумнівом та достовірність як стандарти доказування в кримінальному процесі України. *Судова апеляція*. № 3(36). С. 28.

² Халиков А.Н. Содержание категории истины в уголовном судопроизводстве. *Актуальные проблемы российского права*. №7 (44). 2014. С. 1417.

³ Журавель В. Концептуальные подходы к модернизации криминалистических методик. *Ежегодник украинского права*. 2013. № 5. С. 563.

статистичний метод набув широкого застосування в експертології при розробці експертних методик, що використовують кількісну оцінку ідентифікаційних ознак¹. Імовірно знання про обставини кримінального провадження можуть використовуватися також для ухвалення окремих процесуальних рішень: про застосування заходів процесуального примусу, про призначення експертиз, про визнання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, про об'єднання і роз'єднання кримінальних справ тощо.

2.4. Про критерій істинності знання

Ще одним аргументом критиків концепції об'єктивної істини в кримінальному судочинстві є твердження про відсутність науково обґрунтованих критеріїв досягнення судом того, що прийнято називати об'єктивною істиною. І якщо з точки зору прибічників діалектико-матеріалістичної концепції істини «... в кримінальному процесі встановлюється об'єктивна істина, критерієм якої служить практика»², то їх опоненти стверджують, що спроби поширити на провадження у конкретній кримінальній справі філософське розуміння практики як критерію істинності одержуваних у ньому знань була явно невдалою і штучною в силу все тих же ідеологічних причин³. Звідси,

---

¹ Див., наприклад: Недугов Г.В., Недугова В.В. Вероятностные аналитические технологии в судебной медицине: базовые математические модели и практические приложения. Самара: Офорт, 2009. 241 с.; Кулик С.Д., Никоненко Д.А. Проблема выявления зависимости признаков в вероятностно-статистическом методе исследования почерковых объектов. *Мат-лы 3-й Международ. науч.-практ. конф. «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях»* (г. Москва, 25–26 янв. 2011 г.). М.: Проспект, 2011. С. 535–538; Фокина А.А. Идентификация личности по папиллярным узорам рук с применением математических методов исследования / отв. ред.: Сегай М.Я. К.: РИО МВД УССР, 1973. 118 с.

² Селина Е.В. Принцип объективной истины в уголовном процессе в Российской Федерации. *Всероссийский научно-практический журнал «Юстиция»*. 2014. № 4. С. 43.

³ Мезинов Д.А. Необходимо ли закрепление понятия «объективная истина» в уголовно-процессуальном законе? *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2013. №2 (8). С. 85.

очевидно, намагання окремих науковців підмінити найбільш ефективний критерій істинності знання різного роду сурогатами. «Судова істина є результат судового розслідування. — констатує О. С. Александров, на думку якого, — критерій її достовірності в мові, а не в об'єктивній реальності»¹. «Критерієм істини в правосудді може бути тільки внутрішнє переконання слідчого, прокурора, судді», — заявляє в свою чергу Н. А. Лукичев². Подібної думки дотримується А. А. Козявін³ та деякі інші процесуалісти⁴. «Критерієм досягнення мети доказування має бути доведення «поза розумним сумнівом», вважають інші автори⁵.

Отже, як бачимо, в науці кримінального процесу немає єдності поглядів на критерій істини. І це цілком зрозуміло з огляду на різноманітність інтерпретацій самого поняття істини в кримінальній процесуальній доктрині. Тож спробуємо розібратися, яким чином в кримінальному судочинстві відбувається верифікація істинності знань про обставини минулих подій.

Питання про критерій істинності чи хибності певного судження, гіпотези, теоретичного положення має таку ж давню історію, як і проблема пізнання істини. В теорії кримінального процесуального доказування критерій істи-

---

¹ Александров А.С. Принципы уголовного судопроизводства. *Правоведение*. 2003. № 5. С. 111.

² Лукичев Н.А. Роль суда по установлению объективной истины по уголовным делам в свете конституционного принципа состязательности процесса. *Следователь*. 2002. № 2. С. 29.

³ Див.: Козявин А.А. Критерий истины, познаваемой в уголовном процессе, в свете возможности ее нормативной формализации. *Библиотека криминалиста*. Научный журнал. 2012. № 4. С. 111-117.

⁴ Див., наприклад: Глазер Ю. Руководство по уголовному процессу. Т. 1. СПб., 1884. С. 34; Вышинский А.Я. Проблема оценки доказательств в советском уголовном процессе. *Проблемы уголовной политики*. Кн. 4. М., 1937. С. 13–38; Тадевосян В.С. К вопросу об установлении материальной истины в советском уголовном процессе. *Советское государство и право*. 1948. № 6. С. 65–72; Туленков Д.П. Внутреннее убеждение как критерий истины в уголовном процессе. *Российский судья*. 2007. № 2. С. 29–32.

⁵ Уголовный процесс : учебник для бакалавриата юридических вузов / О.И. Андреева [и др.] ; под ред. О.И. Андреевой, А.Д. Назарова, Н.Г. Стойко и А.Г. Тузова. Ростов н/Д : Феникс, 2015. С. 111.

ни, як і сама категорія істини, розглядається з філософських позицій. Тому цілком виправданим буде звернення до філософських концепцій критерію істини, серед яких відомий філософ і культуролог В. М. Пивоев називає: апіоризм (істинне те, що приймає за істину більшість людей в силу звички й неусвідомленого переконання); «здоровий глузд» (істинне те, що справедливо й відповідає правді); фідейзм (істинне те, у що люди вірять); конвенціоналізм (істинне те, що приймається в якості такого в результаті угоди між людьми); адекватність (істинне те, що відповідає реальності); раціоналізм (істинне те, що уявляється очевидним і зрозумілим для мислячого розуму, для розумового погляду); сенсуалізм (істинне те, що підтверджується свідоцтвом органів почуттів); матеріалізм (істинне те, що підтверджується на практиці); прагматизм (істинне те, що корисно і вигідно); інструменталізм (істинне те, що допомагає досягненню мети)¹.

Як зазначає професор В. П. Кохановський в кожній з наведених точок зору містять окремі раціональні ідеї: важлива роль чуттєвості в осягненні істини, вимога ясності, простоти і краси при побудові тих чи інших форм знання та ін. Проте зазначені концепції, на думку філософа, не змогли задовільно вирішити проблему критерію істини, бо в його пошуках не виходили, як правило, за межі самого знання і лише діалектико-матеріалістична філософія з'єднала загальність критерію істини з безпосередньою дійсністю шляхом введення в теорію пізнання суспільно-історичної практики².

Утім, до розмаїття філософських поглядів щодо означеної проблематики ми ще повернемося, а наразі наважимося заявити, що, попри відсутність, як у філософській науці, так і в науці кримінального процесуального права, єдиного підходу до розуміння критерію істини, більшість правознавців сходиться на думці про те, що провід-

---

¹ Пивоев В. М. *Философия и методология науки: учебное пособие для магистров и аспирантов*. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2013. С. 101.

² Кохановский В.П. *Философия: Учебное пособие для высших учебных заведений*. Ростов н/Д: «Феникс», 2003. С. 418-419.

ним критерієм істини є практика, «...бо нічого іншого для судження про істину в розпорядженні людини, — за словами професора О. В. Смирнова, — немає»¹.

У протилежність цьому професор Л. А. Воскобітова вказує, що одиничність, індивідуальність злочину і ретроспективний характер його пізнання обмежують використання таких наукових методів пізнання, як безпосереднє сприйняття і спостереження досліджуваного об'єкта. При використанні раціональних, формально-логічних методів пізнання немає можливості експериментально відтворити в повному обсязі досліджуваний об'єкт і перевірити правильність його пізнання. На цій підставі автор стверджує, що практика як науковий критерій правильності знання не може бути безпосередньо використана в кримінальному судочинстві в силу особливостей об'єкта пізнання².

Проте, як справедливо зазначає Ю. В. Астаф'єв, специфіка конкретної справи не виключає загальних критеріїв істини. Вони невідокремлювані від поняття «об'єктивна істина». Інше загрожує юридичним позитивізмом, прагненням звести загальне, фундаментальне до окремого і фрагментарного³. Звичайно, практика як критерій істини, досить складна для розуміння категорія. Коли мова йде про безпосередню перевірку наукової гіпотези дослідним (експериментальним) шляхом, тут усе ясно: перевірена шляхом багаторазових практичних експериментів теорія вважається істинною. Навіть ті уявлення про предмети та явища, які неможливо перевірити на практиці в період їх формування, можуть бути підтвержені або спростовані в історичній перспективі. В історії науки знайдеться чимало прикладів теоретично обґрунтованих положень, які тільки з плином часу отримали своє емпіричне підтвердження. Але експеримент не єдиний інструмент перевірки відпові-

---

¹ Смирнов А.В. Уголовный процесс. — М., 2008. С. 65.

² Воскобитова Л.А. Состязательность и истина: взаимоисключение или взаимодополнение. *Актуальные проблемы российского права*. 2014. № 10 (47) октябрь. С. 2123.

³ Астафьев Ю.В. Специфика содержания истины и процесса ее установления по уголовным делам. *Вестник ВГУ. Серия: Право*. 2010. № 2. С. 285.

дності нашого знання об'єктивної реальності, а сутність практики не вичерпується безпосередніми формами її прояву. Дійсно не можна повною мірою перевірити істинність гіпотези, яку в криміналістиці іменують версією, дослідним шляхом. І звісно ж має рацію Д. А. Мезинов, коли стверджує, що в кримінально-процесуальному пізнанні проведення експериментів, які передбачають максимально повне управління причинами досліджуваного явища і відтворення умов, що на нього впливають, неможливе, оскільки абсолютно повне відтворення обставин злочинного діяння буде повторним вчиненням цього злочину¹. Однак, слід розуміти, що практика «в якості критерію істини «працює» не тільки в своїй чуттєвій наготі – як предметна фізична діяльність, зокрема в експерименті. Вона виступає і в опосередкованій формі – як логіка, загартована в горнилі практики. Можна сказати, що логіка – це опосередкована практика. ... Ступінь досконалості людського мислення визначається мірою відповідності його змісту об'єктивній реальності. Наш розум дисциплінується логікою речей, відтвореною в логіці практичних дій і всієї системи духовної культури. ... Логічність думки при достовірності вихідних положень є певною мірою гарантією не тільки її правильності, а й істинності»². Тому і «... в боротьбі зі злочинністю, і особливо при доказуванні, критерій практики неможна розуміти спрощено, як якусь оціночну категорію або міру істини, з якими зіставляються отримані фактичні дані, докази (порізно або в сукупності). У сфері судочинства критерій істини в основному виступає опосередковано, як узагальнена історична практика, яка підтверджує адекватність мислення взагалі, а не окремої думки данного суб'єкта»³.

---

¹ Мезинов Д.А. «Объективная истина» в уголовном процессе: к дискуссии по законопроекту Следственного Комитета Российской Федерации. *Уголовная юстиция*. 2013. № 1. С. 30.

² Спиркин А.Г. *Философия: учебник*. 2-е изд. М.: Гардарики, 2006. С. 430.

³ Криминалистика: учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Ко-рухов, Е.Р. Российская ; под ред. засл. деятеля науки РФ, проф. Р.С. Белкина. М.: Ю-РПА, 2000. С. 89.

У філософських дослідженнях зустрічається думка, згідно з якою практика – не критерій, а лише результат істини, оскільки вона можлива завдяки істині і вторинна по відношенню до неї¹. Однак гносеологічна сутність практики уявляється набагато складнішою, багатограннішою, різноманітнішою. Не наважуючись зі зрозумілих причин вступати в філософську дискусію, все ж зауважимо, що у філософських джерелах практика розглядається як багатофункціональне явище. За В. П. Кохановським «практика є джерелом пізнання тому, що всі знання викликані до життя головним чином її потребами. ... Практика виступає як основа пізнання, його рушійна сила. Вона «пронизує» всі сторони, моменти, форми, ступені пізнання від його початку і до його кінця ... Практика є метою пізнання, бо воно здійснюється не заради простої цікавості, а для того, щоб направити і відповідним чином, тією чи іншою мірою регулювати діяльність людей. Всі наші знання повертаються в кінцевому підсумку назад в практику і чинять активний вплив на її розвиток ... Практика являє собою вирішальний критерій істини, тобто дозволяє відокремити справжні знання від помилок»². Таким чином, «будучи специфічною людською, свідомою, цілепокладаючою, доцільною, чуттєво-предметною діяльністю, практика в пізнанні ... виступає як його основа, є його рушійною силою, кінцевою метою, критерієм істини»³.

Тому і в кримінальному процесі практика функціонує і як джерело вихідного матеріалу, що рухає процес пізнання від проблеми до гіпотези і від неї до істини, і як критерій перевірки достовірності висновків слідства й суду в кримінальному провадженні. Спершу на підставі первинної інформації та перевірених практикою науково обґрунтованих методик розслідування окремих видів злочинів, виходячи з власного досвіду та знання судово-слідчої практики, суб'єкти доказування висувають версії, визна-

---

¹ Там само. С. 132.

² Кохановский В.П. Зазн. праця. С. 397-398.

³ Кеебрин Б.Ф. и др. Философия познания : учеб. пособие ; Саран. кооп. ин-т РУК. Саранск, 2011. С. 33.

чають перспективні пошукові завдання, розробляють план розслідування. Після цього розумова модель втілюється в практичну діяльність зі здійснення конкретних слідчих та оперативно-розшукових дій, проведення яких також передбачає застосування багаторазово застосовуваних на практиці тактичних прийомів.

Відтак практика в кримінальному процесуальному пізнанні перманентно використовується від початку розслідування до перевірки і підсумкової оцінки судом достовірності, допустимості та достатності доказів для вирішення справи. Для цього суд не меншою мірою має володіти знаннями криміналістичної методики, техніки й тактики, аби, виходячи з аналізу наявної ситуації, попередньо оцінити правильність процесу розслідування, яка є допоміжним критерієм достовірності його результатів. Далі суддя, всебічно, повно й неупереджено досліджує всі обставини справи, після чого, керуючись підтвердженими багатовіковою людською практикою законами логічного мислення, оцінює кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору взаємозв'язку та достатності для прийняття відповідного процесуального рішення та доходить внутрішнього переконання щодо основних питань кримінального провадження. І нарешті здійснює кримінально-правову кваліфікацію встановлених подій, звертаючись до закону та узагальненої судової практики, відображеної в роз'ясненнях вищих судових органів та правових позиціях Верховного Суду України.

Надзвичайно важливим є питання обсягу поняття практики як мірила істини в кримінальному провадженні. Ось як про це пише Ф. Н. Фаткулін: «Ця суспільна і особиста практика є й основою всього процесу пізнання і критерієм істинності його результату. Проявляється вона в першу чергу в тих конкретних процесуальних діях і відносинах, які складають зміст самого процесуального доказування. Кожен крок з побудови слідчих версій, зі збирання доказів і їх джерел, з перевірки та оцінки їх, а також з обґрунтування певних висновків у справі є конкретним практи-

чним засобом пізнання об'єктивних обставин справи. Ця практика знаходить своє відображення і у вигляді численних тактичних, методичних та інших дослідницьких положень, вироблених на базі багаторічної практики в різних галузях науки і техніки (в криміналістиці, психології, почеркознавстві, балістиці тощо). Важливу роль в пізнанні обставин кримінальної справи відіграє також повсякденна особиста практика слідчого, прокурора і суддів, заснована на розслідуванні та судовому розгляді інших конкретних справ, а так само на узагальненні слідчої та судової практики. Все це неодмінно доповнюється постійним застосуванням законів та форм логічного мислення, підтверджених також багатовіковою людською практикою»¹.

На думку вчених-криміналістів у боротьбі зі злочинністю критерій практики може виступати у виді:

1. Колективної практики досудового розслідування, експертних установ, суду в області розслідування, розкриття і запобігання злочинів, яка проявляється: а) в організації розслідування, розкриття і запобігання злочинів; в удосконаленні структури органів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю, в чіткій організації їх діяльності на базі узагальненого досвіду роботи; б) у виникненні та реалізації нових форм і методів збирання, дослідження й оцінки доказів, нових слідчих та судових дій, прийомів проведення оперативно-розшукових заходів і запобігання злочинів; в) в оцінці ефективності наукових рекомендацій по боротьбі зі злочинністю; у змісті нормативних актів, що закріплюють найбільш ефективний, доцільний, виправданий та допустимий з точки зору законності порядок розслідування, розкриття і запобігання злочинів.

2. Особистого життєвого і професійного досвіду працівників органу досудового розслідування, судді, експерта, який проявляється: а) в правильному розумінні своїх завдань і обов'язків; б) в знанні життя, психології людей, в

---

¹ Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания ; [науч. ред. доц. Я. С. Аврах]. 2-е изд., доп. Казань : Изд-во Казанского университета, 1976. С. 22-23.

умінні встановити необхідний контакт з тими, хто може сприяти виявленню істини або чії інтереси пов'язані з її виявленням, а також з тими, хто замишляє вчинити злочин; в) в знанні способів скоєння злочинів, в умінні визначити їх за тими наслідками, які тягне за собою той чи інший спосіб; в знанні прийомів приховування злочинів, в тому числі і шляхом інсценування іншого злочину або події, що не має кримінального характеру; г) в умінні збирати, досліджувати й оцінювати докази, тобто доказувати; в знанні форм, прийомів, методів доказування, процесуальних умов цієї діяльності, вимог, що пред'являються до неї; в здатності запобігти злочину.

3. Урахування при плануванні розслідування, оперативно-розшукової діяльності та судовому розгляді всіх можливих пояснень механізму події, оцінка реальності версій і їх дослідження по суті.

4. Використання новітніх розробок природних і технічних наук, так би мовити, матеріалізованої практики (наприклад, застосування спеціального пошукового приладу)¹.

3 точки зору практикуючих науковців практика як критерій істини в кримінальному судочинстві може проявляється в формах: 1) безпосереднього спостереження деяких обставин злочинної події (через очевидні докази); 2) логічного критерію істини – використання апарату формальної логіки для аналізу суджень і умовиводів; 3) результатів різних експериментів, впізнання, перевірок показань на місці; 4) ретельної перевірки, зіставлення декількох взаємопов'язаних доказів; 5) звернення слідчого до раніше накопичених знань при розслідуванні інших кримінальних справ, як ним особисто, так і іншими особами (правильно оцінювати факти і ситуації, приймати самостійні процесуальні та інші значущі рішення); до досвіду, що міститься в загальних і окремих криміналістичних рекомендаціях; 6) ретельного аналізу матеріалів криміналь-

---

¹ Криминалистика: учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Российская ; под ред. засл. деятеля науки РФ, проф. Р.С. Белкина. М.: НОРМА, 2000. С. 88-89.

ної справи, перевірки повідомлень про злочини та оцінки всіх зібраних доказів і матеріалів, урахування при розслідуванні справи всіх можливих пояснень механізму злочину і характеру вчинених дій, навіть на перший погляд найнеймовірніших; 7) оцінки реальності висунутих версій; 8) використання слідчим спеціальних досягнень різних галузей природничих і технічних наук, криміналістики; 9) слідчого досвіду, узагальненого і закріпленого в положеннях різних галузей права; 10) застосування керівних документів органів прокуратури, досудового розслідування і суду¹.

На судових стадіях кримінального процесу називають такі форми практики, як: а) спеціалізація суддів; б) практика участі народних або присяжних засідателів у судовому розгляді кримінальних справ; в) практика безпосереднього сприйняття, аналізу та оцінки результатів слідчих дій, вчинених на досудових стадіях; г) використання одухотвореної і матеріалізованої суспільно-історичної практики, що пронизує всі зазначені вище форми практики за допомогою мовно-понятійної системи, фігур логіки, ієрархії моральних цінностей і т. п.².

Отже, незважаючи на свою всезагальність, застосування практичного критерію завжди конкретне, як конкретна й сама істина. Окремі форми практики у різних сферах пізнавальної діяльності проявляються найрізноманітнішим чином. Основні моменти, що характеризують специфіку практичної перевірки істини в різних областях знання розкриваються в тому, які форми практики є провідними в даній галузі знання, у співвідношенні практичної й логічної перевірки істини, а також у співвідношенні безпосередньої та опосередкованої практичної перевірки

---

¹ Полова Л.В. Современные аспекты установления истины в уголовном процес се. *Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола*. Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». Изд-во ООО КФЦ «Акцион», 2015. № 1. С. 84-85.

² Васильев Л.М. Практика как критерий истины в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 ; НИИ проблем укрепления законности и правопорядка Генеральной прокуратуры РФ. Краснодар, 1997. С. 21.

знань¹. До першої з них (безпосередньої) В. С. Соркін відносить практичні: слідчі, судові та інші процесуальні дії, спрямовані на збирання й дослідження доказів, за допомогою яких перевіряється істинність висновків у кримінальній справі; до другої (опосередкованої) – попередню суспільно-історичну практику, виражену в науці кримінального процесу, криміналістики, в професійному і загальному життєвому досвіді². Таким чином, у судовому, як і в науковому пізнанні немає ані чисто безпосередньої, ані чисто опосередкованої перевірки. Ці два види перевірки взаємопокладають і доповнюють одне одного, забезпечуючи в кінцевому рахунку об'єктивну істинність знань³.

Попри критичне ставлення Д. А. Мезінова до застосування в кримінальному процесі практики як критерію істини, з ученим не можна не погодитися, коли він відкидає пропонуване у якості мірила істинності одержаних знань внутрішнє переконання суду в достовірності встановлених на підставі наданих сторонами доказів обставин кримінального провадження⁴, адже, як справедливо зазначає О. А. Єгерєва «... одне й теж знання, обґрунтоване одними й тими ж доказами, у деяких суб'єктів оцінювання може викликати внутрішнє переконання в його істинності, а в інших – сумніви або навіть внутрішнє переконання в його хибності»⁵.

За твердженням Г. О. Печнікова внутрішнє переконання посадових осіб, які ведуть процес, є критерій оцінки доказів у кримінальній справі, а не критерій істини. Інше,

---

¹ Чулин П.П. Философские основы логики и методологии научного познания. Изд-во Свердловского ун-та. 1995. С. 9.

² Соркин В.С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве: Монография. Гродно: ГрГУ, 2002. С. 13.

³ Иванов С.Ю. Критерий практики в научном познании: общее и специфическое. Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2015. № 2 (92). С. 40.

⁴ Мезинов Д.А. Необходимо ли закрепление понятия «объективная истина» в уголовно-процессуальном законе? Вестник Томского государственного университета. Право. 2013. №2 (8). С. 85.

⁵ Егерєва О.А. Истина как один из критериев эффективности уголовного судопроизводства: методологический аспект. Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2014. С. 24.

на його думку, означає втрату дійсно об'єктивного критерію істини й крок у бік суб'єктивізму. Практика, а не внутрішнє переконання – об'єктивний критерій істини в кримінальному процесі. Практика доводить дійсну відповідність судово-слідчих уявлень, висновків у справі фактичним обставинам досліджуваного діяння¹. Внутрішнє переконання суб'єкта доказування формується знанням сукупної суспільно-історичної практики і його особистим досвідом, який включає наявність певних здібностей, знань, навичок, професійної майстерності. Розглядати ж внутрішнє переконання як критерій істинності висновків суду – значить підміняти об'єктивну істину суб'єктивною впевненістю, яка сама по собі може бути правильною або помилковою².

Розом із тим, визнання критерію практики в кримінальному процесі аж ніяк не означає заперечення або хоча б применшення значення внутрішнього переконання. Навпаки, тільки шляхом правильного використання критерію практики в кримінальному процесі можна підвести під внутрішнє переконання тверду базу, усунути розрив між об'єктивним і суб'єктивним в цій області³. О. Е. Пічеріна з цього приводу зауважує, що не тільки практика впливає на процес формування внутрішнього переконання, а й відповідні переконання впливають на практику, в зв'язку з чим поділяє думку Ю. К. Орлова, котрий розглядає внутрішнє переконання як один з непрямих проявів критерію практики⁴.

Зважаючи на особливе значення внутрішнього переконання в суддівській діяльності, пов'язані з ним проблеми заслуговують більш докладного обговорення, якому присвячена окрема частина цього дослідження. Наразі ж обме-

---

¹ Печников Г.А. Диалектические проблемы истины в уголовном процессе : автореф. дис. ... докт.юрид. наук : 12.00.09 ; Волгогр.акад. МВД России. Волгоград, 2005. С. 14.

² Строгович С.М. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. С. 339-340.

³ Егерова О.А. Зазан праця. С. 26.

⁴ Пічеріна О.Е. Некоторые вопросы поиска истины в уголовном судопроизводстве. Вестник ЮУрГУ. Серия «Право», выпуск 10. 2007. № 9. С. 53.

жимосся словами М. С. Строговича, який, визначаючи внутрішнє суддівське переконання як метод шукання істини, писав: «... Для суду немає іншого шляху, що забезпечує встановлення істини, як той, котрий відкриває суддям можливість вирішувати справу за їхнім переконанням. Всі інші методи неминуче вводили б шаблон у роботу суду, ставили б рішення суду в залежність від різних формальних умов, тобто приводили б не до матеріальної істини, а до істини формальної...»¹.

Огляд літературних джерел показує, що більшість прибічників діалектико-матеріалістичного підходу до розв'язання проблеми істини в кримінальному процесі вказують на практику як на «основний», «головний», «провідний», «вирішальний» критерій істини, а значить є й інші інструменти перевірки достовірності одержуваного в результаті судового доказування знання, для визначення яких повернімося до філософських поглядів на критерій достовірності знання.

На думку деяких філософів, діалектичність практики як критерію істини є об'єктивною основою виникнення й існування інших критеріїв для перевірки істинності знання в різних його формах. У якості таких виступають так звані позаемпіричні критерії обґрунтованості знання². Поряд з опосередковано введеним з практики логічним критерієм в пізнавальній діяльності іноді може бути використаний такий критерій істинності, як евристичність. Передбачається, що якщо дане знання може результативно вирішувати нові наукові проблеми, то воно істинне. Цей критерій відсікає банальні ідеї, які не дають приросту наукового знання. У деяких випадках для припущення ступеня істинності вдаються до оцінки простоти і краси теоретичних побудов. Вони допомагають встановити перевагу, коли є вибір конкуруючих гіпотез, та з них яка при поясненні обходиться найменшим числом положень і не вдається до непереві-

---

¹ *Строгович С.М.* Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процес се ; отв. ред. Б. С. Никифоров. М. : АН СССР, 1955. С. 111.

² *Кохановский В.П.* Зазан. праця. С. 420.

рних допущень, суб'єктивно оцінюється як більш істинна. Те ж саме і з красою: гіпотеза, яка суб'єктивно уявляється вченому більш гармонійною і витонченою, здається йому й більш істинною¹.

Як безсумнівні завоювання філософської думки оцінює головні способи проблематизації істини А. В. Мушич-Громико. Серед них теорія кореспонденції, або відповідності знання дійсності; теорія когеренції, або зв'язності, узгодженості елементів знання, істинність на основі системності знання, його єдності; прагматична теорія істини, яка будується на визнанні методологічно-інструментального та етичного значення цієї категорії. Ці концепції, на думку автора, повинні розглядатися у взаємодії, оскільки вони носять взаємодоповнюючий характер, по суті, не заперечуючи одна одну, а висловлюючи різні аспекти істинного знання. Кожна з них гідна конструктивної критики, що не передбачає ігнорування позитивних результатів цих теорій. Очевидно, що знання може бути пов'язане з реальністю, має корелювати з іншим знанням, оскільки воно системне і взаємопов'язане. Прагматичний підхід, у свою чергу, якщо його не спрощувати й не вульгаризувати, фіксує соціальну значимість, визнання суспільством, комунікативність істини. Відповідно, кожен з підходів пропонує свої критерії істинності, які при всій їх нерівноцінності повинні, напевне, розглядатися в єдності й взаємодії, тобто в поєднанні емпіричних, предметно-практичних та позаемпіричних (логічних, методологічних, соціокультурних та ін.) критеріїв². З огляду на це небезпідставним виглядає судження про те, що «... складний характер істини обумовлює необхідність розуміти істину в деякій єдності її критеріїв, або навіть концепцій»³.

---

¹ Губанов Н.И. и др. Истина и ее критерии. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2014. № 10. С. 88-89.

² Мушич-Громько А.В. Основные концепции истины в социальной эпистемологии. *Вестник Бурятского университета*. 2008. № 14. С. 61.

³ Ухов А.Е. Проблематизация истины в классической и неклассической эпистемологии: системность и вопрос о соотношении знания и действительности: дис. ... канд. философ. наук : 09.00.01. Иваново, 2015. С. 25.

Відтак думається, що й теорія кримінального процесуального доказування, попри її діалектико-матеріалістичне коріння, може й повинна використовувати раціональні засоби й прийоми встановлення істини, розроблені в рамках інших філософських концепцій, «... все багатство сучасних філософських ідей, парадигму науки XXI сторіччя»¹. Тому можна погодитися і з висловлюванням Є. О. Карякіна про те, що юриспруденція має методологічно опиратися не тільки на класичне розуміння істини, але й брати до уваги «нетрадиційні» філософські концепції істини², і з думкою Л. А. Воскобітової та С. Б. Росинського, котрі, визнаючи особливу цінність діалектико-матеріалістичної теорії відображення для розслідування і судового розгляду кримінальних справ, вважають, що існуючі в теорії кримінально-процесуального пізнання постулати цілком можуть отримати новий виток свого розвитку в контексті сприйняття окремих положень і поглядів з області інших, і в першу чергу сучасних, філософських вчень³. Тут, однак, необхідно зробити одне, але вельми суттєве застереження: філософською основою пізнання в кримінальному процесі залишається вчення про об'єктивну істину, інші допоміжні засоби її розпізнання мають застосовуватися остільки, оскільки вони не суперечать фундаментальним положенням матеріалістичній теорії пізнання.

Російський філософ О. М. Гагінський стверджує про недопустимість вислову «критерій істини», який має поступитися виразу «критерій істинності висловлювання», бо, за його словами, істина істинна за визначенням і ніяким критерієм не можливо зробити її істинною більше чи мен-

---

¹ Бандура О.О. Основні риси діалектики аксіології та гносеології права. *Форум права*. 2011. № 1. С. 46 URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bootgp.pdf>

² Карякин Е.А. Формирование истинности приговора в состязательном судебном производстве: вопросы теории и практики / под науч. ред. А.П. Гуськовой. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2007. С. 17.

³ Воскобитова Л.А., Росинский С.Б. Вопросы познания в современном уголовном судопроизводстве. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2015. Т. 9. № 1. С. 133.

ше¹. Такий підхід до розуміння критерію достовірності уявляється вельми привабливим і, думається, міг би стати корисним для удосконалення категорійно-понятійного апарату теорії доказування. Якщо розглядати процесуальне рішення, скажімо вирок, як підсумкове судження щодо обставин досліджуваної події, цілком коректно, напевно, було би говорити про ту ж таки практику як критерій істинності наведених в ньому висновків. Термін «критерій істинності» відтіняв би специфіку судового пізнання подібно тому, як «... термін «матеріальна істина» слугує для позначення об'єктивної істини...»² і на відміну від істини формальній означає «... істину в справі, яка отримала фактичне («матеріальне») підтвердження»³.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що критерієм достовірності нашого знання є практика. Схематично це означає, що «якщо ми не можемо відшукати жодного винятку з наявного в нашому розпорядженні досвіду, наш висновок повинен вважатися достовірним»⁴. Водночас, практика – основне, але не єдине мірило істинності знання. Когерентність, прагматизм, конвенціоналізм, раціоналізм, сенсуалізм, евристичність в силу суттєвої частки притаманного їм суб'єктивізму не такі надійні, але вкрай важливі засоби перевірки достовірності наших суджень про досліджуване явище. І попри те, що самі по собі вони «... не дозволяють безпомилково проводити межу між істиною і оманною (*і тому, в строгому сенсі слова, навряд чи можуть претендувати на статус критерію істини* – Ю. М.), вони все ж є важливими допоміжними засобами, що усувають хоча б частину помилкових припущень»⁵. У кримінальному процесі ці інструменти особливо корисні на первинному етапі провадження при висуванні версій, плану-

---

¹ Гагинский А.М. Зазн. праця. С. 132.

² Строгович С.М. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968 – С. 310.

³ Бандура О. О. Основні риси діалектики аксіології та гносеології права. Форум права. 2011. № 1. С. 47 URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bootgp.pdf>.

⁴ Смирнов А.В. Уголовный процесс. М., 2008. С. 65.

⁵ Гагинский А.М. Зазн. праця. С. 138.

ванні, визначенні пріоритетних напрямків розслідування. Не розумним було би відмовлятися від використання зазначених засобів і в пізнавальній діяльності суду, особливо в ситуації вибору, коли маються альтернативні варіанти версій, рішень, дій тощо. Простота, ясність, очевидність, загальноновизнаність та інші неемпіричні «маяки» істини мають включатися в механізм оцінки судом зібраних у справі фактичних даних та істинності доводів і заперечень учасників судового провадження.

2.5. Про об'єктивну істину і змагальність процесу

Доказування в кримінальному судочинстві спрямоване на встановлення істини, пошук якої відбувається в умовах змагальності, що передбачає такий порядок судового розгляду, за якого кожна зі сторін надає суду докази, намагаючись переконати його у вагомості своїх аргументів. Суд, у свою чергу, керує процесом, спрямовує рух справи в напрямку встановлення дійсних обставин досліджуваної події шляхом повного, всебічного й неупередженого дослідження наданих сторонами доказів. Результатом здійснення судом своєї функції має стати законне й обґрунтоване рішення, яке може вважатися таким лише в разі відповідності висновків суду об'єктивній істині.

Таким чином, «змагальність — це принцип побудови процесу, форма, в якій проходить судочинство, а результат, досягненню якого вона сприяє, — об'єктивна істина»¹. Проте, не всі науковці погоджуються з такою постановкою питання, протиставляючи ці два принципи (змагальність і об'єктивну істину) замість того, аби «... перейти до обговорення їх взаємозв'язку, до обговорення можливості використання їх для забезпечення правильності пізнання фактичних обставин справи в кримінальному судочинстві»².

---

¹ Шагеева Р.М. Зазн. праця. С. 276.

² Воскобитова Л.А. Состязательность и истина: взаимоисключение или взаимодействие. Актуальные проблемы российского права. 2014. № 10 (47) октябрь. С. 2118.

Абсолютно правий професор М. К. Свиридов, коли заперечує проти відстоюваної Е. О. Карякіним ідеї судової істини, яка, на думку останнього, може проявлятися у вигляді, як об'єктивної (матеріальної), так і формальної (процесуальної), конвенційної істин, що співвідносять свій зміст не з реальною дійсністю, а з процедурними правилами або з домовленістю сторін¹. Безсумнівно, процедурні правила сприяють встановленню істини, але самі по собі автоматично вони до істини не приводять. Тим більше не забезпечують досягнення істини різні домовленості. Тому, за словами М. С. Строговича, «неважко побачити, що формальна істина – це зовсім не істина, це уявна істина, квазі-істина або псевдоістина, оскільки висновок суду, відповідний певним формальним умовам, може не відповідати об'єктивним фактам дійсності, тобто бути не істинним, а помилковим»².

Водночас не можна до кінця погодитися з думкою того ж М. К. Свиридова про те, що об'єктивна істина своїм характером і методами встановлення не відповідає змагальності процесу. Свій висновок шановний професор обґрунтовує тим, що притаманна змагальному процесу схема встановлення істини – зусиллями сторін, кожна з яких встановлює «свою частину істини», не спроможна забезпечити відновлення повної картини події. Таке завдання, на думку науковця, може бути вирішена іншими способами – діями владних державних органів, що виконують вимогу всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи. Але це – вже метод, властивий не змагальному, а публічному процесу, констатує автор³.

Очевидно, що такий підхід є дещо спрощеним і не узгоджується з результатами новітніх типологічних досліджень форм організації сучасного судочинства та вірний

---

¹ Свиридов М.К. Задача установления истины и средства ее достижения в уголовном процессе. *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2013. №2 (8). С. 101-102.

² Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. С. 310-311.

³ Свиридов М.К. Зазн. праця. С. 103.

тільки стосовно умов «чистої» змагальності. Проте, як зазначалося вище, в такому «рафінованому» вигляді жодна ідеальна модель кримінального процесу не існує в історичній реальності. Сформований в Україні, Росії та інших державах із загальними або близькими правовими витоками публічно-змагальний вид судочинства, безсумнівно передбачає встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні за активної участі в цьому процесі незалежного і неупередженого суду. А отже в цьому відношенні більш продуктивним видається розуміння, змагальності як комплексного явища, однією з іпостасей якого є «... метод відшукування істини, що полягає в змаганні сторін, доповнюваному і контрольованому активною участю суду в розгляді справи»¹. При цьому принцип змагальності дозволяє встановити факти, що мають значення для справи, а принцип об'єктивної істини сприяє детальному дослідженню цих обставин і являється стимулом для ухвалення рішення, яке є об'єктивним результатом розгляду справи².

О. П. Кучинська, схиляючись до ідеї конвенційної істини у викладенні Є. О. Карякіна, також стверджує, що притаманний кримінальному процесу демократичної правової держави принцип змагальності не сумісний з основними положеннями теорії об'єктивної істини, про концепцію якої, на її думку, треба забути³. Однак у цьому зв'язку більш переконливою виглядає теза, згідно з якою принцип змагальності не тільки співіснує з об'єктивною істиною, а й перебуває в залежності від неї. Змагальність передбачає оперування достовірними доказами, що в сукупності становлять об'єктивну істину. Якби не було достовірних доказів, що відповідають об'єктивній дійсності, наголошує І. О. Грудинін, то й змагання, відповідно, також не було б⁴.

---

¹ Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса ; Под ред.: Карев Д.С. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1956. С. 100.

² Егерова О.А. Зазан. праця. С. 58.

³ Кучинська О.П. Зазан. праця.

⁴ Грудинин И.А. Средства доказывания в уголовном производстве: система, содержание, гносеологические аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Ур. гос. юрид. акад. -Екатеринбург, 2012. С. 11.

Проте, підтримуючи, в цілому, висновки професора Г. О. Печникова та його однодумців стосовно того, що не може бути по-справжньому об'єктивним і справедливим кримінальний процес, в якому конфлікт сторін вирішується за правилом: хто сильніший, той і правий, зауважимо, що бажано уникати крайнощів у судженнях на кшталт того, що «об'єктивно-істинна модель кримінального процесу вище формалізованої змагальної (виграшно-програшної)...»¹, або радикальних пропозицій про заміну принципу змагальності принципом встановлення істини у справі й рівності прав та обов'язків «... особистісних джерел, коли переслідуваний, свідок та потерпілий мають нести однакову кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань і за відмову від надання показань та адміністративну відповідальність за ухилення від явки в правоохоронні органи»².

Запорука ефективного судочинства і справедливого правосуддя – розумний баланс приватних і публічних інтересів, диспозитивних і офіційних засад, змагальних і розшукових начал в кримінальному процесі. Доведення будь-яких цивілізаційних цінностей до рівня крайньої гіпертрофованості загрожує в кінцевому підсумку руйнуванням системи, яка їх сповідує. Змагальність не конкурує з об'єктивною істиною, але являє собою «спосіб дослідження доказів, спосіб відстоювання учасниками процесу своєї позиції у справі, здійснення ними своїх прав і обов'язків, засіб для встановлення істини, метод її відшукування»³. Змагальність – невід'ємна частина пізнавального процесу в його діалектичному русі від незнання до знання від версії до істини, від імовірності до достовірності⁴ і в цьому сенсі зма-

---

¹ Печников Г.А. и др. Устав уголовного судопроизводства 1864 г. *Вестн. Волгогр. гос. ун-та*. Сер. 5, Юриспруд. 2015. № 1 (26). С. 46.

² Ланцедова Ю.О. Возможности развития окремих принципів кримінального провадження України. *Юридична наука і практика: виклики часу* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конференції. м. Київ, 12 бер. 2015 р. Київ.: Вид-во НАУ, 2015. Т. II. С. 64

³ Макарова З. Состязательность нужна, но какая? *Законность*. 1999. № 3. С. 25.

⁴ Егереева О.А. Зазан. праця. С. 54.

гальність насправді безцінна¹, однак слід пам'ятати, що завдяки методу дійсно можна встановити істину, але при цьому «... його не слід містифікувати і вважати, що вирішенням проблеми методу, автоматично вирішується і проблема істини. Часом зайва захопленість методом призводить до забуття істини».²

Підводячи деякі проміжні підсумки дослідження проблеми істини в кримінальному процесі, варто погодитися з Ю. К. Орловим, який констатує, що концепція формальної (юридичної, процесуальної) істини не відповідає вимогам наукової обґрунтованості. Вона містить у собі споконвічне протиріччя – змішення цілі та засобів і тому неминуче призводить до нерозв'язних парадоксів, очевидної плутанини, елементарних логічних неув'язок. Її претензії на заміну класичного трактування істини (об'єктивної, матеріальної) не витримують критики. Тому, незважаючи на гадану новизну, дана концепція, на думку професора, не є прогресивним явищем у правовій науці, а, навпаки, являє собою науковий регрес, редукцію³.

З рештою можна упевнено констатувати, що концепція об'єктивної істини цілковито узгоджується з відправними засадами змагального судочинства, про що свідчать як результати теоретичних досліджень так і позитивне законодавство, системний аналіз норм якого показує, що встановлення істини як і раніше залишається метою судового доказування. Істина як правова категорія знайшла своє відображення в низці міжнародно-правових актів у царині правосуддя⁴, а положення, які містяться в різних постановках Європейського суду з прав людини, показують, що для ЄСПЛ видається безспірною та обставина, що криміна-

---

¹ Мурадьян Э.М. Истина как проблема судебного права. М., 2002. С. 47.

² Самородов В.Н. Методологические основания современной юридической науки: постановка проблемы. Вестник МГТУ, том 17. 2014. № 4. С. 759.

³ Орлов Ю.К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе. М.: Юристъ, 2009. С. 28.

⁴ Див.: Шагеева Р.М. Зазн. праця. С. 276-277.

льний процес загалом і судова діяльність зокрема призначені для встановлення істини¹.

2.6. Про концепцію конвенційної істини в кримінальному судочинстві

У чому ж причина скептичного ставлення противників об'єктивної істини в кримінальному процесі до пізнавальних можливостей людини і що є живильним ґрунтом культивування подібних ідей? Пошук відповіді на це запитання неминуче повертає нас до філософських начал теорії пізнання, історія розвитку якої незмінно супроводжується нескінченними спорами про суть людського знання, механізм і принципову можливість пізнання світу. У цьому зв'язку філософська думка розділилася на три основні течії: оптимізм, скептицизм і агностицизм. Оптимісти стверджують принципову пізнаваність світу, агностики, навпаки, її заперечують. Скептики ж, не заперечуючи проти пізнаваності світу, висловлюють сумніви в достовірності одержаних знань. Тут, щоправда, слід зробити застереження: певна ступінь скепсису в пізнавальному процесі може слугувати досягненню позитивного результату, проте «сумніватися заради самого сумніву і сумніватися заради здобуття істинної основи під ногами — речі абсолютно різні. У цьому плані скептицизм гарний лише як елемент філософського мислення, як критична спрямованість розуму, нічого не схильного приймати на віру»².

То чи не зі скептицизмом в його гіршому прояві ми маємо справу, коли йдеться про неможливість встановити об'єктивну істину в кримінальному процесі, отримати достовірне знання про подію злочину? Відповідь, думається,

---

¹ Див.: Трубникова Т.В. Право обвиняемого на справедливое судебное разбирательство: необходимость формирования новых подходов к «старым» проблемам российской уголовно-процессуальной науки. *Уголовная юстиция*. 2013. № 2 (2). С. 50-59.

² Философия: учебник / Под ред. А.Ф. Зотова, В.В. Миронова, А.В. Разина. 2-е изд., перераб. и доп. М.: «Трикта», 2004. С. 445.

очевидна. «В основі психології скептицизму лежить не дослідницька жага новаторства і віра в силу людського розуму, а звичка жити в затишних, одного разу прийнятих на віру принципах».¹ Здається, що саме це має на увазі Ю. К. Орлов, коли пише, що «концепція формальної істини, по суті, являє собою гранично спрощену і вихолощену схему процесу отримання істинного знання, відрізняється крайнім примітивізмом, оскільки відображає лише зовнішню, видиму сторону цього складного і багатогранного процесу. Шукачеві такої істини не потрібно знати нічого про доказування як пізнавальний процес, — ані поняття достовірності, ані логічного механізму отримання достовірного знання, ані багато чого іншого, над чим десятиліттями працювали кращі представники кримінально-процесуальної науки. Не треба обтяжувати себе навіть знанням самих елементарних логічних правил. Досить дотримати процесуальний порядок судочинства — й істина готова. Простіше вже нікуди»².

До прихильників подібного роду концепцій відноситься й згаданий нами вище О. С. Александров, який стверджує, що «концепція судової істини — істини формальної ґрунтується на постулаті мовного, дискурсивного характеру знання, конституйованого в залі суду. Істинною є та промова, яка сприймається як така універсальною аудиторією, тобто такою, що складається з необмеженого числа слухачів. Судова істина — це те, що приймається за істину усіма розсудливими людьми»³. За такої постановки питання правосуддя розцінюється як «гра», а його значимість і соціальна цінність бачиться у самій «грі» та її організації, істина уявляється «гадальним, вірогідним знанням»⁴.

---

¹ Спиркин А.Г. *Философия: учебник*. 2-е изд. М.: Гардарики, 2006. С. 394.

² Орлов Ю.К. *Зазн. праця*. С. 28.

³ Александров А.С. *Принципы уголовного судопроизводства. Правоведение*. 2003. № 5. С. 172.

⁴ Александров А.С., Терехин В.В. К вопросу о новой теории уголовно-процессуального доказывания. *Вестник Самарского юридического института*. 1(15). 2015. 16.

Заслужено критикуючи висловлювання О. С. Александрова щодо формально-дискурсивного характеру судового знання, М. М. Волненко абсолютно правильно розцінює його позицію як «... вибір на користь методології постмодернізму...», підкреслюючи негативні властивості цієї філософської течії, в основі якої «... лежить розчарування і зневіра в здатності людського розуму пізнати істину в реальному світі – ірраціоналізм, а також уявлення про відносність і дискурсивний характер людських знань взагалі – релятивізм»¹. Прихильники останнього «... виходять зі скептичного принципу: все в світі швидкоплинне, істина – і на житейському, і навіть на науковому рівні – виражає наші знання про явища світу лише в даний момент, і те, що вчора вважалося істиною, сьогодні визнається помилкою: у істини, як у ліків, є термін придатності»². Із цього робиться висновок про неможливість досягнення загальнозначущого знання щодо одного й того ж об'єкту, підходів до розуміння якого може бути безліч, обумовлена різноманітністю культур, типів суспільного устрою. При цьому вважається, що кожен із способів такого розуміння має право на існування. В результаті властивий класичній науці методологічний монізм, змінився методологічним плюралізмом, що призводить до втрати впевненості в досягненні об'єктивного наукового знання – скептицизму³.

За справедливим висловом професора Л. Я. Драпкіна «... О. С. Александров, углядевши у вченні ранніх софістів (Протогор, Горгій та інші) раціональний принцип релятивізму, не врахував, що пізніше доведена до абсурду ця позиція стверджувала, що кожна людина має свою особливу істину. Перенесена в теорію пізнання концепція софістів

---

¹ Волненко Н.Н. Истина и справедливость: проблема взаимосвязи. *Вестник Волгоградской академии МВД России*. 2013. № 2 (25). С. 12.

² Спиркин А.Г. Зазн. праця. С. 389.

³ Заева Л.М. Научная истина в аспекте коммуникативной рациональности (Case study: К. Проппер об истине как «социальном результате взаимной критике ученых. *Проблема истины в философии и науке*: Сб. Всероссийского семинара молодых ученых им. П.В. Копнина: Труды Томского государственного университета. Т. 270. Сер. философская. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2008. С. 60.

привела до твердження про те, що всі висловлювання можуть містити брехню й обман, а тому основні методи будь-якої дискусії, в тому числі й у суді, повинні базуватися на жонгливанні словами, хитроцях, обмані й логічних крутійствах, зміло замаскованих фальшивими міркуваннями»¹.

Як правило, скептицизм розквітає буйним цвітом в період (або напередодні) ломки парадигм, зміни цінностей, суспільних систем і т.д.². Висловлена відомим філософом А. Г. Спіркіним, ця думка, очевидно, і є ключем до розуміння причин активізації апологетів концепції формальної істини, філософською основою якої, як бачимо, опинився банальний скептицизм. Звідси претензії деяких теоретиків судової або юридичної істини на новизну концепту виглядають дещо перебільшеними.

Те саме маємо з ідеєю конвенційної істини – різновидом істини формальної. Ставлячи під сумнів можливість поширення на сферу кримінального процесуального пізнання класичних філософських уявлень про сутність істини, її противники забувають, що коліскою істини конвенційної, насправді, є не юриспруденція, що вона як і низка інших підходів до розуміння феномену істини має філософські витоки. А отже, як виявляється, проблема істини в кримінальному процесі – це певною мірою проблема вибору концепту, що найліпше застосовний для досягнення цілей кримінального судочинства.

Відомо, що у філософії склалися чотири основні концепції істини: кореспондентна (знання відповідає об'єктивній реальності), когерентна (істинність знання визначається його узгодженістю з більш загальною системою знання), прагматистська (істинним вважається знання корисне для людини) і конвенціоналістська (знання є істинним, якщо воно визнається таким більшістю вчених).

Конвенціоналізм, як особливий погляд на істинне знання, виник на початку XX століття і «... особливо про-

---

¹ Драпкин Л.Я. Совсем несмертные грехи профессора А.С. Александрова. *Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2011. № 2 (15). С. 286.

² Спиркин А.Г. *Философия: учебник*. 2-е изд. М.: Гардарики, 2006. С. 394.

явив себе у філософії науки. Конвенціоналісти жодну наукову теорію не розглядають як істинну достовірно, а лише як «істинну за угодою»¹. Свою увагу конвенціоналізм зосереджує на ролі суб'єктивних моментів пізнання, ставлячи при цьому під сумнів існування об'єктивної істини і відображаючи характер пізнання. Питання про істинність вихідних положень теорії він оголошує наслідком суб'єктивного розуміння позаемпіричних критеріїв оцінки істинності теорії зручності, простоти, краси, несуперечливості і т. д. Для конвенціоналізму в цілому характерні дві особливості: нехтування емпіричними компонентами і збіднене розуміння факторів, що детермінують формування наукових принципів².

Вважається, що в судочинстві так звана конвенціональна або конвенційна істина встановлюється при визнанні обвинуваченим кримінального позову, як наслідок договірного судового розгляду, взаємовигідної угоди сторони обвинувачення й захисту. Конвенціональний вирок – це рішення про задоволення кримінального позову, навіть якщо суд переконаний у протилежному, що представляє собою судове посвідчення конвенційної істини³. За Є. О. Карякіним судження у відповідності з указаною концепцією є істинним не тому, що воно відповідає дійсності, а тому, що суб'єкти домовилися вважати його істиною⁴.

Слідуючи поглядам своїх однодумців, Д. А. Мезінов застосовує більш широкий підхід, розповсюджуючи концепцію конвенційної істини на все кримінальне судочинство, а не лише на провадження на підставі угод. При цьому на-

---

¹ Минасян Л.А. Новейшие аспекты методологии познания сложных саморазвивающихся систем (на материале результатов современной физики элементарных частиц). *Вестн. Том. гос. ун-та. Философия. Социология. Политология*. 2012. №4-вып. 1 (20). С. 67.

² Коськов С.Н. Основные неконвенционалистские версии методологии научного познания (часть 2). *Ученые записки ОГУ. Серия: Гуманитарные и социальные науки*. 2008. №3. С.78-83.

³ Маткина Д.В. Конвенциональная форма судебного разбирательства. *Вестник ОГУ*. 2009. №3. С.82-84.

⁴ Карякин Е.А. Проблемы устранения судебных ошибок в свете учения об истине. *Вестник ОГУ*. 2005. № 3. С.162-166.

уковець виходить з того, що остаточне рішення у справі визнається істинним остільки, оскільки у певному суспільстві в певний час в результаті наукових досліджень, розвитку законодавчої та судової практики, а також внаслідок дії інших факторів (ідеології, політики, творчості) склалося узгоджене розуміння того, за наявності якої доказової бази знання слід вважати достовірними і відповідно визнавати «об'єктивно» істинними¹. Однак схоже, що це той випадок, коли прагнення новизни затьмарює дійсну сутність досліджуваного явища, адже наука, культура, політика, ідеологія, законотворчість, судочинство та інші форми цілеспрямованої чуттєво-предметної діяльності – не що інше як суспільно-історична практика, яка є основним критерієм істинності знання і яка категорично заперечується у цій якості Д. А. Мезиновим. Здається, що автор моволої ототожнює критерій істини із самою істиною.

Цілком очевидно, що «конвенційна істина нічого не має спільного з об'єктивною істиною, проте вона зручна»². Особливо, вона зручна в умовах зростання кількості нерозкритих злочинів і судових помилок на тлі зниження рівня професіоналізму суб'єктів доказування, адже домовленість сторін, на думку прихильників конвенційного судочинства, звільняє компетентні органи від повного всебічного та об'єктивного з'ясування всіх обставин справи, а суд – від необхідності перевірки їх доказами.

Закликаючи до відмови від ідеї об'єктивної істини, О. П. Кучинська пише: «Спочатку в теорії, потім на законодавчому рівні висуваються нереальні завдання, задачі, які не можуть бути виконані, розв'язані практиками (дізнавачами, слідчими), а це в свою чергу заставляє практичних працівників правоохоронних органів припускатися фальсифікації статистичних даних по розкриттю злочинів,

---

¹ Мезинов Д.А. О возможности и критериях достижения объективной истины в уголовном процессе. *Вестник Томского государственного университета*. 2010. № 339. С.103.

² Колоколов Н.А. Зазн. праця. С. 12.

застосовувати недозволені методи при проведенні слідчих дій, тощо»¹.

Погодитися з цим навряд чи можливо. Що означає — «нереальні завдання»? В принципі будь-який злочин може бути розкрито, хоча, зрозуміло, на практиці це відбувається далеко не завжди. І справа тут не в тому, що світ пізнаваний, а в тому, що вчинити злочин, не залишивши слідів, неможливо². На яких фактах ґрунтується думка, про те, що прагнення об'єктивної істини створює умови для наведених автором зловживань? Може маються статистичні дані, що дають підстави для висновку про перевагу в цьому сенсі кримінальних процесуальних систем загального права, судочинство яких організоване за правилами близькими до «чистої» змагальності, над континентальними правовими системами, в кримінальному процесі яких більш розвинуте публічне начало? Чи може «... в США зовсім не буває випадків «вибивання свідчень» або самообмови? Звичайно ж, можливі випадки засудження невинних і в Німеччині, Франції, але ймовірність цього, — за зауваженням професора Ю. К. Якимовича, — набагато менша, ніж у США, бо в цих країнах визнання провини має підтверджуватися сукупністю інших доказів...»³. До того ж, як зазначає А. В. Молдован, в останні десятиліття і в американських законах часто можна зустрічати приписи, які виходять з того, що у кримінальних справах має бути встановлена істина⁴.

Думається, що досягнення мети, яку ставлять перед собою співробітники правоохоронних органів, що вдаються до недозволених методів розслідування значно спрощується в умовах існування можливості укладання процесуаль-

---

¹ Кучинська О.П. Зазан. праця.

² Филиппов А.Г. О статье проф. А.С. Александрова «Семь смертных грехов современной криминалистики». *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2011. № 2 (15). С. 302.

³ Якимович Ю.К. О возможности достижения объективной истины в современном уголовном судопроизводстве. *Уголовная юстиция*. 2014. № 1 (3). С. 71.

⁴ Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США. 2-ге вид. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 121.

них угод і ухвалення на їх підставі обвинувальних вироків, якщо підходити до них з позиції конвенційної істини, яка не передбачає необхідності встановлення дійсних обставин справи, а закон не містить імперативної вимоги щодо перевірки в таких випадках визнавальних показань обвинуваченого доказами. А тому слід підтримати тих авторів, які серед інших недоліків інституту угод про визнання винуватості (відхід від встановлення об'єктивної істини, підрив авторитету офіційного розслідування, пред'явлення обвинувачення у злочинах, які реально не були вчинені) передусім називають можливість самообмови обвинуваченого, що може бути наслідком намагання органів кримінального переслідування за будь-яку ціну досягти визнання обвинуваченим вини у вчиненні злочину. У такому випадку укладення угоди потягне не тільки засудження невинуватого, а й залишить непокараною винну особу, тобто не будуть виконані завдання кримінального судочинства¹.

Зловживання владою були завжди і всюди. На жаль, історичний досвід не дає підстав для сподівань на те, що це ганебне явище колись буде безповоротно подолане. Справа лише в ступені його розповсюдження в суспільстві. І це обумовлюється не якістю закону, а тим у чіїх руках закон. Не станемо ж ми насправді стверджувати, що з набранням новим кримінальним процесуальним кодексом законної сили, ми на ранок прокинулися в іншій країні, де людина стала мірилом всіх речей, де законність і справедливість засяяла божественним світлом. Не буде цього, не буде цього доти, поки загальнолюдські цінності не стануть частиною структури особистості правозастосовця, а цього можна добитися не скільки зміною закону, скільки вихованням і освітою².

---

¹ Крушинський С.А. Угода про визнання вини: світовий досвід та перспективи запровадження в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 4 (36). С. 239-240.

² Див.: Барабаш А.С. Состязательность – ее прошлое и настоящее в теории российского уголовного процесса и законодательства. *Сибирские юридические записки: Ежегодник ассоциации юридических вузов «Сибирь»*. Вып. 3. Красноярск, 2003. С. 142-164.

Загальновідомим є той факт, що інститут угод між сторонами кримінального провадження найбільш розвинутий в кримінальному процесі США, де «...угоди застосовуються на практиці вже понад 150 років, при цьому виявлена тенденція до постійного збільшення числа справ, розглянутих із застосуванням даного інституту ...»¹. За деякими даними від 80 до 90% справ про фелонії в США вирішуються на основі угод про визнання провини². Утім необхідно визнати, що з кінця минулого століття інститут кримінально-процесуальних угод став поступово впроваджуватись і в європейські праві системи.

Як відзначає Є. Д. Горєвой, у США процедура укладання угоди досить демократична і допустима практично в усіх категоріях кримінальних справ. У якості сприятливих наслідків визнання винуватості виступають перекваліфікація діяння на більш м'яке, зміна форми співучасті, виключення окремих пунктів звинувачення і скасування посилянь на обтяжуючі обставини. Щоправда, оскільки в США обвинувачений не має права на повне ознайомлення з матеріалами справи, нерідкі випадки приховування від обвинуваченого стороною обвинувачення факту недостатності доказів у справі. Однак такого роду обман, за рішеннями касаційних судів, визнаний допустимим (Лойд 1985: 102 і далі). В країнах континентальної Європи, де в порівнянні з англо-американським кримінальним процесом домінуючим є публічне начало, існує більш вузький похід до практики кримінально-процесуальних угод: визнається не вина, а обвинувачення; суддя має право винести виправдувальний вирок за відсутності переконливих доказів; звужено коло сприятливих наслідків зізнання (тільки обмеження обсягу обвинувального висновку в Іспанії; тільки зниження терміну покарання на одну третину в Італії) і встановлені категорії справ, що підпадають під цю процедуру (що мо-

---

¹ Стойко Н.Г., Семухина О.Б. Уголовный процесс в США: учебное пособие Краснояр. гос. ун-т. Красноярск, 2000. С.117.

² Смирнов А.В. Уголовный процесс. М., 2008. С. 226.

жуть спричинити позбавлення волі до 6 років – ст. 655 КПК Іспанії; до 3 років – ст. 444 КПК Італії)¹.

Таким чином, можна говорити про те, що правила провадження на підставі угод в українському кримінальному процесі ближчі до відповідних процедур, передбачених законодавством континентально-європейських країн. При цьому не можна не визнати, що спрощені судові процедури дійсно роблять судочинство більш оперативним і економним, проте мається одне, але визначальне застереження: істинність судового рішення ні в якому разі не можна підмінити корисністю, до чого закликають окремі процесуалісти, пропонуючи розглядати одержуване в результаті судового доказування знання «... не з точки зору дихотомії «правильне – неправильне», а як корисне або шкідливе для вирішення практичних задач»². Корисним може бути як те, що істинне, так і те, що неправдиве. Брехня на спасіння може бути вельми корисною, але, нажаль, ніколи не є істинною. Ще менш прийнятним бачиться поняття «конвенційна істина»³. Поняття істини одне – чи відповідають наші знання й висновки тому, що мало місце в дійсності чи ні. Якщо відповідають, то істина встановлена⁴. І попри те, що «... в деяких випадках законодавець вважає можливим обмежитися встановленням формальної істини, прагнення уповноважених органів держави встановити обставини досліджуваної події такими, якими вони були в дійсності, зберігає своє значення як провідна тенденція до-

---

¹ Горевой Е.Д. Особый порядок производства по уголовным делам: история и современность. *Ученые записки. Электронный Журнал Курского государственного университета*. URL: <http://scientific-notes.ru/pdf/005-12.pdf>.

² Александров А.С., Терехин В. В. К вопросу о новой теории уголовно-процессуального доказывания. *Вестник Самарского юридического института*. 2015. № 1(15). С. 17.

³ Толстик В.А. Специфика аргументации в юридической науке. *Юридическая техника*. 2013. № 7-1. С. 29.

⁴ Кругликов А.П. Ещё раз об истине в уголовном судопроизводстве. *Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Россия, г. Волгоград, 13-14 дек. 2012 г.) ; сост.: И.С. Дикарев, А.В. Боровков, Е.И. Елфимова. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. С. 243.

казування, тобто його мета¹. Це означає, що за будь-якої процедури суд, ухвалюючи остаточне рішення у справі, повинен бути переконаний, що всілякі конвенції узгоджуються з дійсними обставинами кримінального провадження з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, а отже й обвинувальний вирок, ухвалений в порядку спрощених судових процедур, має бути об'єктивно істинним рішенням суду про обставини злочину та особу, яка його вчинила. «У інституту об'єктивної істини не може бути альтернативи, також як і не може її бути в питанні правильного встановлення обвинуваченого – останній або визнається таким на основі достатньої сукупності достовірних доказів, або ні, за їх відсутністю. Наявність же альтернативи в методологічному питанні – про характер встановлюваної судом істини – створює благодатний ґрунт для зародження й закріплення в підсумковому акті судової помилки»². Істина повинна бути єдиною, не можна варіювати таким ємним поняттям. Істинність судочинства полягає у відповідності висновків суду обставинам, що мали місце в дійсності³.

Утім не станемо заперечувати, що на відміну від судових наукові конвенції стосовно визначення значень основних наукових термінів, прийняття тієї чи іншої системи логічних законів і правил відіграють позитивну роль у пізнавальній діяльності. І якщо вже й погоджуватися з тим, що істинним є знання, яке приймається в якості такого більшістю наукової спільноти, можна вважати, що з питання сутнісної характеристики істини в кримінальному процесі конвенція давно досягнута. В науках кримінально-

---

¹ Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. М.: Норма, 2008. С. 43.

² Азаров А.В., Беккер Т.А. Зазн. праця. С. 10.

³ Яковлева А.П. Некоторые вопросы взаимодействия истины и состязательности в современном судопроизводстве. *Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола*. Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». Изд-во ООО КФЦ «Актион», 2015. № 1. С. 140.

го циклу давно і міцно сформувалася більшість з прихильників об'єктивної істини. Серед них, зокрема, й такі імениті вчені як Р. С. Белкін, Ю. М. Грошевой, І. Ф. Крилов, С. В. Курильов, Я. О. Мотовіловкер, І. Д. Перлов, М. С. Строгович, І. Я. Фойницький, О. О. Ейсман та інші наукові авторитети, у визнанні істинності вчення яких дорікають їх послідовникам окремі «новатори».

Так, справді, мало яке серйозне наукове дослідження в теорії кримінального процесуального доказування не містить посилань на праці цих авторитетних науковців. Та чи свідчить це про «розумову і душевну ліню», «дефіцит нових» ідей або небажання «користуватися власним розумом»? Для відповіді на ці запитання звернімося до міркувань відомого сучасного німецького філософа Г. Гадамера, котрий, вважаючи визнання авторитету позитивною складовою процесу пізнання, не відмовляється від відомого гасла Просвітництва, сформульованого Кантом: «Май мужність користуватися власним розумом», – але доповнює його, принципом: «Істинний розум не виникає з авторитету, хоча істинний авторитет виникає з розуму». Нейтралізуючи однобічність просвітницької критики авторитету, Г. Гадамер звертає увагу не тільки на силу, але й на слабкість самостійного, що не має іншої опори, крім себе самого, мислення. Перед-судження, що формувалися завдяки авторитету, являють собою, згідно Г. Гадамеру, умови істинного пізнання в гуманітарних науках¹.

2.7. Про істину в позитивному кримінальному процесуальному праві України

Результати дослідження проблеми істини в кримінальному судочинстві показують, що глибинні демократичні перетворення, які протягом останніх десятиліть відбува-

---

¹ Шестакова М.А. Герменевтическая программа обоснования гуманитарных наук. Очерки по истории и философии науки. Сб. статей. Вып. 1 / Под общ.ред. А. В. Соколова, Л. Е. Яковлевой ; Кафедра философии гум. ф-тов филос. ф-та МГУ им. М. В. Ломоносова. М.: Полиграф-Информ, 2009. С. 338-339.

ються на пострадянському просторі, гуманізація у зв'язку з цим суспільної свідомості, рецепція світових стандартів судочинства, запустили процес змін парадигми кримінального процесуального права в напрямку тотального втілення в систему кримінальної юстиції змагальної ідеології, обмеження публічних начал і розширення принципу диспозитивності, що, як виявилось, призвело до кризових явищ в юридичному середовищі, коли з одного боку більшість науковців і практиків демонструє прихильність до усталених, перевірених часом концептуальних понять теорії кримінального судочинства, а з іншого – спостерігається намагання певного кола юристів «збагатити» кримінальну процесуальну доктрину «новаторськими» підходами до розуміння базових категорій кримінального процесу, які при більш пильному вивченні не надто вже й вражають новизною.

Зрозуміло, що з огляду на процеси міжнародно-правової інтеграції означені зміни неминучі й закономірні, але їх результатом, думається, має стати вибір оптимального варіанту організації кримінальної процесуальної діяльності, заснованої на гармонійному поєднанні з одного боку прогресивного світового досвіду, а з іншого – національної правової культури, історичних традицій, ментальних уявлень українців про сутність справедливого правосуддя.

При розробці й ухваленні нового КПК законодавець, попри його орієнтованість на досвід провідних світових держав, з малозрозумілих причин відмовився від терміну «істина», який є досить поширеним в законодавстві країн як континентального, так і загального права, адже, як справедливо зазначає автор порівняльного дослідження англо-американської і романо-германської правових систем Н. Г. Стойко, досягнення істини в рівній мірі значимо для кримінального процесу всіх країн заходу, є їх внутрішньою метою, що організує реалізацію інших зовні (кримінально-політично) заданих цілей¹.

---

¹ Стойко Н.Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем : монографія. СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2006. С. 132.

І все ж системний аналіз норм КПК України показує, що принцип об'єктивної істини не втратив у ньому свого значення. Про це насамперед свідчить те, що одним із основних завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 КПК).

На досягнення цієї мети орієнтують суб'єктів доказування й інші норми процесуального закону. Так, зокрема, забезпечити встановлення істини на досудовому розслідуванні покликані законодавчі приписи, що зобов'язують прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 1 ст. 9 КПК).

Оцінюючи докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК), суддя зобов'язаний ухвалити законне, обґрунтоване і вмотивоване рішення. При цьому обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях (ч. 3 ст. 373) і підлягає скасуванню у разі неповноти судового розгляду та невідповідності висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження (ч. 1 ст. 409 КПК).

Ці та інші законодавчі приписи безсумнівно вимагають встановлення достовірних фактів, сукупність яких становить конкретну, абсолютну, об'єктивну істину стосовно основних питань кримінального провадження: чи вчинено злочин і якщо так, то ким саме. Наявність же чи відсутність терміну «істина» в тексті закону не є визначальним у вирішенні проблеми цілепокладання кримінального

процесуального доказування. Хоча справедливості заради слід погодитися з авторами, які наголошують на тому, що «все право, вся система права націлені по суті своїй на відшукання істини і на захист істини. Боятись нормативного закріплення вимоги встановлення істини – значить боятись її встановлення. Так ведуть себе недобросовісні правозастосовці – як зі сторони слідства й обвинувачення, та і зі сторони захисту й суду».¹

З рештою не всі процесуальні принципи², мають пряме закріплення в законі, але впливають з його змісту. В чинному законодавстві ми не знайдемо згадки про такі загальноновизнані принципи кримінального судочинства як, наприклад, принцип процесуальної економії чи принцип вільної оцінки доказів. Так само не мав свого законодавчого визначення у попередніх редакціях КПК принцип об'єктивної істини, який виводився ученими логічним шляхом, насамперед з вимоги закону про повноту, всебічність і об'єктивність дослідження усіх обставин справи. Причому відповідність висновків суду об'єктивній дійсності забезпечується саме повнотою і всебічністю, які становлять логіко-методологічний аспект процесу пізнання істини в кримінальному судочинстві. «Об'єктивність» в контексті даної юридичної конструкції стосується психологічного аспекту дослідження, який означає вимогу про неупереджене, безстороннє ставлення суб'єкта до об'єкта пі-

---

¹ Голик В.Юрій. Истина в уголовном праве / Друштво економіста "Економіка". Vol. 60, јул-септембар 2014, бр. 3. Стр. 21-45. Ниш <http://www.ekonomika.org.rs/en/PDF/ekonomika/2014/3-2014.pdf>.

² Слід погодитися з С.М. Строговичем, який розглядав об'єктивну істину одночасно і як мету доказування і як принцип кримінального процесу, у зв'язку з чим писав, що об'єктивна істина - «це мета, коли йдеться про встановлення фактів у відповідності з дійсністю, на що скеровуються зусилля слідства і суду в кожній справі, і це принцип у тому розумінні, що це є виражене в законі керівне положення, яке направляє і визначає діяльність слідства і суду» (Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М. : Наука, 1968. С. 135-136).

знання¹. Отже «неупередженість» є синонімом «об'єктивності», співіснує в новому законі в нерозривному діалектичному взаємозв'язку з «повнотою» та «всебічністю» дослідження обставин кримінального провадження, які у своїй сукупності та взаємозв'язку, за влучним визначенням професора О. В. Селіної, становлять «формулу об'єктивної істини»².

Разом з тим, зауважимо, що правило, згідно з яким судові рішення має відповідати об'єктивній істині, як і будь-яке загальне правило, має свої винятки та є безумовним лише стосовно обвинувального вироку і не станемо заперечувати проти можливості у певних випадках вирішення кримінальної справи без встановлення об'єктивної істини. Перед усім це стосується ситуацій, коли застосування вичерпаних заходів і засобів доказування не усунуло розумних сумнівів щодо винуватості притягнутої до кримінальної відповідальності особи. За таких обставин суд ухвалює виправдувальний вирок за недоведеністю висунутого обвинувачення, який визнається істинним за юридичною фікцією – «недоведена вина рівнозначна доведеній невинуватості».

Подібними фікціями (правовими припущеннями) вважаються також кримінально-процесуальні угоди за правилом *fictio est contra veritatem, sed pro veritate habetur* (лат.), що означає – фікція протистоїть істині, але фікція визнається за істину. Проте в публічно-змагальному процесі, діє інший принцип: *fictio ced it veritati* (лат.) – фікція поступається істині, або фікція не має сили, коли їй протистоїть істина³.

Підсумовуючи ж цю частину нашого дослідження, хотілось би приєднатися до думки тих учених, які вважають, що попри зміну і вдосконалення процесу доказування

---

¹ Див.: Корнакова С.В. Об установлении истины в уголовном судопроизводстве России в свете принципа состязательности уголовного процесса. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2010. № 1 (11). С. 73-79.

² Селина Е.В. Принцип объективной истины в уголовном процессе в Российской Федерации. *Юстиция*. 2014. № 4. С. 43.

³ Смирнов А.В. Уголовный процесс. М., 2008. 63-64.

в кримінальному судочинстві, його правового регулювання, мета доказування – встановлення об'єктивної істини – залишається незмінною¹. Допоки закон буде зобов'язувати суд до ухвалення законного, обґрунтованого і вмотивованого рішення, суддя завжди буде прагнути до пізнання істини. Вона може змінювати свою назву «матеріальна правда», «матеріальна істина», «фактична достовірність», «об'єктивна істина», «судова істина» та інші, однак сутність її і завдання залишаються незмінними. Істина – це стержнева категорія кримінального процесу, яка дозволяє людині-судді досягати внутрішнього переконання, що вона творить правосуддя, а не свавілля, а всім іншим учасникам процесу розуміння того, що злочинець буде справедливо покараний, суспільні відносини відновлені, а невинна особа буде захищена від кримінального переслідування держави². Такі можливості забезпечує концепція істини об'єктивної, решта для досягнення достовірного знання непридатна. Наукові ж спори з приводу того, яке слово чи словосполучення найбільш адекватно відображає мету, процес і результат судового пізнання носять суто термінологічний характер, залишаються в площині удосконалення категорійно-понятійного апарату науки кримінального процесуального права і як такі мабуть мають певне теоретичне значення. Але схоже, що дискусія з цього приводу стає безкінечною так само, як невичерпним є процес пізнання істини у філософському розумінні, у зв'язку з чим набуває рис позбавленого будь-якого практичного сенсу теоретизування.

---

¹ *Грошевий Ю.М., Стахівський С.М.* Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. 2-ге вид, стереотипне – К. : КНТ, Вид. Фурса С.Я., 2007. С. 13.

² *Прилуцький П.* Проблема істини в теорії кримінального судочинства. *Право України.* 2004. № 4. С. 45.

Глава 3

РОЛЬ СУДУ В ЗМАГАННІ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Генеза національного законодавства й наукових поглядів щодо місця суду в змагальному процесі

Історія людства – безкінечний шлях до досконалості. Природне прагнення суспільства до ідеальних форм організації життєдіяльності повною мірою стосується й сфери кримінальної процесуальної діяльності, цивілізаційний вибір форми організації якого зроблено на користь змагальності, що «... створює необхідні умови для реалізації прав і обов'язків сторін, вимагаючи від них значної активності в діяльності (як обвинувальній, так і захисній) зі збирання, перевірки, дослідження доказів. Тому як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту величезного значення набувають тактичні прийоми і методи, якими слід керуватися стосовно конкретної судової ситуації»¹. У цьому зв'язку визначення місця суду в змаганні сторін є не тільки важливим питанням теорії кримінального процесу, але знаходиться в сфері інтересів криміналістичної науки в якості відправної точки дослідження проблем тактики суду в кримінальному провадженні, оскільки зрозуміло, що за-

---

¹ Карякин Е.А. Криминалистическое обеспечение реализации принципа состязательности в уголовном судопроизводстве. *Вестник ОГУ*, № 3, 2004. С. 31.

галом будь-яка тактика передбачас, перш за все, активну функціональну діяльність учасника певного процесу. Пасивний статус суб'єкта навряд чи потребує особливих рекомендацій з оптимізації його діяльності, а точніше «бездіяльності». Саме тому це питання вимагає всебічного висвітлення в цілях нашого дослідження.

Не зважаючи на досить тривалу історію формування і вдосконалення змагального судочинства та значну кількість наукових досліджень у цій області, проблеми змагальності далеко не вичерпані і низка питань заслуговує подальшої наукової розробки. Особливо гострота полеміка зберігається довкола положення суду в змагальному процесі, меж його доказової активності, обсягу повноважень щодо одержання доказів тощо. Як зазначає з цього приводу професор О. О. Зайцева, проблема активності чи пасивності суду в змагальному кримінальному процесі – одна з вузлових проблем при аналізі принципу змагальності сторін у процесуальній науці, проникнення його в тканину кримінально-процесуальних відносин і виявлення його значущості в побудові кримінального судочинства – з урахуванням його формотворного впливу, що визначає історичний тип процесу¹.

Оскільки визначення місця суду в процесуальному протистоянні сторін цікавить нас перед усім в аспекті його ролі в досягненні істини в кримінальному провадженні, відразу зазначимо, що «актуальна й сьогодні формула активності суду в змагальному процесі була гранично чітко окреслена ще укладачами Судових статутів 1864р.»², які бачили завдання кримінального суду у відкритті в кожній справі безумовної істини. У прагненні до цієї мети суд кримінальний не мав приймати до уваги бажання сторін, – ні того, що сам підсудний не хоче виправдовувати свою не-

---

¹ Зайцева Е.А. Активный суд и принцип состязательности сторон. Материалы международной научно-практической конференции «Уголовное судопроизводство: история и современность», посвященной 150-летию Устава уголовного судопроизводства Российской империи. *Актуальные проблемы российского права*. 2014. № 9. (46) сентябрь. С. 1967.

² Зайцева Е.А. Там само.

винність, ні того, що сам обвинувач потурає винному. Тому, якщо сторони не пред'явили всіх тих відомостей, які повинні служити даними для ґрунтового вирішення кримінальної справи, суд не міг задовольнитися одними їх заявами, але був зобов'язаний вимагати додаткових відомостей¹.

Виходячи з цього, більшість правознавців кінця XIX – початку XX століть розглядала проблему матеріальної істини у змагальному процесі в нерозривному зв'язку з проблемою меж активності суду і сторін при побудові процесу за змагальним типом. Вченими акцентувалася увага на тому, що побудова кримінального судочинства на засадах змагальності є не самоціллю, а засобом встановлення об'єктивної істини шляхом всебічного, повного і об'єктивного дослідження доказів та обставин справи за активної участі в процесі доказування не тільки сторін, а й суду – коли сторони проявляють пасивність, в процесі судового слідства не з'ясовують всіх обставин, необхідних для ухвалення істинного, правильного і справедливого вердикту й вироку².

Так, зокрема, професор М. В. Духовской, писав: «... змагальний процес в чистій формі можливий лише в процесі цивільному; на суді кримінальному застосовується дещо змінена форма його. Різниця ця відбувається, насамперед, від того, що цивільний процес ведеться в інтересах приватних осіб, а кримінальний має інші цілі, він більше служить інтересам держави. Задача його – розкрити по можливості матеріальну істину. Зважаючи на це, він не може стояти у виключній залежності від сторін. Він не може ухилятися від розгляду даних, що вказують на невинуватість підсудного, хоча б він їх не наводив; він зобов'язаний розкривати дані до звинувачення, хоча б безпосередньо зацікавлений – потерпілий бажав їх приховати або не знав їх. Звідси право кримінального суду на виконання доказів, право спертися на ті дані, що не наводилися сторонами»³, зазначає вчений.

---

¹ Судебные Уставы 20-го ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. Часть вторая. Спб., 1866. С. 244.

² Щеголова Е.С. Зазн. праця. С. 20.

³ Духовской М.В. Зазн. праця. С. 139.

З тих же позицій до розуміння суті змагального судочинства та визначення ролі суду в процесі встановлення істини підходив професор В. А. Рязановський, на думку якого саме «суд має досліджувати фактичний матеріал процесу, а не сторони. Інтереси публічні, інтереси правильного відправлення правосуддя вимагають досягнення матеріальної істини, яка є метою процесу»¹. Будучи головним двигуном процесуальних дій, сторони, тим не менш, не виключають самодіяльності суду і не зобов'язують його вирішувати справу тільки за тими даними, які представлені сторонами. Звідси право суду провадити за своєю ініціативою огляди, викликати в суд експертів для проведення експертизи, пропонувати викликаним на суд особам питання і т.д., констатує В. К. Случевский². «Те, що визнається судом, має бути узгоджене з дійсністю, має бути правдою», у зв'язку з чим «... суд повинен збирати докази, якщо наявних недостатньо для розкриття істини»³, додає С. І. Вікторський.

Погоджуючись із тим, що за змагальної організації кримінального судочинства суддівська діяльність, звільняється від невластивих їй обов'язків сторін і зводиться до природної для неї функції оцінки пред'явлених ними вимог на підставі зібраного доказового матеріалу, І. Я. Фойницький, разом з тим, зазначав, що «...і при змагальності процесу кримінальний суд залишається самостійним органом закону, застосовуючи останній за його точним значенням і не обмежуючись у цьому відношенні тими тлумаченнями, які виходять від сторін. ... За будь-якого стану справи суд за власною ініціативою може і повинен усунути неправильне застосування закону, ним помічене, хоча б сторони того не вимагали. ... Суд кримінальний може і навіть зобов'язаний вжити, всі наявні у нього засоби для повного роз'яснення собі справи»⁴.

---

¹ Рязановский В.А. Единство процесса. М.: Юрид. бюро «Городец», 1996. С. 65.

² Случевский Вл. Зазн. праця. С. 66.

³ Викторский С.И. Зазн. праця. С. 212.

⁴ Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2 т. Т. I. СПб.: Издательство «АЛЬФА», 1996. С. 62-63.

Утім, слід визнати, що в той же час існували й інші точки зору. Професор І. В. Михайловський, наприклад, писав: «... Ніщо не може бути більш похвальним за прагнення боротися зі злочинністю. Якщо вона посилюється, незважаючи на всі запобіжні заходи, піклуйтеся про збільшення штату досвідчених, слухних, відданих справі поліцейських, збільште число державних обвинувачів, постарайтеся забезпечити негайне розкриття кожного злочину і віддання під суд кожного злочинця, але не вмішуйте суд в цю пристрасну, напружену боротьбу. Суд повинен залишитися байдужим, спокійним, розумним і могутнім контролером цієї боротьби – стримуючи її крайнощі, не дозволяючи їй вийти із законних меж і надаючи громадянину надійну за поруку, що він не буде принесений в жертву принципу: «нехай краще загине одна людина, ніж все суспільство», за поруку, що перед його суб'єктивним правом має з повагою зупинитися вся держава»¹. Схожої точки зору дотримувався професор В. М. Гессен, який підкреслював: «Судова влада пасивна, де немає спору – немає суду. Суддя не є володарем ані своєї діяльності, ані свого спокою. Ініціатива судової дії – в руках зацікавленої сторони, тобто позивача в цивільному процесі, публічного обвинувача у кримінальному процесі. Суддю запитують – суддя відповідає»².

В юридичній літературі радянської доби, коли в кримінальному процесі домінуючого значення набув принцип публічності, право суду на активну доказову діяльність зі зрозумілих причин не піддавалося сумніву. А. Я. Вишинський писав: «Змагальність у нас не просто єдиноборство сторін при пасивному і байдужому відношенні суду до боротьби сторін ... Змагальність сторін плюс активна участь у судовому слідстві самого суду на основі гласності та рівності всіх хто бере участь у процесі перед судом і перед законом, – ось шлях до встановлення тієї матеріальної істини, прагнення до якої характеризує справжнє правосуддя і

---

¹ Михайловский И.В. Основные принципы организации уголовного суда. Томск, 1905. С. 89.

² Гессен В.М. О судебной власти. Судебная реформа / под ред. Н.В. Давыдова и Н.Н. Полянского. Т. 1. М.: Книгоиздательство «Объединение», 1915. С. 3-4.

справжній суд»¹. Подібними були погляди М. О. Чельцова, який зазначає, що «суд, діючи як орган держави, в інтересах держави, повинен з'ясувати об'єктивний (істинний) стан речей і в результаті розгляду справи встановлювати у вироку те, що визнається ним за істину. Це положення й становить зміст принципу матеріальної істини, який нерозривно пов'язаний з принципом офіційності»².

Дана концепція знайшла своє офіційне закріплення в радянському законодавстві й зокрема в КПК УРСР 1960 року, що по суті визначав у якості мети доказування встановлення об'єктивної істини у справі й вимагав від суду, прокурора, слідчого та особи, що провадить дізнання вживати всі передбачені законом заходи до її відшукування шляхом всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи. Ці установки залишалися незмінними аж до початку нового тисячоліття. Однак процеси реформування суспільно-політичного і економічного устрою української держави після набуття нею незалежності не минули й сферу судочинства, перебудова якого почалася з модернізації радянського законодавства, поступового розширення змагальних засад національного правосуддя, що загострило полеміку довкола проблеми істини в кримінальному процесі і ролі суду в її встановленні.

Серед сучасних науковців і практиків існують різноманітні підходи до з'ясування місця суду в процесі доказування в кримінальному провадженні. Так, зокрема, В. М. Бозров повністю заперечує активну роль суду в доказуванні і вважає, що він лише забезпечує змагальність і рівноправність сторін в дослідженні доказів³. Т. С. Волчецька також наполягає на пасивній ролі суду в

---

¹ А. Вышинский. Роль процессуального закона в социалистическом государстве рабочих и крестьян. *Социалистическая законность*. № 3. 1937. С. 10.

² Чельцов М. А. Зазн. праця. С. 184.

³ Бозров В. «Тактика судьи» в прошлом и настоящем уголовном процессе. *Российская юстиция*. 2003. № 10. С. 32.

дослідженні доказів¹. Р. В. Багдасаров відводить суду роль арбітра, незалежного від сторін організатора судового процесу². О. Г. Яновська зазначає, що активність суду як вияв його пізнавальної діяльності має бути зведено до мінімуму, у зв'язку з чим пропонує говорити про підвищення активності суду в аспекті здійснення ним загального керівництва кримінальним процесом, у тому числі процесом доказування³. На думку С. В. Луніна говорити про те, що змагальна форма процесу забезпечується активним процесуальним становищем суду, який зобов'язаний не лише сприяти сторонам у збиранні належних доказів, а інколи й за власною ініціативою забезпечувати збирання доказів для виконання вимог закону про повноту встановлення нібито дійсних обставин, не можна, оскільки за таких умов суд будь-якого рівня або суддю можна звинуватити в упередженості та наданні переваги одній зі сторін⁴. Точку зору вчених-процесуалістів, які вважають, що активність суду заважає реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі вважає обґрунтованою Г. В. Соловей⁵.

В протилежність цьому З. З. Зинатуллин стверджує, що суд повинен відігравати активну роль в збиранні доказів під час судового розгляду кримінальних справ з метою встановлення всіх обставин скоєного злочину⁶. Д. В. Кім підкреслює, що виключення суду із числа суб'єктів доказування є необґрунтованим, оскільки в його діяльності при-

---

¹ Волчецкая Т. С. Изменение уголовно-процессуальной политики российского государства : основные направления. *Новое в уголовно-процессуальном законодательстве РФ: проблемы теории и практики* : мат. научн.-практ. конф. Калининград : КГУ, 2003. С. 12.

² Багдасаров Р. В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и стран Европейского Союза. М.: Юрлитинформ, 2008. С. 194.

³ Яновська О. Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 90.

⁴ Лунін С. Поняття принципу змагальності в судовому процесі. *Право України*. 2010. № 3. С. 130.

⁵ Соловей Г. В. Теоретичні аспекти принципу змагальності в кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 1. С. 883–887 URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12cgvvkr.pdf>.

⁶ Зинатуллин З. З. и др. Уголовно-процессуальное доказывание: концептуальные основы : монография. Ижевск : Детектив-Информ, 2002. С. 175.

сутні всі елементи процесу доказування¹. К. В. Рябцева в своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовує судження про активну роль суду в кримінальному змагальному процесі з метою реалізації його призначення шляхом встановлення істини². Об'єктивна істина – мета, якої слід прагнути і встановлювати не лише зусиллями сторін, але й що важливо, активними зусиллями суду³, констатує в цьому зв'язку М. Т. Аширбекова. А. О. Ларінков також наполягає на тому, що суд зобов'язаний бути активним учасником в процесі доказування (суб'єктом доказування в кримінальній справі), а ступінь такої активності визначається його обов'язком з перевірки та оцінки доказів на підставі внутрішнього переконання і знаходиться в межах цього переконання⁴.

В. Л. Сисков вважає, що активність суду означає його право з власної ініціативи провадити будь-які дії пізнавального характеру в рамках пред'явленого обвинувачення для перевірки доводів сторін⁵. Відстоюючи тезу про активну позицію суду, під якою розуміється право на самостійне, незалежне від сторін отримання доказів, Е. Є. Сафонов включає у зміст змагальності активну, керівну та контролюючу роль об'єктивного та безстороннього суду і вважає, що суд повинен найактивнішим чином брати участь у дослідженні доказів і в межах сформульованого у справі обви-

---

¹ Ким Д.В. Криминалистическая характеристика судебного рассмотрения уголовных дел как структурный элемент криминалистической методики. *Криміналістика XXI століття* : матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 26-27 листопада 2010 р.). Х. : Право, 2010. С. 320.

² Рябцева Е.В. Деятельность и положение суда в состязательном уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Воронежский гос. ун-т. Воронеж, 2005. С. 9.

³ Аширбекова М.Т. Об истинности приговора. *Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола*. Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». Изд-во ООО КФЦ «Актион», 2015. № 1. С. 16.

⁴ Ларинков А.А. Теоретические и правоприменительные проблемы доказывания на стадии судебного разбирательства в суде первой инстанции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2006. С. 19.

⁵ Сыков В.Л. Доказательственная деятельность суда первой инстанции по уголовным делам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2006. С. 3.

нувачення, не будучи пов'язаним з позиціями сторін, здійснювати у кожній кримінальній справі правосуддя з ухваленням законного, обґрунтованого й справедливого вироку¹. І оскільки саме суд, а не державний обвинувач і не захисник з підсудним, несе повну відповідальність за прийняте рішення, то він, на думку Є. О. Галоганова, не може бути пов'язаний тим доказовим матеріалом, який йому надається обвинуваченням і захистом. Саме тому автор вважає, що суд повинен активно досліджувати подані йому сторонами докази та вживати в необхідних випадках заходи до їх виявлення. Це повинно складати публічно-правовий обов'язок суду, гарантований дотриманням низки процесуальних правил².

А. О. Шамардін також вважає, що суд не може бути виключений з числа суб'єктів доказування, тому що він зобов'язаний здійснювати перевірку і оцінку поданих сторонами доказів на предмет їх належності, допустимості, достовірності та достатності. Збирання ж доказів є не обов'язок, але право суду. Цілями активності суду у збиранні доказів виступають: а) забезпечення рівності можливостей сторін кримінального судочинства шляхом реалізації правила «сприяння захисту»; б) необхідність охорони прав і свобод особистості (підсудного, потерпілого) в разі виникнення ситуації «непосильності спростування» доказів, представлених протилежною стороною; в) необхідність перевірки доказів, уже наявних у кримінальній справі або наданих сторонами в судовому засіданні³.

М. О. Лукічев зазначає, що в змагальному кримінальному процесі активна позиція суду в доведенні в криміна-

---

¹ Сафонов Э.Е. Механизм реализации принципа состязательности при рассмотрении уголовных дел в военном суде : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.. Челябинск, 2003. С. 9.

² Галоганов Е.А. Зазн. праця. С. 14-15.

³ Шамардин А.А. Активность суда в доказывании и ее сочетание с принципом диспозитивности в рамках состязательной модели уголовного процесса. *Школы и направления уголовно-процессуальной науки: доклады и сообщения на учредительной конференции Международной ассоциации содействия правосудию* (Санкт-Петербург, 5-6 октября 2005 г.) / Под ред. А.В. Смирнова. СПб., 2005. 169.

льних справах обумовлюється необхідністю досягнення балансу процесуальних засобів розкриття і розслідування злочинів та процесуальних засобів захисту особи від обвинувачення¹. Такої ж точки зору дотримується Т. М. Карбанова, яка також вважає, що суд повинен стати більш активним, прагнучи до встановлення істини в кримінальній справі, оскільки пасивний суд, який не шукає істини, байдуже ставиться до її встановлення, не може в повній мірі захистити людину, державні та громадські інтереси, винести законний, обґрунтований і справедливий вирок².

В. О. Гринюк обґрунтовує висновок про те, що змагальність сторін передбачає активність та ініціативу суду щодо збирання доказів, необхідних для встановлення істини у справі³, а за словами С. Д. Оспанова змагальність у кримінальному процесі передбачає активну, самостійну участь суду в дослідженні обставин справи, встановлення істини. Суд відповідає за справедливе вирішення справи. Він спирається на допомогу сторін, які змагаються в процесуальному спорі і висвітлюють справу зі своїх, нерідко протилежних позицій⁴.

О. В. Рибалка також вважає, що суд повинен мати право не тільки дослідити обставини справи шляхом аналізу зібраних (сформованих) у досудовому провадженні доказів, а й отримати засоби доказування необхідні для прийняття законного й обґрунтованого процесуального рішення. При цьому автор наголошує, що обов'язок суду як державного органу, який уособлює судову владу, полягає в тому, що він повинен приймати справедливі рішення у справах, які ґрунтуються не тільки на аналізі (тлумаченні) наданих сторонами доказів, а й на даних, отриманих

---

¹ Лукичев Н.А. Состязательность и равноправие сторон в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2003. С. 21.

² Карбанова Т. Н. Судебное следствие в уголовном процессе Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2008. С. 14.

³ Гринюк В.О. Змагальність сторін як передумова незалежності суду. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 198.

⁴ Оспанов С.Д. Уголовный процесс Республики Казахстан (Общая часть). Алматы: Юридическая литература, 2003. С. 51.

за власною ініціативою для перевірки їх доводів¹. О. І. Чучукало підтримує позицією тих авторів, які вважають, що в українському судочинстві змагальність сторін доповнюється активною участю суду, обумовленою обов'язком встановити об'єктивну істину в справі², а Ю. К. Орлов взагалі вважає абсурдною змагальність, «... за якої безправний і безініціативний суд для встановлення істини й кроку не може ступити без дозволу сторін»³.

На думку О. Є. Яцишиної пасивна, залежна роль суду в судовому слідстві не узгоджується з принципом вільної оцінки доказів, перешкоджає вільному формуванню внутрішнього переконання судді, тому за судом повинен частково зберегтися обов'язок доказування в межах пред'явленого обвинувачення⁴. Виходячи з подібних міркувань, окремі дослідники намагаються знайти компроміс у протистоянні прибічників двох полярних точок зору, обґрунтовуючи можливість обмеженої доказової активності суду. Серед них, наприклад, А. А. Плашевська, яка відстоює ідею обмежено-активного положення суду при безпосередньому збиранні доказів і вважає, що суд може здійснювати судові дії за своєю ініціативою, але в суворо обмежених випадках⁵, до яких професор Ю. М. Грошевой відносить наступні: коли це прямо впливає із закону (приміром, обов'язковість призначення експертизи); якщо це необхідно для встановлення невинуватості або меншої винуватості особи; коли це потрібно для уточнення доказів, наданих сторонами; якщо це треба для достовірного формування знання з питань, що підлягають вирішенню у вироку, при-

---

¹ Рибалка О.В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2010. С. 11-12.

² Див.: Чучукало О. Вплив змагальності і диспозитивності на криміналістичне забезпечення судового слідства. *Право України*. 2003. № 5. С. 71-75.

³ Орлов Ю.К. Зазн. праця. С. 3.

⁴ Яцишина О.Е. Внутреннее убеждение как основание свободы оценки доказательств в российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2004. С. 19.

⁵ Плашевская А.А. Собирание судом доказательств при рассмотрении дела по первой инстанции в уголовном процессе России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Томск. гос. ун-т. Томск, 2006. С. 13.

чому ці правомочності мають реалізуватися в межах дослідження доказів, наданих сторонами; за умови, коли надійшло клопотання сторони про неможливість або складність для неї самої отримати той чи інший доказ. При цьому, на підтримку позиції про потребу в деяких випадках надавати суду активних повноважень зі збирання доказів, на думку вченого, свідчить той факт, що така активність має публічно-правову природу. Активність суд вправі проявити за своїм дискреційним переконанням. У змагальному процесі він не повинен бути законодавчо «обтяженим» обов'язком зі збиранням доказів, але має перевіряти ті, що надані сторонами. Рівень активності суду має бути достатнім і необхідним для постановлення законного й обґрунтованого вироку або будь-якого іншого рішення суду¹.

Схожої точки зору дотримується О. Д. Кузнецова, яка, будучи прибічницею права суду на самостійне, незалежне від сторін, отримання доказів, водночас пропонує обмежити його активність певними умовами: займати активну позицію в процесі доказування лише у разі отримання обов'язкового в силу закону доказу, а також отримання за своєю ініціативою нового доказу і можливості постанови на його підставі вироку, якщо він є доказом захисту; використовувати свої повноваження щодо участі в процесі доказування лише після подання доказів сторонами².

Більш розгорнутий перелік критеріїв обмеження активності суду пропонує С. В. Бурмагін, на думку якого: 1) дослідницька (пізнавальна) активність суду не повинна підміняти ініціативну участь сторін у доведенні, пригнічувати їх самостійність у виборі засобів і способів доведення і допустима тільки в субсидіарному порядку; 2) на суд не має покладатися обов'язок за власною ініціативою збирати і досліджувати докази, а наявні у суду повноваження з ініці-

---

¹ *Грошевой Ю.М.* Роль суду в змагальному кримінальному процесі. *Проблеми законності* : [респ. міжвідом.наук. зб.] / [відп. ред. В. Я. Тацій]. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 345.

² *Кузнецова О.Д.* Проблемы реализации принципа состязательности при рассмотрении уголовных дел в суде первой инстанции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Калининград, 2004. С. 14-16.

ативного збирання й дослідження доказів повинні розцінюватися як право, а не обов'язок суду; 3) реалізація цих повноважень може бути спрямована на перевірку наданих сторонами конкретних доказів (їх допустимості та достовірності) і не повинна мати на меті заповнення прогалин попереднього розслідування або неповноти судового слідства з основних питань кримінальної справи про винність обвинуваченого і юридичну кваліфікацію злочину; 4) за власною ініціативою допустимо також збирання і дослідження судом додаткових доказів, яких бракує для правильного вирішення вторинних питань: звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання або звільнення від нього і т. п. ; 5) сприяння сторонам у збиранні доказів там, де їх можливості обмежені або повноваження недостатні, має відбуватися тільки за ініціативою сторін, вираженою у відповідних клопотаннях; 6) стосовно суду вимога всебічності та повноти дослідження доказів обмежується рамками обов'язку всебічно вивчити, проаналізувати і повно оцінити всі докази, надані в судовому засіданні сторонами; 7) судові рішення ґрунтуються на самостійній оцінці судом доказів і незалежності його висновків від позиції сторін¹.

Д. О. Захарова в свою чергу вважає, що суд не може бути абсолютно самостійним дослідником обставин злочину, але діючи у певних рамках, які визначаються насамперед межами судового розгляду, суд не може бути зв'язаний засобами дослідження тих питань, які пропонуються сторонами. При цьому, незалежно від обсягу процесуальних засобів, наданих суду для з'ясування обставин справи, використання їх у повному обсязі повинно розцінюватися як обов'язок суду².

---

¹ Бурмагин С.В. Роль и правовое положение суда в современном российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Владимир, 2009. С. 9-10.

² Захаров Д. О. Активність суду в процесі дослідження обставин справи як складова принципу змагальності у кримінальному судочинстві. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Том 25 (64). 2012. № 1. С. 197.

Підтримуючи ідею субсидіарної активності суду, М. В. Гузела зазначає, що суд, вирішуючи спір у кримінальній справі між процесуально рівноправними учасниками змагального кримінального процесу, може наділитися так званою «обмеженою» активністю, з метою: 1) стримування «надмірної» активності сторін, аби вона не вийшла за межі законної поведінки; 2) процесуально надавати допомогу тій стороні, яка в силу певних (не завжди об'єктивних) причин не в змозі користуватися наданими їй процесуальними правами¹.

У своїй докторській дисертації Н. П. Кирилова зазначає, що ступінь активності суду в змагальному процесі повинна бути досить широким, проте його діяльність з витребування, дослідження й перевірки доказів не повинна підмінити собою діяльність сторін. При відсутності ініціативи сторони з надання доказів суд має право витребувати і дослідити докази лише для перевірки й оцінки за своїм внутрішнім переконанням вже наявних у справі доказів. У той же час створення судом додаткової доказової бази з боку обвинувачення в разі його слабкості, відсутності ініціативи, пасивності або з інших причин буде, на її погляд, порушенням принципу змагальності і має потягти за собою скасування остаточного рішення².

На думку О. В. Піюка активність суду з перевірки поданої сторонами доказової інформації, здійснюваної з його ініціативи, не суперечить принципу змагальності, оскільки діяльність з перевірки, наданих в судові засідання доказів не аналогічна діяльності з розшуку, витребування, збирання інших, не представлених доказів, яку автор вважає неприпустимою³. Подібні міркування висловлює І. В. Нікіті-

---

¹ Гузела М. Проблемні питання активності суду в змагальному кримінальному процесі. *Вісник Львівського університету*: сер.: Юридична. 2012. Вип.55. С. 278.

² Кириллова Н.П. Процессуальные функции профессиональных участников состязательного судебного разбирательства уголовных дел везде первой инстанции : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2008. С. 8.

³ Пиюк А.В. Роль суда в собирании доказательств по уголовному делу на стадии предварительного расследования и при рассмотрении дела в суде первой инстанции : автореф. ... канд. юрид. наук. Томск, 2004. С. 10.

на, стверджуючи, що суд вправі в разі необхідності збирати додаткові докази з метою перевірки наданих сторонами доказів на належність, допустимість, достовірність. Під активністю суду, як елемента принципу змагальності, вона розуміє дії, що доповнюють зусилля сторін. Проявляючи в таких ситуаціях певну активність, суд переслідує ціль – встановлення всіх обставин у кримінальній справі, що властиво змагальному процесу¹.

Отже, схоже правий О. В. Смирнов, коли зазначає, що з тих пір як І. Планк у 1857 році головною рисою змагальності визначив пасивність суду, а розшукове начало пов'язав зі збиранням самим судом доказів для постановлення вироку, тобто з його активністю, мало, що змінилося. І зараз багато авторів продовжують за традицією вважати, що активна роль суду – атрибут інквізиційного процесу. Проте слід мати на увазі, наголошує автор, що судова активність практично у всіх розвинених демократичних країнах, у тому числі англосаксонських, де змагальність – майже релігія, в ХХ ст. тільки зростала². Навіть у Євпропейському суді з прав людини, за визнанням С. В. Луніна, незважаючи на змагальний характер, судова процедура має змішану форму, поєднуючи в собі змагальність сторін та власну ініціативу суду, сукупна мета реалізації яких – встановлення об'єктивної істини у справах дотримання вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод державами-учасницями³.

---

¹ *Никитина И.В.* Принцип состязательности и проблемы его реализации в стадии судебного разбирательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. С. 5.

² *Смирнов А.В.* Модели уголовного процесса. СПб.: «Наука», ООО «Издательство «Альфа», 2000. С. 6.

³ *Лунін С.В.* Принцип змагальності як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. К., 2011. С. 10-11.

3.2. Про роль кримінального суду в зарубіжних правових системах

В сучасному кримінальному-процесуальному законодавстві зарубіжних країн питання про роль суду в процесі дослідження доказів вирішується неоднозначно. Проте в країнах, де традиційно склалася континентальна система судочинства помітно переважання активної позиції суду в доказуванні¹.

Так, наприклад, в німецькому кримінальному процесі обов'язок доказування покладається на суд. Відповідно до § 244 КПК ФРН суд зобов'язаний з метою встановлення істини дослідити всі факти і докази, які мають значення для вирішення справи. Керівництво розглядом справи, допити підсудного, свідків, потерпілих здійснює головуючий. Прокурор же, беручи участь в судовому засіданні, сприяє дослідженню доказів, допомагає суду². Процесуальна активність німецького суду в діяльності зі збирання доказів носить всепоглинаючий характер і має свій прояв у тому місці і в тому обсязі, в якому суд вважатиме за необхідне для пізнання істини, встановлення якої є обов'язком останнього. На судових стадіях, суд здійснює збирання доказів і опосередкованими, і безпосередніми способами³.

Згідно зі ст. 310 КПК Франції головуючий суддя також наділений широкими дискреційними повноваженнями, в силу яких він може по совісті і честі приймати будь-які заходи, які вважатиме корисними для встановлення істини. Він має право під час розгляду викликати і заслуговувати будь-яку особу, або розпорядитися про подання до суду будь-яких нових речових доказів, які на його думку у зв'язку з розвитком судового розгляду корисні для встановлення істини. Суд бере активну участь у дослідженні до-

---

¹ Чичканов А.Б. Функции прокурора и принцип состязательности в российском уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; С.-Петербург. гос. ун-т. - СПб., 2003. С. 27.

² Молдован А.В. Докази у кримінальному процесі Федеративної республіки Німеччини. *Адвокат*. 2009. № 3(102). С. 30-31.

³ Плашевская А.А. Зазан праця. С. 18-19.

казів, першим здійснює допит обвинуваченого й свідків (ст. ст. 328, 332)¹.

Змагальна ж модель англо-американського процесу трактує пасивність суду у збиранні доказів як один з основних і необхідних елементів істинної змагальності². Суд за цією версією кримінального процесу теоретично зображується неупередженим і абсолютно пасивним арбітром (посередником), який повинен стежити за дотриманням сторонами правил ведення спору й вирішувати на підставі поданих ними доказів і аргументів питання про винуватість підсудного та міру покарання.

Однак, як зазначає О. Б. Чичканов, така теоретична конструкція в даний час вже не відображає адекватно того, що відбувається в англійських та американських судах на практиці, де з цілої низки окремих питань спостерігаються винятки з цього правила, і, відповідно, з принципу змагальності. Так, зокрема в США, веде далі автор, традиційний погляд на пасивну роль суду останнім часом перестає бути єдиною точкою зору про повноваження суду у кримінальному провадженні. Навіть у виданих протягом останнього десятиліття XX століття американських законах та інших вельми авторитетних правових актах (судових роз'ясненнях-правилах) досить часто можна зустріти приписи, які виходять з того, що у кримінальних справах повинна встановлюватися істина. Особливо це помітно в затверджених Верховним Судом США Федеральних правилах доказування, де в цілому ряді статей в якості завдань судових дій з дослідження доказів, згадується істина. Такі новели з'являються в американських законах та інших правових актах завдяки тому, що американські законодавці і судді стали розуміти, що саме суддя, а не сторони, несе особисту відповідальність за законність, обґрунтованість і справедливість вироку. Це, у свою чергу, не дозволяє йому бути байдужим до процесу і результату дослідження сторонами доказів,

---

¹ Михайлов А.А. Право прокурора распоряжаться обвинением в суде и его пределы. *Уголовная юстиция*. 2013. № 1(1). С. 40.

² Плашевская А.А. Зазан. праця. С. 19.

йому потрібно бути активним у пошуку істини, констатує науковець. При цьому він посилається на образне узагальнення авторів коментаря Федеральних правил доказування, поміщеного до Зводу законів США, згідно з яким «суддя, не є в'язнем тієї справи, яку створено сторонами»¹, а М. А. Сухоруков у цьому зв'язку наводить цитату американського процесуаліста Метьюза, котрий ще в 1960 році писав, що «на суддях лежить тягар розгляду справи. Вони в більшій мірі, ніж сторони, відповідальні і за вселяючий повагу вердикт, і за сприятливу громадська думку, які можливі лише в разі добре проведеного, розумного, точно керованого судового розгляду. Саме суд повинен показати, що розгляд кримінальної справи тягне за собою відшукання і проголошення істини»².

Зрозуміло, підкреслює М. Г. Стойко, що «змагальний» суд обмежений доказами, наданими сторонами, ступенем слідчої активності цих сторін, схильністю до використання «партизанських» методів боротьби (дискредитація свідків протилежної сторони, приховування певної інформації і тому подібні маніпуляції) і власною сумнівною, на думку багатьох фахівців, здатністю правильно оцінювати факти, а значить, обмежений і в досягненні істини. Мабуть, не випадково, продовжує автор, за даними різних дослідників число помилкових вердиктів присяжних у США та Англії і Уельсі становить 20-30%. Закономірне, тому, й прагнення на практиці до розширення активності судді в суді присяжних, поява у нього повноважень, подібних до слідчих. Наприклад, англійський коронний суддя відповідно до Закону про кримінальний процес та розслідування 1996 року в порядку підготовчих слухань може під погрозою процесуальних санкцій зобов'язати сторони надати йому для ознайомлення письмові матеріали з викладенням і аргументацією своєї позиції у справі (ст. 34). В американському суді

---

¹ Чичканов А.Б. Зазн. праця. С. 30-31.

² Matthews. How to try a federal criminal case. N. Y., 1960. P. 358 / Цит. за: Суховерхов М.А. Роль судьи в процессе доказывания (на примере российского и английского уголовно-процессуального законодательства). *Законодательство*. № 7, июль 2007 г.

присяжних сторони не надають суду заздалегідь матеріали справи. Проте під час судових слухань він володіє широкими і, по суті, слідчими повноваженнями. Англійський суддя може лише ставити запитання свідкам сторін (та й то, як правило, питання, спрямовані на отримання роз'яснень). Його ж американський колега вправі незалежно від сторін викликати і допитувати свідків, допитувати свідків сторін, заперечувати проти виклику і допиту свідків (правило 614 Федеральних правил доказування), призначити експертизу (правило 709 Федеральних правил доказування)¹.

Таким чином, у багатьох країнах, так чи інакше, встановлення істини, фактичних обставин справи не зводиться виключно до діяльності сторін судового розгляду при пасивному суді-спостерігачі. А в країнах з континентальною системою права активність суду, як би це не співвідносилось з принципом змагальності, є правилом, що ще раз підкреслює пріоритет публічних цілей, переслідуваних кримінальним процесом – розкриття злочинів і призначення справедливого, тобто відповідного скоєному покарання². Залишається додати, що правова система України історично формувалася під впливом континентального права і на цей час, не маючи суттєвих відмінностей від інших правових систем відповідної групи країн за механізмом правового регулювання, розвивається в руслі романо-германської правової сім'ї.

Важливо відзначити, що й Європейський Суд з прав людини не бачить небезпеки для змагальності в ситуації, коли окремі докази збираються з ініціативи суду, він лише вважає, що з метою забезпечення змагального процесу всі докази зазвичай повинні представлятися в присутності обвинуваченого у відкритому судовому засіданні [(Постанова ЄСПЛ у справі «Вожігов (Vozhigov) проти Російської Федерації» від 26 квітня 2007 року (скарга № 5953/02)]. Змагаль-

---

¹ *Стойко Н. Г.* Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем : монографія. СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2006. С. 107-109.

² *Чичканов А.Б.* Зазан. праця. С. 30.

ність ЄСПЛ розглядає, як забезпечення стороні дійсної можливості знайомитися з доводами протилежної сторони, оскаржувати надані нею докази (в тому числі особисто допитуючи її свідків або беручи участь у їх допиті), надавати свої докази і доводити до суду свою позицію у справі, яку суд був би вправі і зобов'язаний врахувати при винесенні рішення у справі, тобто як забезпечення дійсної можливості спору між сторонами¹. Нам не відома прецедентна практика ЄСПЛ, яка б свідчила, що Суд визнає порушення права на справедливий судовий розгляд одержання доказів з ініціативи національного суду. Навпаки «... Суд не раз підтверджував можливість співіснування змагальних і слідчих систем судочинства»². Вважається, що в світі сформувався два різні підходи до здійснення правосуддя: змагальний та інквізиційний і стаття 6 Європейської конвенції не вимагає від судової системи приналежності до будь-якої з цих моделей. Рішення Європейського суду з прав людини ясно кажуть, що єдино правильного підходу, що дозволяє гарантувати справедливе правосуддя, не існує і що відмінність підходів може зберігатися й надалі³.

3.3. Щодо ролі суду в кримінальному процесі України

Однією з конституційних засад українського кримінального судочинства визнано забезпечення доведеності вини (п. 3 ч. 3 ст. 129 Конституції України). Правовий механізм втілення цього принципу реалізується в режимі змагальності сторін перед безстороннім, неупередженим

---

¹ Трубникова Т.В. Право обвиняемого на справедливое судебное разбирательство: необходимость формирования новых подходов к «старым» проблемам российской уголовно-процессуальной науки. *Уголовная юстиция*. 2013. № 2(2). С. 52.

² Виткаускас Д., Диков Г. Защита права на справедливое судебное разбирательство в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. Серия пособий Совета Европы. Воронеж: ООО Фирма «Элист», 2014.

³ Европейские стандарты права на справедливое судебное разбирательство и российская практика (Международ. защита прав человека; Вып. 2, кн. 1) / Под общ. ред. А. В. Деменевой. Екатеринбург: Изд-во Урал ун-та, 2004. С. 8.

судом, який зобов'язаний створити умови для реалізації сторонами своїх процесуальних функцій.

Однак при підході до цього питання слід розрізняти формальні (процесуальні) і реальні (фактичні) можливості суб'єктів доказування, які протистоять одне одному в судовому провадженні. Дійсна змагальність може бути реалізована там, де учасники процесуального посидинку поставлені в однакові умови. К. К. Арсен'єв ще в XIX ст. висловлював актуальну й сьогодні думку про те, що повне здійснення рівноправності сторін «... можливе лише тоді, коли обидві сторони не тільки наділені рівними правами, але й володіють у рівному, приблизно, ступені знанням і розумінням цих прав. Цю рівність знання можна допускати тільки там, де існує правильно організований захист, де захисники обираються із середовища осіб, спеціально підготовлених до відправлення цього обов'язку. ...Підсудний часто буває поставлений у необхідність захищатися сам або обмежитися допомогою особи недосвідченої й малознаючої. Тим часом, у справах публічного обвинувачення обвинувачем завжди й скрізь є особа юридично освічена й звична до справи»¹. Слід визнати, що й у наш час існує дисбаланс не тільки в обсязі прав учасників судового провадження, але й у підготовленості юристів, які представляють сторони, в можливостях потерпілих і обвинувачених щодо забезпечення кваліфікованого представництва своїх інтересів. Зустрічаються й протилежні наведеній К. К. Арсен'євим ситуації, коли, навпаки, сильнішою є сторона захисту, а обвинувачення підтримує державний службовець, якість професійної підготовки якого залишає бажати кращого. У результаті дуже рідкі випадки, коли в суді стикаються дійсно гідні один одного у професійному сенсі «супротивники», що знаходяться на висоті свого положення. На жаль, професійна «нерівновага» іноді заповнюється іншими засобами, м'яко кажучи, не надто професійними, що зводить

---

¹Арсен'єв К.К. Судебное следствие : Сб. практ. заметок / [Соч.] К.К. Арсен'єва. Санкт-Петербург: тип. В. Демакова, 1871. С. 148.

розгляд справи до з'ясування відносин між двома амбіційними людьми, від чого, очевидно, якість процесу не виграє.

За результатами опитування під час цього дослідження суддів на питання, чи надають адвокати в суді кваліфіковану допомогу обвинуваченому в повному обсязі, 71 % опитаних вказали – лише в окремих випадках, а 22 % дали негативну відповідь. Майже 68 % опитаних вказали, що обвинувачі в процесі судового розгляду досліджують докази у кримінальній справі поверхнево та неповно. «За такого стану справ ... зусилля суду й особливо голови повинні бути спрямовані до того, щоб зменшити, по можливості, нерівність між сторонами, щоб спрямовувати підсудного в користуванні правами, наданими йому законом, щоб полегшити для нього, на скільки це не суперечить суддівській безпристрасності, боротьбу з обвинуваченням», – справедливо зазначає К. К. Арсеньєв і не менш переконливо продовжує: «... Нам можуть заперечити, що рівність сторін може бути в такий спосіб порушено на шкоду обвинуваченню; але ж ми говоримо тут тільки про випадки очевидної переваги його над захистом. Для того, щоб відгородити себе від цього докору, голова може звертатися щораз із пропозицією слова як до підсудного або його захисника, так і до прокурора»¹.

Обмежуючи права суду на самостійну доказову діяльність слід мати на увазі, що суб'єкти доказування не завжди проявляють ініціативу щодо одержання нових чи перевірки наявних доказів. Така пасивність може бути обумовлена: а) недостатньою фаховою підготовкою професійних учасників судового розгляду; б) неможливістю обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача, відповідача забезпечити себе кваліфікованими представниками; в) відсутністю у призначеного захисника матеріальної зацікавленості, а відтак і мотивації активної діяльності; г) перебуванням сторін у стані тактичного ризику, коли наслідки прояву активності (позитивні чи негативні) важко спрогнозувати; д) протиправним компромісом сторін щодо кін-

---

¹ Арсеньев К.К. Зазан. праця. С. 149-150.

цевого результату розгляду справи, на який може вплинути та чи інша судова дія, необхідна для встановлення дійсних обставин злочину.

Закон зобов'язує головуючого у судовому засіданні, після з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, з'ясувати чи бажають учасники судового провадження доповнити судовий розгляд і чим саме. У разі заявлення клопотань про доповнення судового розгляду суд розглядає їх, а за відсутності клопотань постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів (ст. 363 КПК). Однак може скластися парадоксальна ситуація, коли суд вважає за необхідне отримати додаткову доказову інформацію від встановлених в ході судового розгляду джерел, але не має права це здійснити без клопотання сторін. В цьому питанні ми повністю солідарні з А. А. Корчагіним, який вважає, що в подібних випадках суд не має залишатися стороннім арбітром, а повинен мати можливість самому перевірити доводи сторін як шляхом аналізу наданих суду доказів, так і шляхом отримання нових, додаткових, які б дозволили в сукупності винести справедливий вирок. У зв'язку з цим учений вважає, що суд повинен бути наділений правом проявляти активність в ході судового розгляду, заповнюючи за необхідності надану доказову базу, створюючи, таким чином, додаткові гарантії для підсудного від необгрунтованого обвинувачення, і в той же час гарантії захисту інтересів потерпілих від злочинів, не дозволяючи винним уникнути відповідальності і покарання. Особливо це важливо в ситуаціях, коли сторони з якихось причин (несумлінність, неграмотність, недосвідченість і т.п.) не виявляють належної активності у відстоюванні своїх позицій¹.

Близькими до цього є міркування А. А. Камардиної, яка зазначає, що на практиці не завжди пасивна тактика захисту дозволяє повно, всебічно і об'єктивно дослідити об-

---

¹ Корчагин А.А. О роли активности суда при разбирательстве уголовных дел об убийствах. *Известия АлтГУ*. 2013. № 2 (78). С. 123-124.

ставини справи в суді, а прокурор не завжди здатний самотужки забезпечити повноту і всебічність судового розгляду. Суд, у свою чергу, не завжди може ініціювати перевірку доказів, щодо яких виникають сумніви. Саме через наявність таких обставин, на думку автора, необхідно розширити перелік судових дій, які можуть проводитися з ініціативи суду¹.

Противники надання суду права самостійно формувати доказову базу бачать у цьому посягання на принцип змагальності, прояв зацікавленості у результатах вирішення справи на користь однієї зі сторін. Так, наприклад, С. Лунін категорично стверджує, що «у випадку, коли суд за власною ініціативою збирає докази, він стає суб'єктом доказування, фактично ще одною стороною судового процесу, яка буде відстоювати свою думку, а отже, є підстава ставити під сумнів об'єктивність та неупередженість суду»². А. А. Плашевська також доходить висновку, що здійснюючи збір тих чи інших доказів шляхом виконання судових дій з власної ініціативи, суд підміняє діяльність сторін, а отже виконує або функцію захисту, або функцію обвинувачення, що не припустимо для суду³. Про те ж пише й Є. О. Карякін: «...В ситуації, коли обвинуваченню не вдалося довести свої вимоги, прагнення суду до досягнення матеріальної істини, тобто до встановлення справжньої картини того, що сталося, означає прийняття ним на себе функції кримінального переслідування»⁴. В. В. Конін у свою чергу стверджує, що всі докази, отримані судом з власної ініціативи, будуть або підтверджувати винуватість і погіршувати положення підсудного, що є неприпустимим, або

---

¹ Камардина А.А. Роль суда в обеспечении состязательности и равноправия сторон при рассмотрении уголовного дела судом первой инстанции. *Известия Оренбургского государственного аграрного университета*. 2014. № 5. С. 251.

² Лунін С. Поняття принципу змагальності в судовому процесі. *Право України*. 2010. № 3. С. 128.

³ Плашевская А.А. Зазан. праця. С. 22.

⁴ Карякин Е.А. Формирование истинности приговора в состязательном судебном производстве: вопросы теории и практики / под науч. ред. А.П. Гуськовой. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2007. С. 202.

виправдовувати його чи свідчити про меншу винуватість у порівнянні з пред'явленим обвинуваченням, що також є неприпустимим¹. Такої ж точки зору дотримується І. Трунов, який вважає, що активна роль суду у збиранні доказів суперечить принципу змагальності, оскільки докази за своєю природою можуть бути або обвинувальними, або виправдувальними. Суд, збираючи за своєю ініціативою докази, на думку автора, автоматично стає або на сторону обвинувачення, або на бік захисту, залежно від того, які докази він буде збирати².

Однак з цього приводу, ґрунтуючись на висновках М. С. Строговича, необхідно зазначити, що докази слід поділяти не на дві – цілком протилежні, а на чотири групи: а) обвинувальні, що мають явно викривний обвинувачувальний характер; б) виправдувальні, що явно свідчать на користь обвинувачуваного, спростовують обвинувачення; в) спірні, що можуть бути використані по-різному – на користь обвинувачення й на користь обвинуваченого, залежно від того, у якому зв'язку їх зіставити з різними обставинами справи; г) обвинувально-виправдувальні містять взагалі різні дані, з яких одні мають обвинувальний характер, інші – виправдувальний³. Відповідно, якщо в ході розгляду справи у сторін з'являється інформація про існування доказів, які можна віднести до третьої або четвертої групи, вони, знаючи, що доказ реально містить фактичні дані у справі, але не маючи впевненості, яких більше – виправдувальних чи обвинувальних, можуть не заявляти клопотання про його долучення до справи і дослідження, тому що він може допомогти протилежній стороні. Якщо ж суду

---

¹ Конин В.В. Тактика и истина в судебном разбирательстве. Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. трудов. Вып. 6 / отв. ред.: О. Я. Баев, Т. Э. Кукарникова, В. А. Мещеряков, В. В. Трухачев. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2005. С. 110.

² Трунов И., Трунова Л. Суд не должен добывать доказательства. К вопросу о конституционности ч. 4 ст. 276 УПК РСФСР. *Российская юстиция*. 2001. № 9. С. 56.

³ Строгович М.С. Уголовный процесс : учебник. М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. С. 250.

стало відомо про такий доказ, то у нього взагалі немає процесуальних можливостей для його дослідження.

Таким чином, перед судом стоїть дилема: розглядати тільки ті докази, які надані сторонами, оцінити їх вагомість, переконливість і, виходячи з цього, вирішити справу чи за власною ініціативою здійснити дії, необхідні для встановлення об'єктивної істини, аби виконати покладений на нього обов'язок. Відповідь, здається, очевидна: суд, виходячи з принципу публічності, має право на активні дії, як компенсацію пасивності сторін. При цьому слід розрізняти активність сторін як джерело руху кримінальної справи та активність й ініціативу суду, що прагне встановити істину – основу правосуддя¹. І з рештою, слід погодитись з В. П. Шибіком в тому, що вирішення справи без з'ясування судом істини, реальних обставин справи на тій підставі, що сторони про це не просили чи були пасивні, суперечить основам демократичного та справедливого правосуддя, оскільки не забезпечує реального захисту прав і законних інтересів осіб, втягнутих у його сферу². Але ще більш категорична у цьому питанні професор В. О. Лазарева, яка заявляє, що перетворення суду в пасивного спостерігача за змаганням сторін правомірно розглядати як порушення гарантованого державою права на судовий захист, від якого постраждали б не тільки прямо пов'язані з неправосудним вироком інтереси обвинуваченого або потерпілого, але й суспільна мораль і суспільна безпека, а отже, інтереси кожного члена суспільства³.

Повертаючись до видів доказів (обвинувальних або виправдувальних), які можуть бути отримані в результаті

---

¹ Комарова Н.А., Лукашевич В. З. Принцип состязательности и равноправия сторон должен быть эффективным средством установления объективной истины в судебном разбирательстве. *Известия Высших учебных заведений*. Правоведение, 2001. N 4.– С. 161.

² Шибіко В.П. «Мала реформа» судового розгляду кримінальної справи: рух від істини до змагальності? *Судова реформа в Україні* : мат. наук.-практ. конф. Харків, 2002. С. 102.

³ Лазарева В.А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. Самара: Изд-во «Самарский университет», 1999. С. 123.

ініціативи суду, нагадаємо, що кінцевою метою судового розгляду кримінальних справ є істина, якою б вона не була. При цьому слід розуміти, що «... початково не суд висуває і обґрунтовує різноманітні версії стосовно досліджуваної події, а це роблять кілька суб'єктів пізнання, як сторони обвинувачення, так і сторони захисту, наводячи максимум аргументів (доказів) на користь своїх версій. Один же суб'єкт пізнання, навіть якщо це суд, з психологічних причин не здатний шукати й приводити максимум аргументів одночасно на користь кількох версій, що, як правило, взаємно суперечать і виключають одна одну»¹.

З огляду на це можна вважати, що упередженість суду, який за відсутності продуктивної активності сторін самотійно відшуковує істину у справі, існує лише в уяві сторони, зацікавленої в її спотворенні, і не має нічого спільного з дійсним інтересом судді, який визначається його професійним обов'язком щодо правильного вирішення справи. Зрозуміло, що будь-яка судова дія, за кінцевим рахунком, може виявитися корисною одній стороні і суперечитиме інтересам іншої, однак звинувачення суду, який був її ініціатором, в заангажованості є надуманими, оскільки суд, виносячи на обговорення сторін питання щодо витребування речових доказів, виклику додаткового свідка, проведення експертизи тощо, не знає й не може знати заздалегідь результатів тієї чи іншої судової дії. Деякі обставини можуть в результаті виявитися недостовірними, що полегшить положення обвинуваченого, а деякі відкриються повному, що може погіршити його положення. Однак для суду не існують докази обвинувачення чи докази захисту, він не знаходиться і не може знаходитися за визначенням в ситуації прийняття рішення про проведення певної судової дії у стані тактичного ризику.

Не всі докази можна трактувати як обвинувальні й виправдувальні. Такий розподіл дуже умовний. Лише в по-

---

¹ Мезинов Д.А. К вопросу о пределах активности суда в состязательном судебном следствии по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. *Уголовная юстиция*. 2014. № 1(3). С. 27.

дальшому багато з цих доказів можуть інтерпретуватися (це вже інтерес сторін процесу) як обвинувачувальні чи виправдувальні. При здійсненні субсидіарної активності суд, за загальним правилом, пов'язаний не метою доведення обвинувальної чи виправдувальної тези, а метою перевірки вже наданих сторонами доказів та висунутих ними версій. А підготовка нових (додаткових) доказів – безперечно допустимий і вельми ефективний спосіб перевірки вже наявних доказів¹.

«Якщо у судді виник сумнів, – писав свого часу М. С. Строгович, – треба зробити все, що можливо, аби його перебороти, розсіяти»². Задля подолання сумніву, набуття достовірного знання, необхідного для ухвалення обґрунтованого рішення, суд має право й зобов'язаний за певних обставин вжити заходи для одержання нових та перевірки наявних доказів з власної ініціативи. «Інше становище змушувало б суд виносити вирок, усвідомлюючи, що він не відображає дійсних обставин досліджуваної події, тобто є необґрунтованим»³. На рішення суду не може впливати неспроможність прокурора належним чином доказово забезпечити і підтримати обвинувачення або невміння чи небажання захисника виконати свої функції. Вирок має ґрунтуватися не на процесуальній істині, встановленій на підставі доказів, наданих однією зі сторін, а на об'єктивній або матеріальній істині, тобто такій, яка отримала фактичне підтвердження у відображенні реальної дійсності, що мала місце в минулому⁴. Якщо ж судді будуть виносити рішення, беззастережно дотримуючись правил чистої змагальності, які можуть суперечити їх власним переконанням, здоровому глузду, то згодом це приведе до деградації особистос-

---

¹ Мезинов Д.А. К вопросу о пределах активности суда в состязательном судебном следствии по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. *Уголовная юстиция*. 2014. № 1(3). С. 28.

² Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процес се ; отв. ред. Б. С. Никифоров. М. : АН СССР, 1955. С. 127.

³ Шейфер С.А. Зазн. праця. С. 15.

⁴ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини в праві. *Національна академія внутрішніх справ України*. К., 2000. С. 144.

ті, перетворить суддю з людини в правовий механізм¹ і поверне судочинство до періоду панування формальних доказів.

Нарешті не будемо забувати, що з тих часів, як виник державний суд, і коли держава фактично взяла на себе обов'язок вирішувати правові спори, а у разі порушення певного права через вчинення злочину — ставати на сторону потерпілого і підтримувати публічне обвинувачення, суд прагнув і донині прагне, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу. Ця мета досягається шляхом швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 КПК). Саме тому й є нонсенсом те, що суд, як вища й кінцева точка досягнення цієї мети, в своєму рішенні повинен спиратися на «виграш» тієї чи іншої сторони у правовому спорі, тобто, за О. С. Александровим «... прагнути не до того, аби пізнати «об'єктивну істину», а дотриматися справедливого порядку судового процесу»².

В рамках чинного законодавства суд зобов'язаний за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінити кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — з точки зору їх взаємозв'язку та достатності для прийняття відповідного процесуального рішення (ст. 94 КПК). «Той факт, який суд досліджує — злочинне діяння — не дається суду в готовому вигляді: суду необхідно самому встановити даний факт, подію, діяння, а це можна зробити лише в результаті ретельного дослідження часом дуже складних фактичних

---

¹ *Ермаков С.В.* Судебное следствие по делам о нарушении авторских и смежных прав : дис. ... канд. юр. наук. Владимир, 2004. С. 125.

² *Александров А.С., Терехин В.В.* К вопросу о новой теории уголовно-процессуального доказывания. *Вестник Самарского юридического института.* 2015. № 1(15). С. 17.

обставин справи, перевірки й оцінки різноманітних і часом суперечливих доказів. До цього повинні пройти досудове й судове слідство, повинні бути розшукані й перевірені всі докази, повинна бути здійснена їх оцінка із них повинні бути зроблені відповідні висновки; лише після цього фактична сторона справи може вважатися встановленою»¹. При цьому слід мати на увазі, що сторони відносяться до суб'єктів з протилежними інтересами. Прокурор виступає на стороні обвинувачення, адвокат – на стороні захисту. Незважаючи, на те, що державний обвинувач повинен аналізувати як викриваючі, так і виправдовучі докази, на практиці учасники зі сторони обвинувачення основні зусилля докладають для доведення саме провини підозрюваного (обвинуваченого), зосереджуючи свою увагу, а також увагу суду саме на викриваючих доказах. Крім того, мають місце факти недобросовісного ведення розслідування, коли з боку слідчих органів, органів дізнання використовуються недозволені методи розслідування. З боку захисників, у свою чергу, фіксуються випадки використання заборонених законом методів протидії слідству й суду (підкуп свідків, пред'явлення лжесвідків, умисне затягування судового розгляду і т.п.)².

Відтак для вирівнювання змагального ходу процесу суддя повинен проявляти певну активність, ініціативність у встановленні істини, законодавче обмеження яких не сприяє досягненню цілей правосуддя. «... Активна участь судді у встановленні істини не суперечить принципу змагальності, а реалізується в його рамках»³. Водночас очевидним є те, що ситуації, за яких під час судового розгляду з'являються відомості про нові докази, котрі суддя не вправі дослідити з власної ініціативи, є суперечливими: з одного боку, вони відповідають принципу змагальності, але з іншого – це реальна перешкода встановленню істини, оскільки «... суд може відшукати істину в розглянутій справі

---

¹ *Строгович М.С.* Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. М.: Изд-во АН СССР, 1955. С. 13.

² *Корчагин А.А.* Зазн. праця. С. 123.

³ *Шагеева Р.М.* Зазн. праця. С. 275.

тільки за умови, що йому надана повна можливість вільно й неупереджено цю істину шукати...»¹.

Принцип презумпції невинуватості зобов'язує суд тлумачити всі сумніви на користь обвинуваченого. Однак слід пам'ятати, що йдеться про неподоланий сумнів, коли певний сумнів зберігається попри використання суб'єктами доказування та судом усіх доступних їм засобів встановлення дійсних обставин досліджуваної події. Допоки ж суд не переконається, що всі можливості для цього вичерпані, він не вправі ухвалити процесуальне рішення. «Виниклий у суддів сумнів ні в найменшій мірі не служить підставою для того, щоб судді зупинялися перед цим сумнівом. Якщо сумнів виник, треба зробити все, що можливо, щоб цей сумнів перебороти, розсіяти»².

Поряд із цим в кримінальному процесі об'єктивно існує принцип змагальності і необхідність його існування доведена досвідом сторіч судової діяльності в різних країнах цивілізованого світу. В. Ю. Шепітько зауважує, що судовий розгляд кримінальних справ завжди відбувається в умовах боротьби двох протилежних думок – обвинувачення й захисту, у процесі якої суд одержує двосторонню інформацію про суть досліджуваної події. При цьому кожній зі сторін у суді належить виконувати свою функцію, суворо окреслену процесуальним законом³.

У зв'язку з цим постає ключове питання: як суд має побудувати свою діяльність в кримінальному провадженні, щоб не порушуючи процесуальних норм, які забезпечують принцип змагальності, спонукати відповідних суб'єктів до активної доказової діяльності і водночас уникнути звинувачення в упередженості; зберігати нейтралітет і забезпечити просування процесу шляхом встановлення істини? Ця дилема публічно-змагального процесу є однією з найбільш складних і таких, що іноді приводить процесуалістів до неу-

---

¹ *Строгович М.С.* Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процес се ; отв. ред. Б. С. Никифоров. М. : АН СССР, 1955. С. 110.

² Там само. С. 127.

³ *Шепітько В.Ю.* Теория криминалистической тактики: монография : «Гриф», 2002. С. 309-310.

сувних, здавалося б, протиріч, коли з одного боку «... не можна допустити, щоб суд сам збирав докази, тим самим продовжуючи роботу сторін, своєчасно ними не зроблену або зроблену неякісно»¹, а з іншого – «суд, як єдиний відповідальний за вирок суб'єкт повинен впливати на формування необхідної для винесення вироку доказової бази, а не бути майже повністю залежним у цій справі від сторін»².

Не викликає жодних заперечень, що саме сторони «... мають виправити недоліки своєї роботи. Суд же, виявивши перед винесенням вироку брак доказів і відсутність ініціативи сторін у доповненні, повинен мати можливість впливу на сторони, спонукавши їх поповнити відсутні докази»³, якщо наявні докази не дозволять йому сформулювати внутрішнє переконання щодо основних питань кримінального провадження. Однак якими мають бути важилі такого впливу? Здається, що не зарадять стимулюванню активності сторін ані «... надання суду права повертати справу на дослідження для одержання доказів, які вимагають проведення слідчих дій»⁴, ані такі «імпотентні» варіанти, як пропозиції «... більш ретельного дослідження доказів, що вже були представлені і досліджені сторонами (наприклад, постановка судом нових запитань допитуваним особам); або, за наявності нез'ясованого факту, що має значення для вирішення справи, шляхом впливу (*невідомо у який спосіб – Ю. М.*) на сторони, з метою поповнення ними даного пробілу»⁵.

Інститут додаткового розслідування, який неодразово піддавався конструктивній критиці, залишився в минулому й повернення до нього навряд чи можливе. Навіть якщо обмежити право суду спрямовувати кримінальну справу для додаткового розслідування виключно за наявності кло-

---

¹Свиридов М.К. Установление судом истины в судебном разбирательстве. *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2011. № 353 - С. 147.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵Соколовская Н.С. Роль суда в состязании сторон по уголовно-процессуальному законодательству Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; Томский гос. ун-т. Томск, 2005. С. 8.

потання хоча б однієї зі сторін, сам факт задоволення цього клопотання судом може стати приводом для сумніву в його неупередженості. Хіба повідомлення «... сторонам про наявну прогалину в доказовій базі (про нез'ясовану обставину, що має важливе значення для вирішення справи по суті) і з'ясування бажання сторін заявити клопотання...», а в разі, його відсутності направлення справи для провадження додаткового розслідування з власної ініціативи, як рекомендує Н. С. Соколовська¹, не є приводом для дорікань судді в бажанні одержати докази на користь обвинувачення або захисту? Немає та й бути напевне не може таких процесуальних засобів, які б дозволили суду «руками» сторін усунути прогалини в доказовій базі без ризику бути запідозреним у сприянні тій чи іншій стороні (принаймні *post factum*), але ще раз підкреслимо неспростовний, на наш погляд, аргумент проти подібних домислів: суд може передбачати, але не здатен впливати на результати ініційованих ним слідчих експериментів, експертних досліджень, судових допитів тощо.

Пристаюючи до активного дослідження обставин справи вже після наведення і обґрунтування сторонами своїх позицій як за значенням окремих доказів (наприклад, ставлячи питання свідкові після запитань сторін), так і у справі в цілому (наприклад, за власною ініціативою признаючи експертизу за неясності з доказів сторін окремих обставин справи), суд вже має перед собою сформульовані і тією чи іншою мірою аргументовані версії досліджуваної події. Вже наявне обґрунтування кожної з версій ставить бар'єр на шляху «захоплення» суду однією версією з необґрунтованим (і неусвідомленим) ігноруванням інших версій. Оскільки ці інші версії так само, як і найбільш «приваблива» перша версія (версія обвинувачення), вже певною мірою аргументовані і проігнорувати (тим більше несвідомо) їх не можна, можна тільки обґрунтовано спростувати, а

---

¹ Соколовская Н.С. Зазн. праця. С. 21.

це вже адекватно прагненню до достовірного встановлення обставин кримінальної справи¹.

Слід визнати, що в судовій практиці, дійсно, зустрічаються випадки, коли суд, підміняючи прокурора, бере ініціативу доказування в свої руки, першим допитує обвинувачених, потерпілих і свідків, оголошує матеріали кримінальної справи без клопотання сторін і, як правило, всі підряд. У той же час з'ясуванням судом позицій сторін з питань, що виникають під час розгляду справи носить демонстративно формальний характер. Подібні явища, за справедливим зауваженням професора В. О. Лазаревої, пояснюються не тільки тим, що суд, який ухвалює рішення у справі повинен бути впевнений в правильності цього рішення, не тільки слабкістю сторін, яка іноді має місце, а й недостатнім розвитком традицій змагальності у вітчизняній практиці кримінального судочинства². Така тактика керування судовим розглядом особливо характерна для суддів-початківців, які мають за плечима досвід слідчо-прокурорської діяльності.

І все ж неупередженість суду забезпечується не обмеженням його дослідницької активності, а морально-етичними, психологічними, іншими особистисними якостями судді, його правосвідомістю, прагненням до справедливого рішення, здатністю протистояти внутрішнім і зовнішнім викликам, тобто тими суб'єктивними властивостями, наявністю яких покликані гарантувати особливі вимоги до кандидата на посаду судді, процедура його призначення, норми суддівської етики. Не останньою серед них є совість судді «... як механізм саморефлексії, тобто оцінки суддею самого себе, своєї ролі в ухваленні рішення на підставі досліджених доказів»³. Процесуальною гарантією права на не-

---

¹Мезинов Д.А. Разумна ли состязательности судебного следствия по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2014. №3 (13). С. 64.

²Лазарева В.А. Зазан. праця. С. 125.

³Горевой Е.Д. Внутреннее судейское убеждение в оценке доказательств по уголовным делам : Теория, законодательство, правоприменительная практика : автореф. ... канд. юрид. наук. М., 2006. С. 8.

упереджений суд є інститут відводу судді в разі, коли ступінь розвитку в ньому зазначених якостей не дозволила йому зберегти внутрішню неупередженість або в силу відсутності відповідних навичок суддя своєю поведінкою створить ситуацію, яка на думку розумного стороннього спостерігача викликає обґрунтовані сумніви стосовно його об'єктивності.

Підсумовуючи всі «за» і «проти» активності суду в кримінальному провадженні, правильним, вважається, буде погодитися з тими авторами, котрі наполягають на субсидіарному характері його доказової діяльності і зокрема з С. М. Даровських, яка вважає що активність суду не повинна підмінювати сторони, вона має тільки доповнювати їх зусилля¹. Така необхідність може виникнути тоді, коли сторони не можуть, не вміють або не хочуть використовувати свої можливості й права. Проявляючи в подібних ситуаціях активність, суд не бере на себе виконання функцій обвинувачення або захисту і не прагне надати перевагу одній зі сторін «... оскільки під час активних дій суду збираються як обвинувальні, так і виправдувальні докази»², а отже його активність спрямована на встановлення істини в кримінальному провадженні для ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення, на «... забезпечення балансу публічних і приватних інтересів з метою забезпечення легітимності судової влади й державної влади в цілому»³. При цьому, змагання, як спір рівноправних сторін, що сприятливо позначається на встановленні істини, залишається, бо наявність спору не залежить від позиції суду, але воно (змагання) доповнюється повноваженнями суду щодо встановлення тих обставин, які, будучи не розкритими, не дозволяють суду сформулювати власне внутрішнє

---

¹ Даровских С.М. Принцип состязательности в уголовном процессе России и механизм его реализации : автореф. дис. ... канд. юр. наук ; Юж.-Ур. гос. ун-т. Челябинск, 2001. С. 14.

² Шагеева Р.М. Зазн. праця. С. 275.

³ Сенькина Ж.С. Активность суда в уголовно-процессуальном доказывании : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2014. С. 10.

переконання про скоєння злочину і винність особи, яка його вчинила¹.

Як видається, змагальність сторін не є обставиною, що може служити виправданням пасивності суду, більш того, подібна пасивність здатна породити негативні наслідки у вигляді постанови незаконного й необґрунтованого вироку. Утримуючись від будь-якого прояву активності за явної слабкості обвинувача чи захисника, суд не тільки не зможе виконати своєї державної ролі арбітра в соціальному конфлікті, але помилковим рішенням, заснованим на неперевірених до кінця даних, спотворить її сутність, підірве авторитет судової влади². І оскільки суд несе тягар доказування стосовно кримінально-правових і кримінально-процесуальних констатацій, які містяться в судовому рішенні, і оскільки саме на суд покладається відповідальність за законність та обґрунтованість рішень, що виносяться в стадії судового розгляду, він не може бути пов'язаний тією сукупністю доказів, які були надані сторонами³.

Відстоювання в питанні меж доказової активності суду полярних точок зору, не можна визнати продуктивним ані з теоретичної, ані з практичної точок зору, що впливає з наведених вище критичних зауважень. Відтак не можна не підтримати процесуалістів, які вважають констиктивними позиції тих авторів, котрі, не заперечуючи прагнення суду до достовірності своїх висновків про обставини кримінальної справи (що розуміються зазвичай як «об'єктивна істина») і усвідомлюючи важливість змагальності як засобу (методу, прийому, способу) пізнавальної діяльності на шля-

---

¹Чичканов А.Б. Принцип состязательности в российском уголовном судопроизводстве. *Правоведение*. 2001. № 5. С. 127.

²Лазарева В.А. Зазан. праця. С. 126.

³Грошевой Ю.М. Роль суду в змагальному кримінальному процесі. *Проблеми законності* : [респ. міжвідом.наук. зб.] / [відп. ред. В. Я. Тацій]. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 345.

ху до цього, намагаються визначити оптимальні межі активності суду в дослідженні доказів¹.

Але є в цьому питанні й принципові речі, від яких не можна відступати. Так, зокрема, заслуговує на підтримку висловлювання В. В. Васіна про те, що керівна роль суду в доказуванні під час розгляду кримінальної справи по суті обвинувачення не може бути обмежена і поставлена в залежність від бажання сторони проявити або не виявляти певну активність при дослідженні та поданні доказів у справі. Правий він і в тому, що активність сторони завжди заснована на її процесуальних цілях і пов'язана з її власним інтересом, а тому суд не може залишатися байдужим, коли сторона не проявляє активності тільки тому, що така активність не буде відповідати процесуальним цілям цієї сторони². Звичайно, варіант, коли сторони в повному обсязі якісно виконали свої процесуальні функції, активно брали участь у дослідженні наданих доказів, і у суду не виникло потреби самостійно з'ясувати будь-які обставини по справі, можна вважати ідеальним. Але в практичному житті такий варіант зустрічається вкрай рідко. Найчастіше у суду залишаються сумніви, в той час як сторони можуть вважати, що докази досліджені досить повно й обставини справи встановлені правильно. І тут ми солідарні з В. В. Васіним³. Водночас, не можна беззастережно погодитися з точкою зору цього автора про те, що ініціативні дії суду мають обмежуватися перевіркою вже наданих до суду доказів і не повинні поширюватися на отримання нових даних. І вже зовсім неприйнятною, на наш погляд, є позиція, згідно з якою нова інформація, що здатна погіршити становище підсудного, може прийматися судом лише для оцінки достовірності, допустимості інших доказів, але не в

---

¹ Мезинов Д.А. К вопросу о пределах активности суда в состязательном судебном следствии по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. *Уголовная юстиция*. 2014. № 1(3). С. 28.

² Васин В.В. О роли суда первой инстанции в доказывании при рассмотрении уголовного дела по существу. *Актуальные вопросы современной науки*. 2008. №4-2. С. 254.

³ Васин В.В. Зазн. праця. С. 255-256.

якості самостійного доказу винуватості. Інформація ж, здатна вплинути на рішення суду в напрямку, що відповідає інтересам підсудного, отримана в ході судового розгляду, за умови відповідності її вимогам, які висувуються до доказів, повинна, на думку В. В. Васиціна, безперешкодно прийматися судом в якості нових доказів¹.

З цього приводу, по-перше, необхідно зазначити, що «... перевірити, переслідує суд мету заповнення прогалин, що виникають через неповноту досудового розслідування, чи все-таки безумовно допустиму мету перевірки вже досліджених судом раніше наданих йому доказів, як і відмежувати ці цілі одну від одної в конкретних ситуаціях, по суті, неможливо². По-друге, хотілося б зрозуміти: в які рамки здорового глузду вписуються дії суду, який, одержавши у встановленому законом порядку фактичні дані, буде ігнорувати докази, котрі суперечать інтересам обвинуваченого (байдуже, що вони відповідають дійсним обставинам справи та інтересам потерпілого і з рештою інтересам правосуддя) і приймати докази, що йому корисні. Ми проти такої односторонньої субсидіарності. Субсидіарну функцію суду ми розуміємо як таку, що доповнює діяльність сторін з установлення істини в кримінальному провадженні. Це означає, що активними учасниками судового розгляду повинні бути перш за все сторони. І тільки після того як усі суб'єкти доказування виконали свої «програми», а у суду залишилися сумніви щодо тієї чи іншої обставини, яка входить до предмету доказування у кримінальній справі, суд може й зобов'язаний запропонувати сторонам доповнити свої зусилля, а якщо вони не пристануть на таку пропозицію – самостійно вжити заходів для одержання відсутніх фактичних даних. І на цьому шляху у суду не повинно бути жодних процесуальних перешкод, бо без цього неможливе ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення.

---

¹ *Васин В.В.* Уголовно-процессуальное познание судом первой инстанции обстоятельство уголовного дела : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2006. С. 26.

² *Мезинов Д.А.* Разумна ли состязательности судебного следствия по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. *Вестник Томского государственного университета.* Право. 2014. №3 (13). С. 65-66.

Якщо ж і зусилля суду не увінчалися успіхом, він повинен винести виправдувальний вирок.

Відродно відзначити, що автори досліджень, здійснених на дисертаційному рівні вже після набрання чинності КПК України 2012 року, також підтримують ідею ініціативної діяльності суду, який, на їх думку, не може бути стороннім спостерігачем за змаганням сторін з байдужим ставленням до істини, оскільки саме суд, а не прокурор чи захисник несе відповідальність за прийняте рішення (в тому числі і за неповноту судового розгляду, яка зумовлена пасивністю сторін в дослідженні доказів), що й повинно спонукати суд до процесуальних дій, спрямованих на те, щоб його рішення ґрунтувалося на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження та відповідало вимогам законності, обґрунтованості та вмотивованості¹. При цьому констатується, що суд здійснює збирання доказів як самостійний елемент процесу доказування, спрямований на встановлення фактичних обставин кримінального провадження. Підкреслюється, що певна активність суду при встановленні обставин кримінального правопорушення, збиранні та перевірці доказів істотно не суперечить засаді змагальності, що підтверджується нормами кримінальних процесуальних кодексів Європейських країн, практикою Європейського суду з прав людини, а також Федеральними правилами доказування США².

Утім, справедливості заради слід визнати, що підстави для таких висновків дає й позитивне законодавство України. Поряд із поглибленням змагальних засад кримінального провадження, розширенням самостійності сторін в питанні обстоювання ними своїх правових позицій, свободи використання ними своїх процесуальних прав, чинний КПК не виключає певної доказової активності суду, який має право за власною ініціативою: здійснити судовий

---

¹ Шевчук М.І. Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. С. 16.

² Литвин О.В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. С. 124.

виклик будь-якої особи, коли встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для правильного вирішення обвинувачення по суті (ст. 134); допитати експерта (ст. 356); дослідити протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучених до кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження (ст. 358); оглянути певне місце (ст. 361); витребувати документи, у тому числі скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судове засідання осіб та опитати їх для з'ясування добровільності укладення угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) чи угоди між прокурором і підозрюваним (обвинуваченим) про визнання вини (ст. 474); призначити розгляд у судовому засіданні обвинувального акта, який надійшов з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні, та викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження, якщо визнає це за необхідне (ст. 382); відновити з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження (ст. 365). Суд вправі ініціювати й інші процесуальні дії та ухвалювати рішення з окремих питань кримінального провадження (ст. ст. 193 ч. 4, 336 ч. 2, 352 ч. ч. 9, 13 та ін.).

Головуючий як і раніше керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження (ст. 321). З рештою саме суд визначає обсяг доказів, які підлягають дослідженню, та встановлює порядок їх дослідження (ст. 349) і це пи-

тання, по суті, є центральним у тактиці судового розгляду, адже кінцева істина у справі досягається організацією певної послідовності процесуальних дій, яка повинна бути правильно визначена та правильно з тактичної точки зору проведена.

Суд завжди, у всі віки його існування був «хазяїном» процесу. Звісно, навряд чи знайдеться суддя, який не підписався би під висловлюванням професора І. В. Михайловського про те, що для встановлення злочинів, для переслідування й викриття злочинців мають бути інші органи влади, на яких і покладено обов'язок зібрати та надати суду всі необхідні дані. І якщо ці органи погано роблять свою справу, то вся відповідальність повинна падати на них, а не на суд¹. Чудова, ідеальна модель організації судочинства, яка на жаль не працює там, де суд відповідає за законність і обґрунтованість остаточного рішення. Від активної ролі суду, як і від «... принципу матеріальної істини можна відмовитися лише в тому випадку, коли ми знімаємо з професійного судді відповідальність за прийняття відповідних рішень по суті кримінальної справи, що в класичному вигляді відбувається лише в суді присяжних»². При цьому мається на увазі англо-американський варіант суду присяжних, в ухваленні рішення з питань винуватості (невинуватості) яким, на відміну від українського судочинства, професійний суддя участі не бере.

Таким чином, уявляється, що в умовах національної кримінальної процесуальної парадигми законодавче обмеження доказової активності суду неприпустиме. При цьому ще раз підкреслимо: активність суду не суперечить принципу змагальності. З практичної точки зору типологія процесу завжди умовна. Спір, як основа судового змагання, у тій чи іншій мірі притаманний будь-якій моделі судочинства, а «кримінальний процес (байдуже, в якій саме проце-

---

¹ Михайловский И.В. Основные принципы организации уголовного суда: уголовно-политическое исследование. Томск, 1905. С. 89.

² Головки Л.В. Теоретические основы модернизации учения о материальной истине в уголовном процессе. Библиотека криминалиста. Научный журнал. 2012. № 4 (5). С. 84.

суальній моделі, – інквизиційній чи в змагальній) не може обходитися без серйозних зусиль, спрямованих на пошук матеріальної істини»¹. Ступень же активності в цьому пошуку суду детермінований такими загальними чинниками як характер соціально-економічних і політичних умов, співвідношення приватних і публічно-правових інтересів в організації суспільства на певному етапі його розвитку.

Суспільне життя відбувається під впливом певних закономірностей. Приватні й публічні начала в кримінальному процесі, як і в будь-якій іншій сфері соціального буття, співіснують в режимі діалектичного єдинства й боротьби протилежностей. І в силу об'єктивності факторів, що впливають на їх співвідношення, воно не може змінюватися вольовими, волюнтаристськими рішеннями за відсутності необхідних передумов.

У цьому зв'язку пригадується один англійський анекдот (сподіваємось на вибачення за відхід від канонів академічного стилю) про те, як у садівника з Англії запитали, що потрібно зробити для того, аби виростити на галявині англійський газон. Це дуже просто, посміхнувшись, відповів садівник, потрібно посіяти траву, і коли вона підросте, підстригти її. Потім вона ще раз підросте, ще раз підстригти, підросте ще, підстригти, і так триста років.

Так само і в судочинстві: хочете пасивний суд – нема нічого простішого: наведіть лад у сфері середньої та вищої освіти, підготуйте висококваліфікованих юристів, зацікавте їх службою в слідчих та оперативних підрозділах², ство-

---

¹ Штукенберг К.Ф. Исследование материальной истины в уголовном процессе. *Государство и право*. 2014. № 5. С. 86.

² В цьому сенсі не можна не підтримати Д.А. Мезинова в тому, що «... для забезпечення достовірного встановлення обставин кримінальної справи не в останню чергу слід підвищити якість роботи органів попереднього розслідування й прокуратури, а не захоплюватися лише стимулюванням підвищення активності суду з ініціативного дослідження обставин кримінальної справи...» (Д.А. Мезинов Разумна ли составляемость судебного следствия по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2014. №3 (13). С. 66). Дуже влучним у цьому зв'язку є вислів проф. Н.О. Колоколова: «Якщо немає органів, що йменують себе слідчими, то не чекайте чудес від органів, які називаються судовими» (Колоколов Н.А. Зазн. праця. С. 18).

ріть по справжньому професійну адвокатуру, забезпечте участь у справі грамотних, досвідчених прокурорів, надайте потерпілому безкоштовну правову допомогу в разі відмови прокурора від обвинувачення, введіть в кримінальний процес повноцінне журі присяжних і одержите суддю, який буде здійснювати чисто арбітральну функцію. Якщо ж ресурс для цього відсутній, поміркуйте: чи варто беззастережно переносити на вітчизняних ґрунт правовий порядок розвинутих в усіх відношеннях країн – порядок, якого напевне слід прагнути, але не можна бездумно переймати. Внесення посівів у невідготовлений ґрунт не дасть добрих сходів.

Утім, повертаючись до українських реалій, зазначимо, що законодавчою реалізацією положень, якими обґрунтовується доказова активність суду, може стати закріплення поряд зі змагальністю та диспозитивністю у якості однієї з базових засад доказування в кримінальному процесі принципу офіційного з'ясування судом усіх обставин у справі. Цей принцип не є новим для вітчизняного правосуддя, він ефективно застосовується в адміністративному судочинстві, де суд зобов'язаний вживати передбачених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі, в тому числі щодо виявлення та витребування доказів із власної ініціативи (ч. 4 ст. 11 КАС України).

Покладаючи на адміністративний суд цей обов'язок і використовуючи елементи слідчої форми судового процесу, законодавець виходив з усвідомлення реальної нерівності громадянина й суб'єкта владних повноважень у використанні засобів доказування і прагнув таким чином урівноважити можливості сторін у процесуальному змаганні. Такі ж повноваження можуть слугувати досягненню тієї ж мети й у кримінальному провадженні. Без цього важко пояснити чому в адміністративному процесі законодавець наділяє суд по суті необмеженими повноваженнями щодо встановлення дійсних обставин справи і позбавляє таких повноважень суд у кримінальному провадженні, в якому державному обвинуваченню з його могутнім технічним, матеріальним, кадровим потенціалом як правило протисто-

іть пересічний громадянин, часто позбавлений навіть можливості вільно обрати кваліфікованого захисника.

Як кримінальний, так і адміністративний судовий процес функціонують у сфері публічного права, то невже цінності, які відстоюються в межах адміністративної юстиції значно вагоміші за публічний інтерес у сфері кримінального судочинства? Відповідь на це риторичне запитання однозначна: саме суд повинен усувати негативні прояви протиборства сторін у судовому засіданні, що заважають досягненню істини. «В кримінальному процесі, де вирішуються долі людей і відстоюються найважливіші державні й суспільні інтереси, навряд чи буде правильним прирівнювати суд до арбітра в спортивній грі (як, по суті, це розуміється в концепції «чистої змагальності»), байдужого до результату цієї гри»¹.

Не будемо тут заперечувати проти концепції позовної природи кримінального процесу. Теорія кримінального позову має давне коріння² і активно підтримується багатьма сучасними дослідниками проблем кримінального процесу³.

---

¹ Мезинов Д.А. К вопросу о пределах активности суда в состязательном судебном следствии по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. *Уголовная юстиция*. 2014. № 1(3). С. 26.

² Див., наприклад: Викторский С.И. *Русский уголовный процесс*. Изд. 2-е. М., 1962. С. 208-210; Мельников А.А. *Проблема судебного права*. М., 1983. С. 92; Полянский Н.Н. *Очерки общей теории уголовного процесса*. М.: Право и Жизнь, 1927. 127 с.; Савицкий В.М. *Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве*. М.: Наука, 1975. С. 108; Случевский Вл. *Зазн. праця*. С. 19; Строгович М.С. *Уголовное преследование в советском уголовном процессе* / Отв. ред. М. М. Гродзинский. М.: Изд-во АН СССР, 1951. С. 124; Фельдштейн Г.С. *Лекции по уголовному судопроизводству* / [Соч.] Г.С. Фельдштейна, орд. проф. Моск. ун-та. Москва : Типо-лит. В. Рихтер, 1915. С. 11-12; Фойницкий И.Я. *Курс уголовного судопроизводства*. Петроград : типография «Двигатель», 1915. С. 163; Шифман М.Л. *Прокурор в уголовном процессе (стадия судебного разбирательства)* ; Под ред.: Голяков И.Т. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. С. 195.

³ Див., наприклад: Александров А.С. *Понятие и сущность уголовного иска. Государство и право*. 2006. № 2. С. 38-44; Баранов П.К. *Является ли по УПК РФ обвинение уголовным иском. Российская юстиция*. 2008. №7. С. 24-25; Дианов В.А. *Уголовный (публичный) иск или обвинение? Вестник СГАП*. 2007. №1(53). С. 136-140; Ежова Ю.Е. *Уголовный иск и новый уголовно-процессуальный кодекс. Вестник Московского университета*. 2002. №6. С. 74; Касаткина С.А. *Процессуальные*

Але, якщо погодитися з тим, що «... призначення кримінального процесу, як і будь-якого іншого, полягає у вирішенні правового конфлікту, що породив кримінально-правове відношення»¹, то постає питання: чому позовні начала в кримінальному судочинстві співвідносять з інструментарно-процедурними конструкціями цивільного процесу, якому дійсно притаманні й «чиста» змагальність сторін при пасивному суді, й процесуальна істина, як результат судового розгляду, й абсолютна диспозитивність, як нічим необмежена свобода сторін у розпорядженні матеріальними правами і процесуальними засобами їх захисту. Думається, що такий підхід є методологічно невиправданим. Адже, визнаючи, що обвинувачення має позовну природу, а вітчизняне кримінальне судочинство типологічно відноситься до публічно-змагального виду процесу, правильним було би вести мову про наближення кримінального процесу до публічно-позовних процедур, в межах яких суд на виконання функції вирішення справи зобов'язаний забезпечити рівновагу сторін своєю активною участю у дослідженні всіх обставин справи з метою встановлення істини. «Успіхи конституціоналізму, забезпечення справжнього поділу влади роблять цю задачу для суду допустимою, а зміцнення

последствия признания обвиняемым уголовного иска по УПК РФ. *Государство и право*. 2010. № 7. С. 72-83; *Круглов, И.В.* Уголовный иск и механизм его доказывания : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нижегород. акад. МВД России. Н. Новгород, 2001. 26 с.; *Семухина О.Б.* Типология уголовного процесса и деятельность суда в рамках обвинительного и состязательного типов уголовного процесса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2002. 24 с.; *Смолин А.Г.* Сделка о признании уголовного иска. ; науч. ред. А.С. Александров. Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2005. 176 с.; *Чердынцева И.А.* Назначение современного российского уголовного процесса как элемент его типологической характеристики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; Омская акад. МВД РФ. Омск, 2008. 23 с.; *Юрчишин В.М.* Процесуальні повноваження прокурора у підготовці та оформленні обвинувального акта. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Вип. 2. С. 237-252.

¹ *Бозров В.М.* Истина в уголовном процес се: proetcontra. *Библиотека криминалиста*. Научный журнал. 2012. № 4 (5). С. 38.

правової держави і посилення соціальної захищеності особистості – необхідною»¹.

3.4. Принцип вільної оцінки доказів в аспекті незалежності суду та самостійності судді у вирішенні кримінальних справ

Правова система України заснована на принципі верховенства права, яке немислиме без вільного доступу кожного до правосуддя, без справедливого розгляду та вирішення його справи незалежним і безстороннім судом на засадах змагальності й рівноправності сторін. «Усякий суд, – писав І. Я. Фойницький, – повинен мати дві якості: незалежність від сторонніх впливів і здатність постановити правильне у справі рішення»².

Одним зі змістовних елементів конституційної засади незалежності суддів і підкорення їх тільки закону є право і обов'язок судді бути незалежним у процесі ухвалення рішень. Суд повинен бути вільним у своєму волевиявленні. Грунтуючи власні висновки на внутрішньому переконанні, суд не пов'язаний думками учасників кримінального провадження, формальними приписами закону про значення того чи іншого доказу. У цьому полягає сутність принципу вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням. «Головне призначення цього принципу – забезпечення незалежності суб'єкта доказування в процесі шукання істини»³.

До теми внутрішнього суддівського переконання зверталися такі відомі дореволюційні процесуалісти як С. І. Вікторський, Л. Є. Владимиров, А. Ф. Коні, С. В. Познишев, М. М. Розін, Д. Г. Тальберг, І. Я. Фойницький. Дослідженню тих чи інших аспектів внутрішнього переконання суб'єктів кримінального процесуального доказування

---

¹ Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. СПб.: «Наука», ООО «Издательство «Альфа», 2000. С. 6.

² Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Том I. Изд-е 3-е, пересм. и доп. СПб: Сенатская типография, 1902. С. 78

³ Яцишина О.Е. Зазн. праця. С. 13.

приділяється увага в працях С. А. Альперта, А. Р. Белкіна, В. В. Вапнярчука, Ю. М. Грошевого, Драпкіна, А. І. Дубинського, І. В. Ємельянова, М. В. Жогіна, В. С. Зеленецького, В. О. Коновалової, А. М. Ларіна, І. М. Лузгіна, П. О. Лупинської, Я. А. Мотовіловкера, Д. М. Нурбаєва, Г. М. Резника, В. М. Савицького, М. С. Строговича, Х. С. Таджиева, В. І. Телятнікова, Г. І. Чангулі, Ф. І. Фактуліна, В. Ю. Шепітька, інших представників вітчизняної та зарубіжної науки кримінального процесу й криміналістики. Питання незалежності суду в кримінальному процесі розглядалися В. Ф. Бойком, В. Д. Бринцевим, В. В. Городовенком, В. Т. Маляренком, О. Р. Михайленком, А. В. Молдованом, В. Т. Нором, М. А. Погорецьким, М. М. Полянським, В. І. Сліпченком, Р. Д. Рахуновим, Л. Д. Удаловою, В. І. Шишкіним та іншими правознавцями.

Огляд юридичних джерел показує, що в юридичній науці немає єдності поглядів щодо поняття внутрішнього переконання. Його розглядають як мірило оцінки доказів і як критерій істинності результату кримінального процесуального доказування, як принцип кримінального процесу і як метод оцінки доказів та її результат. І це не випадково, адже таке складне правове явище не може обмежуватися однозначністю проявів своєї багатогранної сутності. Тому, думається, кожна із запропонованих у спеціальній літературі точок зору містить раціональні начала, що ведуть до розуміння окремих властивостей внутрішнього переконання і тому мають право на існування в їх органічній, несуперечливій єдності¹.

В цілому ж про внутрішнє суддівське переконання написано чимало, тому, не вдаючись до глибокого аналізу його сутності, що не є метою нашого дослідження, наведемо одне коротке, але дуже ємне за своїм змістом висловлювання М. С. Строговича, яке досить чітко характеризує цей феномен з точки зору його співвідношення з метою кримі-

---

¹ Виключенням тут являється підхід, згідно з яким внутрішнє переконання суб'єкта доказування розглядається як критерій істини. Критичні зауваження щодо цього наведені в попередній главі.

нального процесуального доказування: «... внутрішнє переконання суддів є суб'єктивне вираження об'єктивної істини»¹. Внутрішнє переконання є тією категорією, керуючись якою, суб'єкт кримінально-процесуального пізнання в кожному конкретному випадку визначає чисельно невимірний момент переходу від імовірного знання до знання достовірного (що носить істинний характер і є логічно обґрунтованим). Тільки через внутрішнє переконання правозастосовець може усвідомлювати своє знання як істинне і приймати на його основі відповідні владні рішення².

Наукою кримінального процесу досить детально розроблені правила вільної оцінки доказів, більшість яких знайшло своє закріплення в чинному законодавстві. До них відносяться вимоги про те, що: суд зобов'язаний безпосередньо дослідити докази (ст. 23 КПК), жоден з яких не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК); внутрішнє переконання суду, мусить ґрунтуватися на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження; в процесі формування внутрішнього переконання суд повинен керуватися законом (ч. 1 ст. 94 КПК).

Як зазначалося, внутрішнє переконання – явище складне, воно має різні сторони, аспекти: 1) внутрішнє переконання суддів має юридичний, процесуальний характер, оскільки на його основі оцінюються докази, приймаються юридичні рішення; 2) внутрішнє переконання суддів має психологічний характер, так як внутрішнє переконання – це певний стан свідомості судді; 3) внутрішньому переконанню суддів притаманний етичний, моральний характер: судити за переконанням – значить судити по совісті, вирішувати так, як велить совість³.

Внутрішнє переконання – це емоційний стан людини, заснований на раціональному свідомому, логічному мисленні і внутрішньому інстинкті, що відповідає вимогам

---

¹ Строгович С.М. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. С. 339.

² Яцишина О.Е. Зазан. праця. С. 8

³ Строгович С.М. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1. С. 349.

допустимості, належності, достовірності й достатності¹. Разом із тим, суддівське переконання позбавлене будь-якої ірраціональності, це не просто інтуїція, не несвідоме почуття, але тверда й обґрунтована впевненість суддів у винуватості або невинуватості обвинуваченого, заснована на тому, що саме цей висновок – і тільки він – впливає з обставин справи, а всі інші можливі вирішення справи відкинуті як такі, що знаходяться в протиріччі з обставинами справи й не відповідають дійсності². Внутрішнє переконання як результат, підсумок оцінки – це такий стан свідомості людини, який говорить про єдино можливий з наявної сукупності доказів висновок. Вирішити те чи інше питання у справі за внутрішнім переконанням – значить усвідомити єдину правильність стверджуваного або заперечуваного, мати строго обґрунтовану впевненість в істинності своїх суджень³.

Отже, серед іншого, внутрішнє переконання суддів – це стан твердої і свідомої впевненості у встановленні істини та готовності прийняти рішення⁴. Однак, ухвалюючи обвинувальний вирок, суд повинен бути абсолютно впевненим не тільки в правильності своїх висновків щодо винуватості особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а й у правильності кваліфікації правопорушення, без якої не може бути й мови про справедливе правосуддя. На підставі оцінки доказів суд повинен прийти до внутрішнього переконання не тільки про винуватість чи невинуватість особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, правильною повинна бути також юридична оцінка її діяння. Тут очевидно варто дослухатися до думки тих науковців, котрі до змісту істини в кримінальній справі включаються не тіль-

---

¹ Рахимбеков К.Е. Оценка доказательств по внутреннему убеждению. *Вестник Карагандинского университета*. 2009. № 4 (56). С. 256.

² Строгович С.М. Зазан. праця. С. 337.

³ Шабанов П.Н. Внутреннее убеждение судьи. *Вестник Воронежского государственного университета*. Серия «Право». 2010. № 1. С. 135.

⁴ Шарафутдинова З.И. Формирование внутреннего убеждения у судьи в состязательном уголовном процессе. *Основы экономики, управления и права*. 2014. № 2 (14). С. 94.

ки встановлення фактичних обставин справи в тому вигляді, як вони мали місце в дійсності, але й їх вірну правову оцінку, відображену в кваліфікації діяння¹, яка потребує адекватного тлумачення норми (що є своєрідною формою юридичного пізнання)² та вважають, що «... говорити про істинність чи хибність знань про злочин у відриві від його юридичної оцінки неможливо. Тому вона, безсумнівно, присутня при характеристиці таких»³, і саме тому проблема внутрішнього суддівського переконання особливо загострюється в ситуаціях, коли під час судового провадження виникають фактичні обставини, що вимагають зміни правової кваліфікації суспільно небезпечного діяння, що погіршує правове становище обвинуваченого.

Згідно з нормами ст. ст. 338, 341 КПК прокурор, дійшовши переконання про те, що обвинувачення необхідно змінити й погодивши своє рішення з прокурором вищого рівня, складає новий обвинувальний акт, в якому формулює змінене обвинувачення та викладає обґрунтування прийнятого рішення. При цьому, якщо в новому обвинувальному акті ставиться питання про застосування кримінального закону, що передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, або про зменшення обсягу обвинувачення, головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому право підтримувати обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі.

Але як бути, коли обставини кримінального провадження з усією очевидністю свідчать про те, що обвинувачений вчинив більш тяжкий злочин, ніж той, за яким йому висунуто обвинувачення, або скоїв ще одне або декілька не інкримінованих правопорушень, а прокурор не помічає, або не хоче цього помічати? Потерпілий також в силу відсутності юридичних знань або індиферентного ставлення

---

¹ *Оспанов С.Д.* Уголовный процесс Республики Казахстан (Общая часть). Алматы, 2006. 269 с. URL : <http://www.eni.kz/repository/history/%D0%9E-75.pdf>

² *Бандура О.О.* Основні риси діалектики аксіології та гносеології права. *Форум права*. 2011. № 1. С. 47 URL: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bootgp.pdf>.

³ *Рыжаков А.П.* Уголовный процесс: Учебник для вузов. 3-е изд. испр. и доп. М.: Издательство НОРМА, 2004. 704 с. URL: http://biblio.dvags.ru/marcweb/Pdf/..%5Cpdf%5CBooksNew%5Cryjakov_2.pdf.

до того, що відбувається чи з інших причин може не проявляти відповідної ініціативи. Склади деяких злочинів і зовсім не передбачають наявності потерпілого. Щоправда, в цьому випадку можна заперечити, мовляв, інтереси держави представляє прокурор, а значить воля прокурора — воля держави. Це вірно, але лише частково. По-перше, в різних сферах правозастосовної практики не такі вже й рідкісні випадки зловживання представниками своїми правами, недбалого до них ставлення, діяльності, що суперечить інтересам довірителя. По-друге, виникає питання: чи буде в такому разі здійснене завдання кримінального провадження щодо охорони особистості, суспільства і держави від злочинних посягань та чи зможе суд виконати свій обов'язок — постановити законний, обґрунтований і вмотивований вирок, маючи на увазі, що незастосування закону, який підлягає застосуванню, так само як і застосування закону, який не підлягає застосуванню, а також неправильне тлумачення закону, що не відповідає його точному змісту, тягне за собою скасування судового рішення (ст. 413 КПК). З цього випливає, що неправильна кримінально-правова оцінка встановлених у справі обставин має наслідком ухвалення незаконного вироку (ухвали).

Можлива й інша ситуація: прокурор без достатніх підстав змінює обвинувачення на більш м'яке і тепер вже потерпілий не бачить або не хоче бачити невідповідність кваліфікації, вчиненого обвинуваченим діяння, обставинам кримінального провадження. Як бути в цьому випадку суду, котрий на підставі всебічного, повного й неупередженого дослідження всієї сукупності доказів дійшов переконання про вчинення обвинуваченим більш тяжкого злочину, але змушений чинити всупереч своїм переконанням, оскільки за загальним правилом не може погіршувати становище обвинуваченого?

На жаль кримінальне процесуальне законодавство не дає відповідей на поставлені питання, що свідчить про його надзвичайну суперечливість. З одного боку завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, щоб кожен хто

його вчинив був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а з іншого — відсутність у суду повноважень, що дозволяють здійснити в наведених прикладах захисну функцію правосуддя. З одного боку свобода оцінки доказів за внутрішнім переконанням, наслідком якої має стати належна правова кваліфікації суспільно небезпечного діяння, вимога про законне й обґрунтоване судове рішення, а з іншого — правило про межі судового розгляду, що сковає внутрішнє переконання судді рамками висунутого обвинувачення, яке часом суперечить фактичним обставинам кримінального провадження і змушує суд приймати рішення, котрі суперечать його власному переконанню, що в принципі неприпустимо в демократичній правовій державі.

Спробуємо знайти відповідь на ці питання. Дещо простіше, здається, ця проблема могла би бути вирішена на стадії підготовчого судового провадження, коли неправильність кваліфікації є абсолютно очевидною й без дослідження обставин справи. Це може мати місце, якщо, наприклад, обвинувачений раніше був судимий за крадіжку і знову звинувачується в скоєнні корисливого злочину, але кваліфікуюча ознака повторності йому не ставиться в провину, або коли обвинуваченому інкримінується грабіж, а з тексту обвинувального акту випливає, що потерпілому завдано тілесних ушкоджень, які спричинили розлад здоров'я. Можливі й інші подібні ситуації, що не повинні залишатися поза увагою суду.

Одним з передбачених законом рішень суду за результатами підготовчого судового засідання може бути ініційоване учасниками кримінального провадження або самим судом повернення прокурору обвинувального акту як такого, що не відповідає вимогам процесуального закону (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК). При цьому, на нашу думку, необхідно мати на увазі не тільки букву, а й дух, і загальний зміст закону. Вузкий підхід до розуміння порушення кримінального процесуального законодавства, що дає підстави для повернення обвинувального акту прокурору через його невідповідність конкретному процедурному правилу, невідповідний. Слід розуміти, що питання кваліфікації суспі-

льно небезпечного діяння не обмежуються рамками кримінального права, але знаходяться також у сфері кримінального процесуального регулювання, де неправильна матеріально-правова оцінка обставин кримінального провадження тягне за собою порушення норм процесуального закону про завдання кримінального провадження (ст. 2) і такого, що випливає з них принципу невідворотності покарання, а також суперечить:

- принципу верховенства права (ст. 8), якщо мати на увазі права і свободи не тільки обвинуваченого, але й потерпілого, якому також гарантується право на справедливий розгляд і вирішення справи судом;

- принципу законності (ст. 9), що зобов'язує прокурора, слідчого до належної правової оцінки обставин кримінального провадження та вимагає від суду законного, тобто відповідного нормам матеріального права (ч. 2 ст. 370) і обґрунтованого, тобто ухваленого на основі об'єктивно встановлених обставин, судового рішення (ч. 3 ст. 370);

- принципу рівності всіх громадян перед законом і судом (ст. 10), який треба розуміти й так, що до кожного, хто здійснить правопорушення за аналогічних обставин, буде застосований один і той самий закон про кримінальну відповідальність, на чому ґрунтується віра суспільства в справедливе правосуддя;

- принципу змагальності (ст. 22), який поміж іншим «передбачає ... самостійність і професіоналізм судді у вирішенні питань права»¹, а також процесуальну рівність сторін, і якщо суд в інтересах обвинуваченого зобов'язаний, за наявності до того відповідних підстав, змінити обвинувачення на більш м'яке, то й потерпілий безумовно вправі розраховувати на таке ж ставлення держави до його інтересів;

- принципу вільної оцінки доказів (ст. 94), який передбачає відповідність рішення суду його внутрішньому переконанню з основних питань кримінального прова-

---

¹ Камардина А.А. Зазан праця. С. 250.

дження, в тому числі й щодо адекватності кримінально-правової кваліфікації.

Здається, що цих підстав цілком достатньо для висновку про невідповідність обвинувального акту вимогам КПК у разі очевидної неправильності кваліфікації суспільно небезпечного діяння. І все ж додамо, що конституційна засада незалежності суддів передбачає наявність у суду повноважень, що дозволяють незалежно від чієї б то не було волі за своїм внутрішнім переконанням оцінити фактичні обставини кримінального провадження і самостійно визначити норму матеріального права, що підлягає застосуванню в конкретній справі. Обмеження права суду на вибір норми кримінального закону, що підлягає застосуванню, або на повернення кримінальної справи прокурору (як за клопотанням сторони, так і з власної ініціативи) у разі, коли під час підготовчого судового засідання суд дійде висновку про те, що має місце порушення вимог КПК, яке перешкоджає розгляду кримінальної справи через невідповідність кваліфікації інкримінованого обвинуваченому злочину обставинам, викладеним в обвинувальному акті, ставить рішення суду в залежність від волі учасників судового розгляду, що є неприпустимим у правовій державі посяганням на самостійність і незалежність суду.

Підсумковий документ досудового розслідування повинен бути законним як за формою, так і за змістом. Тому, виявивши, що запропонована автором обвинувального акту кримінально-правова кваліфікація явно суперечить викладеним у ньому обставинам, суд повинен повернути обвинувальний акт прокурору, як такий, що не відповідає вищенаведеним вимогам КПК. Інше означає, що «... суд зобов'язаний підкоритися не своєму внутрішньому переконанню, а тому, що сформульоване слідчим і затверджене прокурором»¹.

Нерозв'язною, на перший погляд, уявляється дана проблема на стадії судового розгляду, коли неправильність

---

¹ Свиридов М.К. Самостоятельность суда при постановлении приговора. Вестник Томского государственного университета. Право. 2014. № 2 (12). С. 90.

кваліфікації стає очевидною в результаті дослідження всіх обставин кримінального правопорушення. Однак і тут, здається, можна було б застосувати той самий підхід, використовуючи норму, що закріпила правило про аналогію в кримінальному процесуальному праві, відповідно до якої у разі, коли положеннями КПК не регулюють або недостатньо регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження (ч. 6 ст. 9), які нами наведені вище. У зв'язку з цим судова практика вже зараз може бути скоригована певним чином, для чого необхідні відповідні роз'яснення вищих судових інстанцій. Однак правильним, безсумнівно, було б остаточне вирішення цього питання шляхом законодавчого закріплення права суду за наявності означених обставин повертати обвинувальний акт прокурору на будь-якій стадії судового провадження. При цьому можна було б обговорити питання про доцільність надання прокурору розумного терміну для усунення недоліків обвинувального акту подібно до того, як це передбачено іншими процесуальними законами (цивільним, адміністративним).

Передбачаючи обурення багатьох процесуалістів з цього приводу, зазначимо, що ухвалення судового рішення, спрямованого на виправлення допущених органами досудового розслідування порушень або помилок, не можна розцінюватися як здійснення судом невластивої йому функції обвинувачення, ототожнюючи його з поверненням кримінальної справи для додаткового розслідування з метою збору нових доказів, що підсилюють позицію обвинувачення. Повертаючи кримінальне провадження прокурору, суд ставить перед стороною обвинувачення одну єдину задачу – привести обвинувальний акт у відповідність до закону, порушення якого можуть зачіпати інтереси, як обвинуваченого, так і потерпілого.

У цьому зв'язку необхідно нагадати, що починаючи з другої половини ХХ століття, як на рівні національних правових систем, так і на рівні міжнародно-правової доктрини в сфері кримінальної юстиції став помітним дисбаланс прав жертви злочину і особи, яка його скоїла. Вчені-

процесуалісти, правозахисники й політики приділяли багато уваги захисту прав особистості в кримінальному процесі, розуміючи його у вузькому значенні — як захист від незаконного й необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності й засудження, тобто прагнули до захисту прав і законних інтересів обвинувачених, підозрюваних, підсудних та засуджених, залишаючи в тіні фігуру потерпілого й особливо жертву злочину та заявника¹. Щоправда, такий стан справ змусив світову спільноту протягом двох останніх десятиліть минулого століття значно активізувати свою діяльність у напрямку захисту осіб постраждалих від кримінальних правопорушення таким чином, щоб судові й адміністративні процедури більшою мірою відповідали вимогам жертв злочинів, у тому числі шляхом забезпечення їм можливості викладення своєї позиції по суті справи й надання належної допомоги на всіх етапах судового розгляду, що знайшло своє закріплення в низці міжнародно-правових актів². Вітчизняні вчені-юристи також неодноразово вказувалося на нерівноправність потерпілого й обвинуваченого в кримінальному процесі³, наго-

---

¹ Шаговой В.Н. Потерпевший и жертва в уголовном процессе: Защита прав и их уголовно-процессуальные правонарушения: автор. дис... канд. юрид. наук. Тюмень, 2006. С. 14.

² Декларация основных принципов правосудия для жертв реступлений и злоупотребления властью 29 ноября 1985 г. (Резолюция 40/34 Генеральной Ассамблеи ООН) URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114; Рекомендация R (85) 11 Комитета министров государствам-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса 28 июня 1985 года ; A/CONF.169/16/Rev.1 // Доповідь Дев'ятого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Каїр, 29 квіт. 8 трав. 1995 р.); A/CONF.187/15 // Доповідь Десятого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Відень, 10–17 квіт. 2000 р.); Бангкокська декларація «Взаємодія і відповідні заходи: стратегічні союзи в галузі попередження злочинності і кримінального правосуддя», прийнята XI Конгресом ООН з попередження злочинності і кримінального правосуддя, Бангкок, 18–25 квітня 2005 р. URL: <http://www.un.org/ru>

³ Див., наприклад: Давиденко С.В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис... канд. юрид. наук. Х., 2007. 20 с.; Бояров В.І., Коновалова Г.В. Деякі проблемні питання представництва інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. 1(14). С. 114—118; Півненко В.П. Про презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого. *Вісник*

лошуючи на тому, що презумпція пріоритетності захисту прав потерпілого повинна надати реформаційним процесам у кримінальному судочинстві нового спрямування, здатного належним чином забезпечити порушені кримінальним злочином права¹.

Однак, з ухваленням нового КПК України 2012 року потерпілий втратив статус сторони у справах публічного обвинувачення, що явно не сприяло посиленню його процесуального положення. Тим не менше, відповідно до ст. 11 КПК під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Кожен має право захищати всіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час кримінального провадження. Ці норми відтворюють конституційні приписи про те, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а її головний обов'язок – їх утвердження та забезпечення (ст. 3). Таким чином, наведені положення процесуального закону в їх взаємозв'язку з відповідними конституційними гарантіями стосуються не тільки підозрюваного (обвинуваченого), але й усіх учасників кримінального провадження і насамперед потерпілого.

Думається, не варто окремо зупинятися на обґрунтуванні інтересу потерпілого в кримінальному процесі, його зацікавленості в ухваленні законного й справедливого вироку, адже будь-яке кримінальне правопорушення є найбільш brutальним посяганням на права й свободи особи, на

Верховного Суду України. 2004. № 8(48). С. 39—41; *Присяжнюк Т.І.* Інститут потерпілого у кримінальному праві України: автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2006. 22 с.; *Юркова Г.В.* Вплив принципів змагальності та рівності на процесуальний статус сторін у кримінальному процесі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2009. № 2. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvlduvs/2009_2/09ygvvkr.pdf.

¹ *Грошевий Ю.М.* Шляхи вдосконалення судоустрою та судочинства України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2009. № 4. С. 199.

людську гідність. Відтак держава зобов'язана сприяти жертові злочину у відновленні її прав і законних інтересів, які знаходяться не тільки в площині компенсації майнової шкоди, але в значній мірі пов'язані з вирішенням питань про доведеність обвинувачення, його обсягу, застосування кримінального закону і призначення справедливого покарання. Відсутність у суду можливості своєчасно усунути порушення закону, пов'язані з неправильною кваліфікацією правопорушення, означає нездатність держави забезпечити захист людської гідності, прав, свобод та інтересів, порушених під час кримінального провадження.

Як зазначалося, у разі, коли в новому обвинувальному акті ставиться питання про застосування кримінального закону, що передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, або про зменшення обсягу обвинувачення, головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому право підтримувати обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі (ч. 3 ст. 338 КПК). Такий же обов'язок поклав законодавець на суд і при відмові прокурора від обвинувачення (ст. 340 КПК). І в тому й у іншому випадках потерпілий наділяється правами сторони обвинувачення. Питання тільки в тому чи завжди потерпілий у змозі якісно виконати функцію обвинувача, чи варто порівнювати їх можливості і що, цікаво було би знати, на це відповіли б ті процесуалісти, які закликають до прояву активності суду тільки в інтересах сторони захисту? Але й це ще не все: як бути потерпілому в ситуації, коли стороною обвинувачення від початку дана неправильна правова кваліфікація дій (бездіяльності) підозрюваного (обвинуваченого) і прокурор непохитний у своєму переконанні? На досудових стадіях кримінального провадження закон не дозволяє потерпілому оскаржувати рішення слідчого щодо кримінально-правової кваліфікації¹.

---

¹ Хоча думається, що вирішення конфлікту між потерпілим і слідчим (прокурором) з приводу кваліфікації правопорушення слідчим суддею було би цілком виправданим. І звело би до мінімуму необхідність втручання у вирішення спору суду, який вирішує справу. Не випадково ж закон не дозволяє судді, який брав участь у провадженні на досудових стадіях кримінального провадження, розглядати справу по

Хто ж тоді повинен виправити таку ситуацію? Ні, не стати на сторону потерпілого, але перевести кримінальне провадження в законне русло. Очевидно, що крім суду це зробити буде нікому. І в таких випадках іншого виходу окрім повернення обвинувального акту прокурору бути не може.

Додаткові аргументи на користь цього висновку знаходимо в результаті системного аналізу норм кримінального процесуального права, зокрема тих, які регулюють питання кримінального провадження на підставі угод між потерпілим і обвинуваченим про примирення, а також між прокурором і обвинуваченим про визнання винуватості. Як відомо, будь-яка угода за своєю правовою природою – це домовленість сторін, процес досягнення якої супроводжується, як правило, взаємними компромісами. Тому суд повинен стежити за тим, щоб ці домовленості не виходили за рамки закону, в тому числі й у питанні кваліфікації правопорушення. Цей обов'язок суду випливає з прямої вказівки КПК про необхідність перевірки кримінально-процесуальних угод на відповідність цьому Кодексу та закону про кримінальну відповідальність. Суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди (ч. 7 ст. 474).

Звертає на себе увагу чергове протиріччя процесуального закону. У разі незгоди з угодою сторін з причини неправильності кваліфікації кримінального правопорушення суд, в залежності від конкретної ситуації, повинен повернути її прокурору (п. 1 ч. 3 ст. 314) або продовжити судовий розгляд у загальному порядку (ч. 7 ст. 474). При цьому цілком очевидно, що повернення прокурору кримінального провадження з угодою зі стадії підготовчого судового засідання означатиме не що інше як указівку про зміну обвинувачення на більш тяжке, однак законодавець не бачить у цьому зазіхання на неупередженість суду. Отже,

---

суті, а значить розширення контрольних функцій слідчого судді на означене питання цілком доречно і з рештою корисне для справедливого й ефективного правосуддя.

за логікою закону, повернення обвинувального акту через невідповідність викладених в ньому обставин кримінально-правовій кваліфікації також цілком допустиме і більш того необхідне.

Проте такий стан справ породжує наступну суперечність. Закон дозволяє суду не погодитися з домовленістю сторін про укладення угоди, спрямованої на пом'якшення кримінальної відповідальності за відсутності для цього підстав та зобов'язує його, не зважаючи на позиції сторін, продовжити судовий розгляд за висунутим обвинуваченням. У такому випадку виникає правомірне запитання: чому суд повинен погоджуватися з односторонньою зміною прокурором обвинувачення на менш тяжке, якщо початкове обвинувачення не підтримується потерпілим, наприклад, в силу все тієї ж угоди, яка цілком імовірно може перейти в позапроцесуальну домовленість? Очевидно, якщо бути послідовним, слід було б не обмежувати «суверенітет» суду і в таких ситуація, надавши йому право ухвалити рішення за тим обвинуваченням, яке відповідає дійсним обставинам кримінального провадження.

В пошуках істини, розбираючись у складних і суперечливих обставин справи, судді долають великі труднощі; в цьому беруть участь усі їхні душевні сили, що часом пов'язано з великими переживаннями, емоціями. Якщо обставини справи сумнівні, докази недостатні, напрямок дослідження неясний, це завжди болісно для розуміючих свій обов'язок, чуйних, людських суддів¹. Тому особливою проблемою судового провадження бачиться ситуація когнітивного дисонансу судді, обумовленого його переконанням у доведеності обвинувачення, від якого відмовляється прокурор, котрий в результаті судового розгляду дійшов власного переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджене. В такому випадку він після погодження відповідних процесуальних документів з прокурором вищого рівня повинен відмовитися від підтримання державного

---

¹ *Строгович С.М.* Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1. М.: Наука, 1968. С. 348.

обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. У цьому разі головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. За згоди потерпілого кримінальне провадження набуває статусу приватного обвинувачення і здійснюється за відповідною процедурою (ст. ст. 340, 341 КПК).

Не можна не погодитися з авторами, котрі розглядають таку юридичну конструкцію як ще один засіб обмеження принципу об'єктивної істини, адже якими б аргументами прокурор не доводив свою відмову від обвинувачення, суд, не знаходячи підстав для виправдання підсудного, зобов'язаний закрити справу. Навіть якщо це рішення суперечить внутрішнім переконанням судді¹. За таких обставин, як зазначає А. С. Барабаш, від правосуддя залишається тільки половина, яка реалізується в тому випадку, коли прокурор не відмовляється від обвинувачення. У цьому випадку суддя не пов'язаний позицією прокурора по кваліфікації (*хоча з кваліфікацією теж не все так просто, про що йшлося вище – Ю. М.*) і по мірі покарання. Половина, тому що правосуддя – це, в тому числі, рішення суду не тільки з питання про винуватість, а й про невинуватість. Рішення суду, а не прокурора².

Дослідники інституту відмови прокурора від обвинувачення обґрунтовано вказують на те, що межі його дискреційних повноважень з цього питання «... визначаються цілями, які має кримінальний процес тієї чи іншої держави, ступенем реалізації публічності в діяльності суду, а також тим, як вирішено на доктринальному рівні та в законодавстві відповідної держави питання про можливість ро-

---

¹ Зинченко И.А., Попова И.А., Фурсов В.А. Принцип достижения объективной истины в контексте назначения и цели уголовного процесса. *Уголовный процесс России*. Проблемные лекции: учебное пособие (для студентов высших юридических учебных заведений) / Науч. ред. В.Т.Томин, А.П.Попов и И.А.Зинченко. Пятигорск: Изд., «РИА-КМВ» 2014. С. 223.

² Барабаш А.С. Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление. СПб.: Изд-во Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. С. 47.

зпорядження прокурором (державним обвинувачем) матеріальним правом держави на покарання особи, яка вчинила злочин¹.

Очевидно, що імперативне для суду правило щодо закриття провадження у зв'язку з відмовою прокурора від обвинувачення обумовлено положеннями закону про межі кримінального провадження, що за словами професора В. О. Лазаревої «... в повній мірі відповідає концепції кримінальної позову: *nemo iudex sine actore* – немає судді без позивача»². Не вдаючись до оцінки зазначеної концепції, ми знову ставимо те ж саме запитання: чому механізм відмови від обвинувачення або від кримінального позову, якщо вже використовувати запропоновану термінологію, вибудовується за аналогією з цивільним процесом, де право позивача щодо розпорядження предметом позову дійсно є абсолютним, але таким яке не цілком відповідає континентально-європейській та національній традиції в сфері судового вирішення публічно-правових спорів.

Аналізуючи організацію кримінальної процесуальної діяльності в рамках провідних правових систем сучасності (англосаксонської, романо-германської) з точки зору розподілу основних процесуальних функцій, С. В. Слінько зазначає, що теоретично правовий спосіб забезпечення поділу цих функцій охоплюється двома положеннями. Перше передбачає формування доказів і пред'явлення обвинувачення в ході досудового провадження слідчим суддею. Друге, англо-американське, передбачає утворення доказів під час судового провадження суддею. При цьому, автор звертає увагу на те, що відповідно до ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод вимога організації досудового слідства на змагальних засадах може бути виконана за рахунок закріплення в кримінально-

---

¹ Михайлов А.А. Изменение прокурором обвинения и отказ прокурора от обвинения в суде первой инстанции. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2008. С. 8.

² Лазарева В.А. Прокурор в уголовном процессе: Учебное пособие. Самара: Изд-во «Самарский университет», 2010. – С. 103.

процесуальному законодавстві одного з даних правових способів¹.

На жаль авторами КПК України 2012 року без будь-якої серйозної аргументації за взірця у цьому питанні було взято англо-американський процесуальний порядок, де обвинувачення має характерні ознаки кримінального позову, а метою процесу є якнайкраще врегулювання юридичного конфлікту. Натомість законодавцем проігноровано досвід провідних держав континентального права, в руслі якого відбувається історичний розвиток національної правової системи. Так, наприклад, у французькому кримінальному процесі, який професор Л. В. Головко називає хрестоматійним прикладом гнучкого підходу до меж судового розгляду², прокурор не має права відмовитися від обвинувачення. Прокурор – представник суспільства у кримінальному процесі. Суспільство довіряє прокурору право пред'явити публічний позов, але не передає йому право відмовитися від позову. Якщо прокурор вважає, що обвинувачення було пред'явлено помилково, це не усуває компетенцію суду і не знімає з останнього обов'язку розглянути справу по суті і винести вирок³. Близькою до цього ідеологією проникнуте кримінальне процесуальне законодавство Німеччини, за яким відмова прокурора від переслідування обвинуваченого знаходиться, як правило, під судовим контролем і допускається зі згоди суду, уповноваженого на відкриття судового розгляду (§§ 153, 153а, 153b КПК ФРН). Після відкриття судового розгляду публічне обвинувачення не може бути відізане (§ 156 КПК ФРН).

---

¹ Слинко С.В. Правовые проблемы правосудия. *Проблемы теории и практики уголовного процесса: история и современность* / под ред. В.А. Панюшкина. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2006. С. 724.

² Головко Л.В. Истоки и перспективы института дополнительного расследования уголовных дел на постсоветском пространстве. *Государство и право*. 2009. № 11. С. 65.

³ Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США. 2-ге вид. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 228.

В українському кримінальному судочинстві потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді внаслідок відмови від підтримання державного обвинувачення прокурором, набуває статусу обвинувача й бере на себе обов'язок доведення усіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, у зв'язку з чим потерпілий «... не лише повинен бути переконаним у правильності власної правової позиції, яку він обстоює, а й має переконати в цьому суд»¹. З огляду на це виникає декілька запитань. По-перше, чи справедливо залишати без державної підтримки потерпілого, котрий не погодився з позицією прокурора, яка може виявитися недостатньо переконливою не тільки для потерпілого, але й для суду? Прокурор звичайна людина і його рішення, навіть якщо воно погоджене з прокурором вищого рівня, не виключає можливості помилки, та й зловживання, на жаль, теж не можна повністю виключати. «І хоча, як відомо, умисел від суб'єктивно помилкового судження (і навіть «просто» дурості) відрізнити нелегко, далеко не поодинокі випадки, коли невірна кваліфікація дії обвинуваченого (підозрюваного) є результатом умисного рішення про те слідчого»².

На прикладі судових рішень відомо скільки інстанцій іноді доводиться пройти кримінальній справі перш ніж буде виправлена та чи інша помилка, а іноді помиляються суди вищого й найвищого рівня. Така вже специфіка юридичної діяльності, від помилок ніхто не застрахований, важливо лише знайти оптимальні способи їх усунення. І поки законодавець відповідної країни довіряє відправлення правосуддя судді, він, за словами Л. В. Головка, зобов'язаний надати йому належний процесуальний інструмент, не перетворюючи суддю в присяжного, що відповідає в тестово-

---

¹ Давиденко С.В. Потерпілий у судовому розгляді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право. Вип. 28. Т. 3. –2014. С. 62.

² Баяв М.О. «Поворот к худшему» в судебном уголовном преследовании. *Вестник СамГУ*. 2014. №11-2 (122). С. 140.

му режимі «так» або «ні» на поставлені перед ним сторонами питання¹.

По-друге, як бути в ситуації, коли потерпілий, продовживши процес, досягне його мети, зробить те, що здалося нездійсненим прокурору – самотужки або за допомогою адвоката доведе вину особи у вчиненні, скажімо, тяжкого або особливо тяжкого злочину, але, порозумівшись з обвинуваченим вирішить відмовитися від обвинувачення? За правилами п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження в такому разі закривається. Але чи є в цьому взагалі здоровий глузд, адже мова може йти про вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, розбої та інші тяжкі насильницькі злочини, безкарність яких загрожує не тільки окремій особі, але й суспільству загалом?

По-третє, як захистити інтереси суспільства за відсутності в кримінальному провадженні такої процесуальної особи як потерпілий? І нарешті, по-четверте, не забуваймо, що не прокурор, не потерпілий чи будь-який інший учасник кримінального провадження, а лише суд несе відповідальність за законність і обґрунтованість остаточного рішення у справі. Це твердження здається аксіомним, але як тоді воно узгоджується з відсутністю механізму впливу на не цілком обґрунтоване або передчасне рішення прокурора щодо відмови від підтримання державного обвинувачення? Чому суд у вирішенні цього питання має знаходитися у виключній залежності від думки прокурора чи бажання потерпілого при вирішенні суспільно значимих кримінальних справ? Відповідаючи на ці риторичні, по суті, запитання, не слід також забувати про право Генерального прокурора України, керівника регіональної прокуратури та їх заступників на подання апеляційної чи касаційної скарги незалежно від їх участі в судовому провадженні (ч. 4 ст. 36 КПК), а це означає, що не тільки законність судових рішень у розглянутих випадках, але й показники якості роботи судді, змушеного погодитися з необґрунтованою пози-

---

¹ Головка Л.В. Теоретические основы учения о материальной истине в уголовном процессе. *Библиотека криминалиста*. Научный журнал. 2012. № 4. С. 83.

цією прокурора, і з рештою авторитет судової влади потрапляє в залежність від переконання державного обвинувача та його керівника¹.

Очевидно, що означена проблематика потребує окремого глибокого дослідження. Наразі ж напрошуються такі висновки й пропозиції щодо напрямків удосконалення чинного законодавства:

1. При відмові прокурора від підтримання обвинувачення суд за клопотанням потерпілого має призначити адвоката для надання йому професійної юридичної допомоги в рамках Закону України «Про безоплатну правову допомогу», на чому слушно наголошує О. Г. Яновська².

2. Сторонам «... не може бути надано право вільного розпорядження доказами і взагалі фактичним матеріалом процесу, інакше рішення може бути засноване на недостатньому або неправдивому складі фактів»³, а тому в разі зміни прокурором обвинувачення суд повинен мати можливість ухвалити рішення за тим обвинуваченням, яке визнає доведеним і таким, що відповідає нормам матеріального права.

3. Суд вправі не прийняти відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення, якщо така відмова суперечить закону, порушує права, свободи та інтереси особи, суспільства або держави. В такому випадку прокурор вищого рівня повинен замінити державного обвинувача в кримінальному провадженні, після чого судовий розгляд має продовжитися за висунутим обвинуваченням у загальному порядку.

З огляду на досвід передових країн романо-германської правової сім'ї (Німеччина, Франція) не можна

---

¹ Те саме стосується ситуації з необґрунтованою зміною обвинувачення у бік його пом'якшення, законних засобів впливу на яку суд також не має і в разі незгоди з прокурором змушений, по суті, підкоритися його волі та ухвалити вирок, який у подальшому цілком імовірно може бути скасований.

² Яновська О.Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 243.

³ Рязановский В.А. Зазн. праця. С. 65.

погодитися з тим, що контроль зі сторони суду за обґрунтованістю відмови прокурора від обвинувачення є відмовою від змагальності¹. Крім того, при обговоренні цього питання не слід забувати, що в судовому розгляді кримінальної справи сторону обвинувачення представляє не випадкова особа. За законом прокурор здійснює свої повноваження у кримінальному провадженні з його початку до завершення (ч. 2 ст. 37 КПК). Тобто, як правило, державний обвинувач – це прокурор, який здійснював процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і знайомий з усіма нюансами кримінального провадження. Закон не обмежує тривалість досудового розслідування від внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до моменту оголошення певній особі про підозру в його вчиненні. І після цього прокурор, під наглядом якого відбувається досудове розслідування, має достатньо часу (ст. 214 КПК), аби сформувати внутрішнє переконання щодо основних питань кримінального провадження, зокрема кваліфікації суспільно небезпечного діяння та достатності доказів для підтримання обвинувачення в суді. Коротко кажучи, під час досудового розслідування «хазяїн» справи – прокурор, але після отримання обвинувального акту кримінальне провадження переходить під виключну юрисдикцію суду, який один лише й має визначати долю публічного обвинувачення. Тому поширення необмежених дискреційних повноважень прокурора стосовно висувного обвинувачення на стадії судового провадження є невиправданим.

Підсумовуючи все вищенаведене, приходимо до висновку про необхідність законодавчих змін, спрямованих на усунення перешкод для винесення судом, заснованого на правильному застосуванні норм матеріального та процесуального права законного й обґрунтованого рішення у випадках, коли обставини, викладені в обвинувальному акті свідчать про наявність у діях обвинуваченого ознак

---

¹ Див.: *Лазарева В.А.* Прокурор в уголовном процессе: Учебное пособие. Самара: изд-во «Самарский университет», 2010. С. 165.

більш тяжкого злочину, або коли під час підготовчого судового засідання чи судового розгляду судом встановлено фактичні дані, які є підставою для кваліфікації діяння як більш тяжкого злочину, або коли зміна прокурором обвинувачення чи його відмова від обвинувачення є необґрунтованою. Беззастережне слідування розсуду сторін, які завжди переслідують власний процесуальний інтерес, означає неприпустиме обмеження самостійності суду як носія публічної влади, здійснюваної самостійно, вільно й незалежно від позиції тієї чи іншої сторони. Розгляд справи судом, який виявив допущені органами досудового розслідування процесуальні порушення, що перешкоджають правильному вирішенню справи, призводить до ухвалення незаконних та необґрунтованих судових рішень і свідчить про невиконання судом покладеної на нього функції здійснення правосуддя.

Післямова

Завершуючи це дослідження, зазначимо, що воно звісно ж не охоплює всього спектру проблем судового розгляду кримінальних справ. Перед автором стояло завдання принципового окреслення фундаментальних основ сучасного кримінального судочинства України через призму його типологічної характеристики. Наріжним каменем сформованого в Українській державі публічно-змагального виду кримінального процесу, передусім є поняття істини, від правильного розуміння якого залежить вектор розвитку процесуального законодавства та спрямованість діяльності правозастосовних органів. Основним серед них є суд, рішення якого підсумовує зусилля багатьох учасників кримінального провадження і є мірилом правосуддя в конкретному кримінальному провадженні.

Відтак надзвичайно важливим для цілей цього дослідження було визначення ролі суду в керованому ним змаганні сторін кримінального провадження, метою якого завжди є встановлення матеріальної істини. Суд не може бути обмеженим, у пізнавальних засобах осягнення істини за умови, що вони відповідають визначеним процесуальним законом вимогам допустимості. Дискусія, як уявляється, може вестися не довкола набору процесуальних інструментів, якими оперує суд в процесі відшукування істини, а відносно доцільності й доречності його втручання в пошукову діяльність сторін в даний момент судового провадження; необхідності, можливості та способів «підігрівання згасаючого» змагання, що не досягло мети кримінального процесуального доказування за наявності очевидних для

суду невичерпаних можливостей у тій чи іншій судовій ситуації.

Зусиллям суду щодо підтримання змагального характеру судового розгляду, а за певних обставин ініціативній компенсації недостатньої активності сторін має сприяти розробка на базі нового кримінального процесуального законодавства, орієнтованої на подолання ускладнень судового провадження, системи прийомів та методів діяльності суду під час судового розгляду кримінальних справ. І одну з провідних ролей у цьому повинна відігравати криміналістика, виходячи зі свого призначення та місця серед інших юридичних наук. Дослідження означеної проблематики в подальших планах автора.

СПИСОК використаної літератури

1. A/CONF.169/16/Rev.1 // Доповідь Дев'ятого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Каїр, 29 квіт. – 8 трав. 1995 р.).
2. A/CONF.187/15 // Доповідь Десятого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Відень, 10–17 квіт. 2000 р.).
3. *Абрамитов С. А.* Единство исторического и логического подходов в познании права / С. А. Абрамитов // Сиб. юрид. вестн. – 2001. – № 2. – С. 4-7.
4. *Азаров В. А.* Функция предварительного расследования в истории, теории и практике уголовного процесса России : моногр. / В. А. Азаров, Н. И. Ревенко, М. М. Кузембаев. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2006. – 560 с.
5. *Азаров А. В.* Объективная истина – единственно верный путь вынесения правосудного акта / А. В. Азаров, Т. А. Беккер // Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола. – Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». – Изд-во ООО КФЦ «Аktion», 2015. – С. 7-14.
6. *Александров А. С.* Принципы уголовного судопроизводства / А. С. Александров // Правоведение. – 2003. – № 5. – С. 162-178.
7. *Александров А. С.* Понятие и сущность уголовного иска / А. С. Александров // Государство и право. – 2006. – №2. – С. 35-47.
8. *Александров А. С.* К основаниям теории доказательств в состязательном уголовном процессе / А. С. Алек-

сандров А.С., М. А. Никонов // Вестник Волгоградской академии МВД России. – 2013. – № 2 (25). – С. 68-77.

9. Александров А. С. К вопросу о новой теории уголовно-процессуального доказывания / А. С. Александров, В. В. Терехин // Вестник Самарского юридического института. – 2015. – № 1(15). – С. 9-18.

10. Александров А. С. Семь смертных грехов современной криминалистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.iaaj.net/node/342>

11. Алексеев Н. С. Очерк развития науки советского уголовного процесса: монография / Н. С. Алексеев, В. Г. Давев, Л. Д. Кокорев. – Изд-во Воронеж. ун-та: Воронеж, 1980. – 253 с.

12. Антология мудрости / Сост. В. Ю. Шойхер. – М. : Вече, 2007. – 848 с.

13. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике: Учеб.пособие / И. В. Арнольд. – М. : Высш. шк., 1991. – 140 с.

14. Арсеньев К. К. Судебное следствие : Сб. практ. заметок / [Соч.] К. К. Арсеньева. – Санкт-Петербург: тип. В. Демакова, 1871. – 361 с.

15. Астафьев Ю. В. Специфика содержания истины и процесса ее установления по уголовным делам / Ю. В. Астафьев // Вестник ВГУ. Серия: Право. – 2010. – № 2 – С. 283-291.

16. Аширбекова М. Т. Об истинности приговора / М. Т. Аширбекова // Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола. – Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». – Изд-во ООО КФЦ «Акцион», 2015. – № 1. – С. 15-19.

17. Багдасаров Р. В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и странах Европейского Союза : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. В. Багдасаров; Моск. гос. ун-т междунар. отношений МИД России. – М., 2005. – 23 с.

18. Багдасаров Р. В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и стран Европейского Союза / Р.В.Багдасаров. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 216 с.

19. *Баев М. О.* «Поворот к худшему» в судебном уголовном преследовании / М. О. Баев, О. Я. Баев // Вестник СамГУ. – 2014. – №11-2 (122). – С. 139-147.
20. *Балакшин В. С.* Доказательства в теории и практике уголовно-процессуального доказывания: Важнейшие проблемы в свете УПК Российской Федерации : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / В. С. Балакшин. – Екатеринбург, 2005. – 62 с.
21. *Бандура О. О.* Єдність цінностей та істини у праві. Монографія – К.: НАВСУ, 2000. – 200 с.
22. *Бандура О. О.* Основні риси діалектики аксіології та гносеології права / О. О. Бандура // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 42–49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bootgp.pdf>
23. Бангкокська декларація «Взаємодія і відповідні заходи: стратегічні союзи в галузі попередження злочинності і кримінального правосуддя», прийнята XI Конгресом ООН з попередження злочинності і кримінального правосуддя, Бангкок, 18–25 квітня 2005 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru>
24. *Барабаш А. С.* Состязательность – ее прошлое и настоящее в теории российского уголовного процесса и законодательства // А. С. Барабаш / Сибирские юридические записки: Ежегодник ассоциации юридических вузов «Сибирь». – Вып. 3. – Красноярск, 2003. – С. 142-164.
25. *Барабаш А. С.* Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление / А. С. Барабаш. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 257 с.
26. *Баранов П. К.* Является ли по УПК РФ обвинение уголовным иском / П. К. Баранов // Российская юстиция. – 2008. – №7. – С. 24-25.
27. *Безносок А. М.* Доведеність поза розумним сумнівом та достовірність як стандарти доказування в кримінальному процесі України / Безносок А. М. // Судова апеляція. – № 3(36). – С. 23-28.

28. Белов М. В. К вопросу о критериях истины в уголовном процессе / М. В. Белов // LexRussica (Научные труды МГАЮ). – 2008. – № 2. – С. 298-306.

29. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А. Р. Белкин. – М. : Норма, 2007. – 528 с.

30. Белкин Р. С. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р. С. Белкин, А.И. Винберг, В. Я. Дорохов и др. ; отв. ред. Н. В. Жогин. – изд. 2-е испр. и доп. – М. : «Юрид. лит.», 1973. – 736 с.

31. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА, 2001. – 240 с.

32. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / [Блажевский Е. М., Козьяков І. М., Толочко О. М., Мірошніченко С.С., Власова Г. П. та ін.]; за загал. ред. Є. М. Блажівського. – К.: Нац. акад. прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. – 304 с.

33. Бозров В. «Тактика судьи» в прошлом и настоящем уголовном процессе / В. Бозров // Российская юстиция. – 2003. – № 10. – С. 31-32.

34. Бозров В. М. Истина в уголовном процес се: proetcontra / В. М. Бозров // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4 (5). – С. 33-39.

35. Бурмагин С. В. Роль и правовое положение суда в современном российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Бурмагин. – Владимир, 2009. – 30 с.

36. Бояров В. І. Деякі проблемні питання представництва інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві / В. І. Бояров, Г. В. Коновалова // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – 1(14). – С. 114-118.

37. Вапнярчук В. Сущность истины в уголовном процессе / В. Вапнярчук // Закон и жизнь. – 2013. – № 9/2. – С. 53-56.

38. Вапнярчук В. Стандарт кримінального процесуального доказування / В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – № 1 (80). – С. 100-112.

39. *Варфоломеева Т. В.* Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т. В. Варфоломеева. — К. : Головное изд. объедин. «Вицца школа», 1987. — 151 с.
40. *Васильев Л. М.* Практика как критерий истины в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Л. М. Васильев ; НИИ проблем укрепления законности и правопорядка Генеральной прокуратуры РФ. — Краснодар, 1997. — 31 с.
41. *Васильев Л. М.* Проблемы истины в современном Российском уголовном процессе: концептуальные положения : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Л. М. Васильев ; Волгогр. акад. МВД РФ. — Волгоград, 2001. — 50 с.
42. *Васин В. В.* Уголовно-процессуальное познание судом первой инстанции обстоятельств уголовного дела : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Васин. — Томск, 2006. — 34 с.
43. *Васин В. В.* О роли суда первой инстанции в доказывании при рассмотрении уголовного дела по существу / В. В. Васин // Актуальные вопросы современной науки. — 2008. — №4-2. — С. 252-258.
44. *Викторский С.И.* Русский уголовный процесс / С.И. Викторский. — изд. 2-е испр. и доп. — М., 1912. — 426 с.
45. *Викторский С.И.* Русский уголовный процесс: учебное пособие / С.И. Викторский. — М., 1997. — 448 с.
46. *Викторский С.И.* Русский уголовный процесс / С.И. Викторский. — изд. 2-е. — М., 1962.
47. *Виткаускас Д.* Защита права на справедливое судебное разбирательство в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. Серия пособий Совета Европы / Д. Виткаускас, Г. Диков. — Воронеж: ООО Фирма «Элист», 2014. — 211 с.
48. *Владимиров Л. Е.* Учение об уголовных доказательствах / Л. Е. Владимиров. — Тула: Автограф, 2000. — 464 с.
49. *Возгрин И. А.* Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. — 475 с.

50. *Вопленко Н. Н.* Истина и справедливость: проблема взаимосвязи / Н. Н. Вопленко // Вестник Волгоградской академии МВД России. — 2013. — № 2 (25). — С. 9-15.

51. *Володина Л. М.* Установление истины в уголовном судопроизводстве — обязанность властных субъектов / Л. М. Володина // Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола. — Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». — Изд-во ООО КФЦ «Акцион», 2015. — № 1. — С. 24-29.

52. *Вопленко Н. Н.* Истина и справедливость: проблема взаимосвязи / Н. Н. Вопленко // Вестник Волгоградской академии МВД России. — 2013. — № 2 (25). — С. 9-15.

53. *Волчецкая Т. С.* Изменение уголовно-процессуальной политики российского государства : основные направления / Т. С. Волчецкая // Новое в уголовно-процессуальном законодательстве РФ: проблемы теории и практики : мат. научн.-практ. конф. — Калининград : КГУ, 2003. — С. 3-13.

54. *Вопленко Н. Н.* Истина и справедливость: проблема взаимосвязи / Н. Н. Вопленко // Вестник Волгоградской академии МВД России. — 2013. — № 2 (25). — С. 9-15.

55. *Воскобитова Л. А.* Состязательность и истина: взаимоисключение или взаимодополнение / Л. А. Воскобитова // Актуальные проблемы российского права. — 2014. — № 10 (47) октябрь. — С. 2119-2129.

56. *Воскобитова Л. А.* Вопросы познания в современном уголовном судопроизводстве / Л. А. Воскобитова, С. Б. Россинский // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. — 2015. — Т. 9. — № 1. — С. 130-143.

57. *Вышинский А. Я.* Проблема оценки доказательств в советском уголовном процессе / А. Я. Вышинский // Проблемы уголовной политики. — Кн. 4. — М., 1937. — С. 13-38.

58. *Вышинский А.* Роль процессуального закона в социалистическом государстве рабочих и крестьян / А. Вышинский // Социалистическая законность. — № 3.-1937. — С. 26-32.

59. *Вышинский А. Я.* Теория судебных доказательств в советском праве / А. Я. Вышинский. – изд. 3-е, доп. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 308 с.
60. *Гагинский А. М.* Критерий, знание, истина / А. М. Гагинский // Эпистимология и философия науки. – 2012. – № 3(37). – С. 129-140.
61. *Галоганов Е. А.* Проблемы реализации принципа состязательности в уголовном судопроизводстве Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. А. Галоганов ; Ин-т междунар. права и экон. им. А. С. Грибоедова. – М., 2008. – 30 с.
62. *Гессен В. М.* О судебной власти // Судебная реформа // под. ред. Н. В. Давыдова и Н. Н. Полянского. Т. 1. М. : Книгоиздательство «Объединение», 1915. – С. 1-15.
63. *Глазер Ю.* Руководство по уголовному процессу. Т. 1. / Ю. Глазер. – СПб., 1884. – 381 с.
64. *Голлк В.Юрий.* Истина в уголовном праве / Друштво економиста «Економика». Vol. 60, јул-септембар 2014. – С. 21-45.
65. *Головко Л. В.* Истоки и перспективы института дополнительного расследования уголовных дел на постсоветском пространстве / Л. В. Головко // Государство и право. – 2009. – № 11. – С. 54-67.
66. *Головко Л. В.* Теоретические основы учения о материальной истине в уголовном процессе / Л. В. Головко // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4. – С. 65-87.
67. *Гончаренко В.* Право УССР в период новой экономической политики (1921-1929) / Право Украины. – 2013. – № 1. – С. 313-330.
68. *Горевой Е. Д.* Внутреннее судебское убеждение в оценке доказательств по уголовным делам : Теория, законодательство, правоприменительная практика : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. Д. Горевой. – М., 2006. – 24 с.
69. *Горевой Е. Д.* Особый порядок производства по уголовным делам: история и современность [Электронный ресурс] / Е. Д. Горевой // Ученые записки. Электронный

Журнал Курского государственного университета. – Режим доступа: <http://scientific-notes.ru/pdf/005-12.pdf>

70. *Гринюк В. О.* Змагальність сторін як передумова незалежності суду / В. О. Гринюк // Право і суспільство. – 2012. – № 6. – С. 196-201.

71. *Грошевой Ю. М.* Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – 2-ге вид, стереотипне. – К.: КНТ, Вид. Фурса С.Я., 2007. – 272 с.

72. *Грошевой Ю. М.* Роль суду в змагальному кримінальному процесі / Ю. М. Грошевой // Проблеми законності : [респ. міжвідом. наук. зб.] / [відп. ред. В. Я. Тацій]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 337-345.

73. *Грошевий Ю. М.* Шляхи вдосконалення судоустрою та судочинства України // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4. – С. 193-203.

74. *Грудинин И. А.* Средства доказывания в уголовном производстве: система, содержание, гносеологические аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. А. Грудинин ; Ур. гос. юрид. акад. -Екатеринбург, 2012. – 26 с.

75. *Губанов Н.И.* Истина и ее критерии / Н.И. Губанов, Н. Н. Губанов, А.Э Волков // Вестник Тюменского государственного университета. – 2014. – № 10. – С. 84-92.

76. *Гузела М.* Проблемні питання активності суду в змагальному кримінальному процесі / М. Гузела // Вісник Львівського університету: сер.: Юридична . – 2012 . – Вип. 55. – С. 273-279.

77. *Давиденко С. В.* Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Давиденко. – Х., 2007. – 20 с.

78. *Даровских С. М.* Принцип состязательности в уголовном процессе России и механизм его реализации : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09 / С. М. Даровских ; Юж.-Ур. гос. ун-т. – Челябинск, 2001. – 22 с.

79. Декларация основных принципов правосудия для жертв реступлений и злоупотребления властью 29 ноя-

бря 1985 г. (Резолюция 40/34 Генеральной Ассамблеи ООН) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114

80. *Дианов В. А.* Уголовный (публичный) иск или обвинение? / В. А. Дианов // Вестник СТАП. – 2007. – N1(53). – С. 136-140.

81. *Драпкин Л. Я.* Совсем несмертные грехи профессора А. С. Александрова / Л. Я. Драпкин // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. 2011. № 2 (15). – С. 286-287.

82. *Духовской М. В.* Русский уголовный процесс / М. В. Духовской. – М., 1910. – 448 с.

83. Европейские стандарты права на справедливое судебное разбирательство и российская практика (Международ. защита прав человека; Вып. 2, кн. 1) / Под общ. ред. А. В. Деменевой. – Екатеринбург: Изд-во Урал ун-та, 2004. – 204 с.

84. *Егерова О. А.* Истина как один из критериев эффективности уголовносудопроизводства: методологический аспект / О. А. Егерова. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2014. – 174 с.

52. *Ежова Ю. Е.* Уголовный иск и новый уголовно-процессуальный кодекс / Ю. Е. Ежова // Вестник Московского университета. – 2002. – №6. – С. 74-85.

53. *Ермаков С. В.* Судебное следствие по делам о нарушении авторских и смежных прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Ермаков. – Владимир, 2004. – 207 с.

54. *Журавель В.* Концептуальные подходы к модернизации криминалистических методик / В. Журавель // Ежегодник украинского права. – 2013. – № 5. – С. 557-570.

55. *Завялова М. П.* Научная истина в аспекте коммуникативной рациональности (Case study: К. Проппер об истине как «социальном результате взаимной критике ученых // Проблема истины в философии и науке: Сб. Всероссийского семинара молодых ученых им. П. В. Копнина: Труды Томского государственного университета. – Т. 270. – Сер. философская. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2008. – С. 58-65.

56. *Зайцева Е. А.* Активный суд и принцип состязательности сторон / Е. А. Зайцева // Материалы международной научно-практической конференции «Уголовное судопроизводство: история и современность», посвященной 150-летию Устава уголовного судопроизводства Российской империи / Актуальные проблемы российского права. – 2014. – № 9 – (46) сентябрь / Актуальные проблемы российского права. – 2014. – № 9(46) сентябрь. – С. 1966-1971.

57. *Захаров Д. О.* Активність суду в процесі дослідження обставин справи як складова принципу змагальності у кримінальному судочинстві / Д.О.Захаров // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 25 (64). – 2012. – № 1. – С. 193-198.

58. *Зинатуллин З.З.* Уголовно-процессуальное доказывание: концептуальные основы: монография / З.З. Зинатуллин, Т.З. Егорова, Т.З. Зинатуллин. – Ижевск : Детектив-Информ, 2002. – 228 с.

59. *Зинатуллин З.З.* Категория «истина», «предмет» и «социально-полезный результат» в уголовно-процессуальном доказывании; их содержание и социально-ценностное значение / З.З. Зинатуллин // Вестник Удмуртского университета. – 2010. – Вып. 4. – С. 104-107.

60. *Иванов С. Ю.* Критерий практики в научном познании: общее и специфическое / С. Ю. Иванов // Альманах современной науки и образования. – Тамбов : Грамота, 2015. – № 2 (92). – С. 39-41.

61. *Камардина А. А.* Роль суда в обеспечении состязательности и равноправия сторон при рассмотрении уголовного дела судом первой инстанции / А. А. Камардина // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – 2014. – № 5. – 250-252.

62. *Карабанова Т. Н.* Судебное следствие в уголовном процессе Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. Н. Карабанова. – М., 2008. – 30 с.

63. *Карякин Е. А.* Криминалистическое обеспечение реализации принципа состязательности в уголовном судопро-

роизводстве / Е. А. Карякин // Вестник ОГУ, № 3, 2004. – С. 31-34.

64. *Карякин Е. А.* Проблемы устранения судебных ошибок в свете учения об истине / Е. А. Карякин // Вестник ОГУ. – 2005. – № 3. – С. 162-166.

65. *Карякин Е. А.* Формирование истинности приговора в состязательном судебном производстве: вопросы теории и практики / под науч. ред. А. П. Гуськовой. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2007. – 224 с.

66. *Карякин Е. А.* Пятнадцать тезисов о формировании судебной истины по уголовному делу в суде первой инстанции / Е. А. Карякин // Вестник ОГУ. – 2012. – № 3(139). – С. 72-78.

67. *Кевбрин Б. Ф.* Философия познания: учеб. пособие / Б. Ф. Кевбрин, Ф. А. Айзатов, О. В. Кукушкин; Саран. кооп. ин-т РУК. – Саранск, 2011. – 60 с.

68. *Кириллова Н. П.* Процессуальные функции профессиональных участников состязательного судебного разбирательства уголовных дел всуде первой инстанции: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Н.П.Кириллова – Санкт-Петербург, 2008. – 50 с.

69. *Ким Д. В.* Криминалистическая характеристика судебного рассмотрения уголовных дел как структурный элемент криминалистической методик / Д. В. Ким // Криміналістика ХХІ століття: матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 26-27 листопада 2010 р.). – Х.: Право, 2010. – С. 318-322.

70. *Козявин А. А.* Критерий истины, познаваемой в уголовном процессе, в свете возможности ее нормативной формализации / А. А. Козявин // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4. – С. 111-117.

71. *Колоколов Н. А.* Истина в состязательном процессе: проблемы аргументации (избранные тезисы выступления) / Н. А. Колоколов // Юридическая техника. – 2013. – № 7-1. – С. 11-18.

72. *Комаров И. М.* Объективная истина для российского уголовно-процессуального законодательства: за и

против / И. М. Комаров, Н. А. Жукова // Проблемы правоохранительной деятельности. – 2005. – № 4. – С. 6-13.

73. *Комарова Н. А.* Принцип состязательности и равноправия сторон должен быть эффективным средством установления объективной истины в судебном разбирательстве / Н. А. Комарова, В. З. Лукашевич // Известия Высших учебных заведений. Правоведение, 2001. – N 4.- С.156-162.

74. *Конин В. В.* Тактика и истина в судебном разбирательстве // В. В. Конин // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. трудов. – Вып. 6 / отв. ред.: О. Я. Баев, Т. Э. Кукарникова, В. А. Мещеряков, В. В. Трухачев. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2005. – С. 108-112.

75. *Конин В. В.* Уголовное судопроизводство: истина или достоверность / В. В. Конин, И.И. Эсмантович // Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола. – Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». – Изд-во ООО КФЦ «Акцион», 2015. – № 1. – С. 52-58.

76. *Корнакова С. В.* Цель уголовно-процессуального доказывания – достоверное знание / С. В. Корнакова // Уголовно-процессуальные и криминалистические средства обеспечения эффективности уголовного судопроизводства : материалы междунар. науч.-практ. конф., Иркутск, 25-26 сент. 2014 г. / БГУЭП. – Иркутск, 2014. – С. 129-134.

77. *Корчагин А. А.* О роли активности суда при разбирательстве уголовных дел об убийствах / А. А. Корчагин // Право.

78. *Касаткина С. А.* Процессуальные последствия признания обвиняемым уголовногоиска по УПК РФ / С. А. Касаткина // Государство и право. – 2010. – N 7. – С. 72-83.

79. *Коськов С. Н.* Основные неоконвенционалистские версии методологии научного познания (чсть 2) / С. Н. Коськов // Ученые записки ОГУ. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2008. – №3. – С. 78-83.

80. *Костенко В. Г.* Проблема истины в сучасній філософії і науці / В. Г. Костенко., Я. І. Федішин // Науковий

вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького. Т. 13. – № 4(50). – Ч. 2. – 2011. – С. 283-285.

81. *Костенко Р. В.* Объективная истина – цель уголовно-процессуального доказывания / Р. В. Костенко // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4 (5). – С. 165-170.

82. *Кохановский В. П.* Философия: Учебное пособие для высших учебных заведений / В. П. Кохановский. – Изд-е 6-е, перераб. и доп.. – Ростов н/Д: «Феникс», 2003. – 576 с.

83. Криминалистика: учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Российская ; под ред. засл. деятеля науки РФ, проф. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА, 2000. – 990 с.

84. *Кругликов А. П.* Ещё раз об истине в уголовном судопроизводстве / А. П. Кругликов // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Россия, г. Волгоград, 13-14 дек. 2012 г.) ; сост.: И. С. Дикарев, А. В. Боровков, Е.И. Елфимова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 232-243.

85. *Круглов И. В.* Уголовный иск и механизм его доказывания : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. В. Круглов ; Нижегород. акад. МВД России. – Н. Новгород, 2001. – 26 с.

86. *Куйбіда Р.* Посібник із написання судових рішень / Куйбіда Р., Сироїд О. – К.: «Дрім Арт», 2013. – 224 с.

87. *Кузнецова О. Д.* Проблемы реализации принципа состязательности при рассмотрении уголовных дел в суде первой инстанции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Д. Кузнецова. – Калининград, 2004. – 21 с.

88. *Кулик С. Д.* Проблема выявления зависимости признаков в вероятностно-статистическом методе исследования почерковых объектов / С. Д. Кулик, Д. А. Николец // Мат-лы 3-й Международ. науч.-практ. конф. «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях» (г. Москва, 25–26 янв. 2011 г.). – М. : Проспект, 2011. – 335-338.

89. *Куликова И. С.* Современная лингвистика в контексте смены научных парадигм (электронное учебное пособие для студентов 1 к. магистратуры) [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://russjaz.narod.ru/Kylik/Kurs_dlya_mag-1_kursa.pdf.
90. *Куцова Э. Ф.* Хрестоматия по уголовному процессу России / Автор-составитель Э. Ф. Куцова. М., 1999. – 272 с.
91. *Крушинський С. А.* Угода про визнання вини: світовий досвід та перспективи запровадження в Україні / С. А. Крушинський // Університетські наукові записки. – 2010. – № 4(36). – С. 238-245.
92. *Кучинська О. П.* Чи можливо встановити об'єктивну істину в кримінальному процесі [Електронний ресурс] / О. П. Кучинська // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 10(1). – Режим доступу: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB/511-534-1-PB.pdf>
93. *Лазарева В. А.* Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 1999. – 136 с.
94. *Лазарева В. А.* Прокурор в уголовном процессе: Учебное пособие / В. А. Лазарева. – Самара: изд-во «Самарский университет», 2010. – 223 с.
95. *Лазарева В. А.* Объективна ли «объективная истина»? / В. А. Лазарева // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4 (5). – С. 171-176.
96. *Ланцедова Ю. О.* Можливості розвитку окремих принципів кримінального провадження України / Ю. О. Ланцедова // Юридична наука і практика: виклики часу : матер. V Міжнар. наук.-практ. конференції. м. Київ, 12 бер. 2015 р. – Київ.: Вид-во НАУ, 2015. – Т. II. – С. 63-65.
97. *Ларин А. М.* Уголовный процесс России [лекции-очерки] / А. М. Ларин, Э. Б. Мельникова, В. М. Савицкий. – М., 1997. – 314 с.
98. *Ларинков А. А.* Теоретические и правоприменительные проблемы доказывания на стадии судебного раз-

бирательства в суде первой инстанции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Ларинков – СПб., 2006.

99. *Лубин А. Ф.* «Грехи» криминалистики: тайна происхождения / А. Ф. Лубин // Юридическая наука и практика. Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2011. – № 2 (15). – С. 295-297.

100. *Лукичев Н. А.* Роль суда по установлению объективной истины по уголовным делам в свете конституционного принципа состязательности процесса / Н. А. Лукичев // Следователь. – 2002. – № 2. – С. 26-32.

101. *Лунін С.* Поняття принципу змагальності в судовому процесі / С. Лунін // Право України. – 2010. – № 3. – С. 126-131.

102. *Лунін С В.* Принцип змагальності як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. В. Лунін – К., 2011. – 22 с.

103. *Литвин О. В.* Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Литвин. – Одеса, 2015. – 206 с.

104. *Макарова З.* Состязательность нужна, но какая? / З. Макарова // Законность. – 1999. – № 3. – С. 24-27.

105. *Маляренко В. Т.* Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Монографія / В. Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.

106. *Маткина Д. В.* Конвенциональная форма судебного разбирательства / Д. В. Маткина // Вестник ОГУ. – 2009. – №3. – С. 82-84.

107. *Мезинов Д. А.* О возможности и критериях достижения объективной истины в уголовном процессе / Д. А. Мезинов // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – С. 102-105.

108. *Мезинов Д. А.* «Объективная истина» в уголовном процессе: к дискуссии по законопроекту Следственного Комитета Российской Федерации / Д. А. Мезинов // Уголовная юстиция. – 2013. -№ 1. – С. 29-36.

109. *Мезинов Д. А.* Необходимо ли закрепление понятия «объективная истина» в уголовно-процессуальном за-

коне? // Д. А. Мезинов / Вестник Томского государственного университета. Право. – 2013. – №2 (8). – С. 82-94.

110. Мезинов Д. А. Разумна ли состязательность судебного следствия по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Д. А. Мезинов // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2014. – №3 (13). – С. 61-69.

111. Мезинов Д. А. К вопросу о пределах активности суда в состязательном судебном следствии по уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Д. А. Мезинов // Уголовная юстиция. – 2014. – № 1(3). – С. 25-30.

112. Мельников А. А. Проблема судебного права / А. А. Мельников [и др.]. – М., 1983. – 224 с.

113. Минасян Л. А. Новейшие аспекты методологии познания сложных саморазвивающихся систем (на материале результатов современной физики элементарных частиц) / Л. А. Минасян // Вестн. Том. гос. ун-та. Философия. Социология. Политология. – 2012. – № 4. – Вып. 1 (20). – С. 65-72.

114. Місінкевич Л. Л. Законодавчі засади репресивної політики радянської влади в Україні в 20–30-ті рр. ХХ століття / Л. Л. Місінкевич // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1(45). – С. 5-14.

115. Михайлов А. А. Изменение прокурором обвинения и отказ прокурора от обвинения в суде первой инстанции : 12.00.09 : автореф. дис. канд юрид. наук / А. А. Михайлов. – Томск, 2008. – 28 с.

116. Михайлов А. А. Право прокурора распоряжаться обвинением в суде и его пределы / А. А. Михайлов // Уголовная юстиция. – 2013. – № 1(1). – С. 37-46.

117. Михайловский И. В. Об уголовном суде. По поводу предстоящей судебной реформы / И. В. Михайловский. – Нежин, 1899. – 92 с.

118. Михайловский И. В. Основные принципы организации уголовного суда / И. В. Михайловский. – Томск, 1905. – 336 с.

122. *Молдован А. В.* Докази у кримінальному процесі Федеративної республіки Німеччини / А. В. Молдован // Адвокат. – 2009. – № 3(102). – С. 30-33.

119. *Молдован А. В.* Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США. 2-ге вид. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.

120. *Мурадьян Э. М.* Истина как проблема судебного права / Э. М. Мурадьян. – М., 2002. – 287 с.

121. *Мусаелян Л. А.* К проблеме введения в уголовное производство института установления объективной истины по делу / Л. А. Мусаелян // Вестник Пермского университета. – 2014. – № 2 (24). – С. 218-228.

122. *Мушич-Громыко А. В.* Основные концепции истины в социальной эпистемологии / А. В. Мушич-Громыко // Вестник Бурятского университета. – 2008. – С. 61-63.

123. Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження) / *Н. О. Марчук, В. В. Касько, Р. О. Куйбіда, М. І. Хавронюк та ін.* / за ред. Н.О.Марчук. – К.: «Арт-Дизайн», 2015. – 248 с.

124. *Никитина И. В.* Принцип состязательности и проблемы его реализации в стадии судебного разбирательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. В. Никитина. – М., 2006. – 17 с.

125. *Никифоров А. Л.* Философия науки: История и методология [учеб.пособие] / А. Л. Никифоров. – М., 1998. – 280 с.

126. *Недугов Г. В.* Вероятностные аналитические технологии в судебной медицине: базовые математические модели и практические приложения / Г. В. Недугов, В. В. Недугова. – Самара: Офорт, 2009. – 241 с.

127. *Нор В. Т.* Истина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація / В. Т. Нор // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – №2. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvt DPR.pdf>

128. *Орлов Ю. К.* Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов – М.: Юристъ, 2009. – 175 с.

129. *Овсянников И.* Повысить надежность процессуального доказывания / И. Овсянников // Уголовное право. — 1999. — № 4. — С. 64-69.

130. *Оспанов С. Д.* Уголовный процесс Республики Казахстан (Общая часть). — Алматы: Юридическая литература, 2003. — 269 с.

131. *Пашин С. А.* Проблемы доказательственного права / С. А. Пашин // Судебная реформа: юридический профессионализм и проблемы юридического образования. Дискуссии. — М.: Международный комитет содействия правовой реформе, 1995. — С. 311-341.

132. *Петрова О. В.* Объективная истина и гарантии ее установления в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Петрова — Воронеж, 2000. — 23 с.

133. *Петрухин И. Л.* Состязательность и правосудие: к 100-летию М. С. Строговича / И. Л. Петрухи // Государство и право. — 1994. — № 10. — С. 128-137.

134. *Печников Г. А.* Диалектические проблемы истины в уголовном процессе : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Г. А. Печников ; Волгогр. акад. МВД России. — Волгоград, 2005. — 50 с.

135. *Печников Г. А.* Устав уголовного судопроизводства 1864 г. / Г. А. Печников, Н. А. Соловьева, В. М. Шинкарук // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. — 2015. — № 1 (26). — С. 42-48.

136. *Півненко В. П.* Про презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого / В. П. Півненко В. П., Є. О. Мірошніченко // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 8 (48). — С. 39-41.

137. *Пивоев В. М.* Философия и методология науки: учебное пособие для магистров и аспирантов / В. М. Пивоев. — Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2013. — 320 с.

138. *Пискун О. А.* Истина в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. А. Пискун ; Байкальский гос. ун-т экономики и права. — Иркутск, 2006. — 26 с.

139. *Пичерина О. Е.* Некоторые вопросы поиска истины в уголовном судопроизводстве / О. Е. Пичерина // Вестник ЮУрГУ. – 2007 – № 9. – С. 50-54.

140. *Познышев С. В.* Элементарный учебник русского уголовного процесса / С. В. Поднышев. – М., 1913. – 337 с.

141. *Плашевская А. А.* Собираание судом доказательств при рассмотрении дела по первой инстанции в уголовном процессе России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Плашевская ; Томск. гос. ун-т. – Томск, 2006. – 27 с.

142. *Полянский Н. Н.* Очерки общей теории уголовного процесса / Полянский Н. Н. – М. : Право и Жизнь, 1927. – 127 с.

143. *Полянский Н. Н.* Вопросы теории советского уголовного процесса / Полянский Н.Н.; Под ред.: Карев Д. С. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1956. – 271 с.

144. *Полянский Н. Н.* К вопросу о юридической природе обвинения перед судом / Н. Н. Полянский // Правоведение. -1960. – № 1. – С. 105-115.

145. *Попова Л. В.* Современные аспекты установления истины в уголовном процессе / Л. В. Попова // Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола. – Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». – Изд-во ООО КФЦ «Акцион», 2015. – № 1. – С. 80-86.

146. *Прилуцький П. В.* Проблема істини у кримінальному судочинстві України : автореф дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / П. В. Прилуцький ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 23 с.

147. *Прилуцький П. В.* Диференціація внутрішнього переконання судді в кримінальному процесі / П. В. Прилуцький // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 5. – С. 52-57.

148. *Присяжнюк Т. І.* Інститут потерпілого у кримінальному праві України: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. І. Присяжнюк. – К., 2006. – 20 с.

149. *Рахимбеков К. Е.* Оценка доказательств по внутреннему убеждению / К. Е. Рахимбеков // Вестник Карагандинского университета. – 2009. – № 4 (56). – С. 255-260.

150. *Розин Н. Н.* Уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям орд. проф. Императ. С.-Петербург. ун-а Н. Н. Розина / Н. Н. Розин. – 2-е изд., измен. и доп. – СПб. : изд. юрид. книж. склада «Право», 1914.

151. Рекомендация R (85) 11 Комитета министров государств-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса 28 июня 1985 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_127

152. *Решетникова И. В.* Доказательственное право Англии и США / И. В. Решетникова. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. – 240 с.

153. *Рибалка О. В.* Суб'єкти кримінально-процесуального доказування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Рибалка. – К., 2010. – 201 с.

154. *Рыжаков А. П.* Уголовный процесс: Учебник для вузов. – 3-е изд. испр. и доп. – М. : Изд-во НОРМА, 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://biblio.dvags.ru/marcweb/Pdf/..%5Cpdf%5CBooksNew%5Cryjakov_2.pdf

155. *Рябцева Е. В.* Деятельность и положение суда в состязательном уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. В. Рябцева ; Воронежский гос. ун-т. – Воронеж, 2005.- 24 с.

156. *Рязановский В. А.* Единство процесса / В. А. Рязановский. – М. : Юрид. бюро «Городец», 1996. – 75 с.

157. *Савицкий В. М.* Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / В. М. Савицкий. – М. : Наука, 1975. – 382 с.

158. *Самородов В. Н.* Методологические основания современной юридической науки: постановка проблемы / В. Н. Самородов // Вестник МГТУ, том 17. – 2014. – № 4. – С. 759-768.

159. *Свиридов М. К.* Установление судом истины в судебном разбирательстве / М. К. Свиридов // Вестник То-

момского государственного университета. Право. – 2011. – № 353. – С. 142-147.

160. *Свиридов М. К.* Задача установления истины и средства ее достижения в уголовном процессе / М. К. Свиридов // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2013. – №2 (8). – С. 101-106.

161. *Свиридов М. К.* Самостоятельность суда при постановлении приговора / М. К. Свиридов // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2014. – № 2 (12) – С. 90. – С. 88-95.

162. *Селина Е. В.* Допустимость, относимость и достоверность в уголовном процессе Англии и США / Е. В. Селина // Юстиция. – 2015. – № 2. – С. 41-48.

163. *Семухина О. Б.* Типология уголовного процесса и деятельность суда в рамках обвинительного и состязательного типов уголовного процесса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Б. Семухина – Томск, 2002. – 24 с.

164. *Сенькина Ж. С.* Активность суда в уголовно-процессуальном доказывании : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 / Ж. С. Сенькина. – Нижний Новгород. – 2014.

165. *Слинько С. В.* Правовые проблемы правосудия / С. В. Слинько // Проблемы теории и практики уголовного процесса: история и современность / под ред. В. А. Панюшкина. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2006. – С. 721-725.

166. *Случевский Вл.* Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство-судопроизводство / Вл. Случевский. – СПб., 1913. – 686 с.

167. *Смирнов А. В.* Уголовный процесс : учебник / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский ; под общ. ред. проф. А. В. Смирнова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2008. – 704 с.

168. *Смолин А. Г.* Сделка о признании уголовного иска / А. Г. Смолин ; науч. ред. А. С. Александров. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2005. – 176 с.

169. *Соколовская Н. С.* Роль суда в состязании сторон по уголовно-процессуальному законодательству Российс-

кой Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. С. Соколовская ; Томский гос. ун-т. – Томск, 2005. – 22 с.

170. *Соловей Г. В.* Теоретичні аспекти принципу змагальності в кримінальному процесі / Г. В. Соловей // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 883-887 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2012-1/12cgvvkr.pdf

171. *Соркин В. С.* Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве: Монография / В. С. Соркин. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 95 с.

172. *Спасович В. Д.* О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судостроительством и судопроизводством / В. Д. Спасович. – СПб., 1861. – 432 с.

173. *Спиркин А. Г.* Основы философии: Учебное пособие для вузов. – М. : Политиздат, 1988. – 592 с.

174. *Спиркин А. Г.* Философия: ученик. – 2-е изд. – М. : Гардарики, 2006. – 735 с.

175. *Стахівський С. М.* Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / С. М. Стахівський ; Нац.акад. внутрішніх справ України. – Киев, 2005. – 30 с.

176. *Стойко Н. Г.* Уголовный процесс в США: учебное пособие / Н. Г. Стойко, О. Б. Семухина ; Краснояр. гос. ун-т. – Красноярск, 2000. – 315 с.

177. *Стойко Н. Г.* Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем / Н. Г. Стойко. – СПб.: Издательский Дом С-Петербур. гос. ун-та, изд-во юридического факультета С-Петербур. гос. ун-та, 2006. – 264 с.

178. *Стойко Н. Г.* Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Н. Г. Стойко; С.-Петербур. гос. ун-т. – СПб., 2007. – 56 с.

179. *Стойко Н. Г.* Достижение истины в современном следственном и состязательном уголовном процессе /

Н. Г. Стойко // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4. – С. 264-273.

180. *Строгович М.С.* Участие прокурора в судебном следствии / М. С. Строгович // Социалистическая законность. – 1938. – № 8. – С. 45-56.

181. *Строгович М. С.* Уголовный процесс : учебник / М. С. Строгович. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. – 511 с.

182. *Строгович М. С.* Уголовное преследование в советском уголовном процессе / Отв. ред. М. М. Гродзинский. – М. : Изд-во АН СССР, 1951. – 191 с.

183. *Строгович М. С.* Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 384 с.

184. *Строгович М. С.* О состязательности и процессуальных функциях в советском уголовном судопроизводстве / М. С. Строгович // Правоведение. – 1962. – № 2. – С. 106-114.

185. *Строгович М. С.* Философия и правоведение: Некоторые методологические вопросы юридической науки / М. С. Строгович // Советское государство и право. – 1965. – № 6. – С. 74 – 82.

186. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса. Т. 1 / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – 469 с.

187. Суховерхов М. А. Роль судьи в процессе доказывания (на примере российского и английского уголовно-процессуального законодательства) / М. А. Сухоруков. – «Законодательство». – N 7. – июль 2007. – С. 58-66.

188. *Сысков В. Л.* Доказательственная деятельность суда первой инстанции по уголовным делам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Л. Сысков – Челябинск, 2006. – 22 с.

189. *Тадевосян В. С.* К вопросу об установлении материальной истины в советском уголовном процессе / В. С. Тадевосян // Советское государство и право. – 1948. – № 6. – С. 65-72.

190. *Тальберг Д. Г.* Русское уголовное судопроизводство: Пособие к лекциям. В 2 т. Т. 1 / [Соч.] Орд. проф. Ун-та св. Владимира д-ра уголовного права Д. Г. Тальберга. — Киев: Т-во печ. дела и торг. И. Н. Кушнерев и Ко в Москве, Киев. отд-ние, 1889. — 328 с.

191. *Тальберг Д. Г.* Русское уголовное судопроизводство: Пособие к лекциям. В 2 т. Т. 2 / [Соч.] Орд. проф. Ун-та св. Владимира д-ра уголовного права Д. Г. Тальберга. — Киев: Т-во печ. дела и торг. И. Н. Кушнерев и Ко в Москве, Киев. отд-ние, 1891. — 214 с.

192. *Тарунин Е. Л.* Мысли о науке и жизни: науч. пособие / Е. Л. Тарунин, В.И. Яковлев; Перм. гос. ун-т. — Пермь, 2011. — 362 с.

193. *Терехин В. В.* Допустимость доказательств в уголовном процессе (методологический, правовой, этический аспекты) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Терехин ; Нижегород. акад. МВД РФ. — Н.Новгород, 2016. — 510 с.

194. *Толочко О. М.* Сучасна типологічна модель кримінального процесу України: порівняльно-правовий аналіз / О. М. Толочко // Порівняльно-аналітичне право. — 2013. — № 3-2. — С. 322-325.

195. *Толстик В. А.* Специфика аргументации в юридической науке / В. А. Толстик // Юридическая техника. — 2013. — № 7-1. — С. 28-35.

196. *Томин В. Т.* Уголовный процесс: актуальные проблемы теории и практики / В. Т. Томин. М. : Юрайт, 2009. — 376 с.

197. *Трубникова Т. В.* Право обвиняемого на справедливое судебное разбирательство: необходимость формирования новых подходов к «старым» проблемам российской уголовно-процессуальной науки / Т. В. Трубникова // Уголовная юстиция. — 2013. — № 2(2). — С. 50-59.

197. *Трунов И.* Суд не должен добывать доказательства. К вопросу о конституционности ч. 4 ст. 276 УПК РФ / И. Трунов, Л. Трунова // Российская юстиция. — 2001. — № 9. — С. 56.

198. *Туленков Д. П.* Внутреннее убеждение как критерий истины в уголовном процессе / Д. П. Туленков // Российский судья. – 2007. – № 2. – С. 29-32.

199. *Тыричев И. В.* Принципы советского уголовного процесса: учебное пособие / И. В. Тыричев. – М., 1983. – 80 с.

200. *Тягло О. В.* До роз'яснення поняття достовірність та недостовірність / О. В. Тягло // Вісник Кримінологічної асоціації України. – № 3. – 2013. – С. 233-242.

201. Уголовный процесс : учебник для бакалавриата юридических вузов / О.И. Андреева [и др.] ; под ред. О.И. Андреевой, А. Д. Назарова, Н. Г. Стойко и А. Г. Тузова. – Ростов н/Д : Феникс, 2015. – 445 с.

202. *Ухов А. Е.* Проблематизация истины в классической и неклассической эпистемологии: системность и вопрос о соотношении знания и действительности: дис. ... канд. философ. наук : 09.00.01 / А. Е. Ухов. – Иваново, 2015. – 167 с.

203. *Фаткуллин Ф. Н.* Общие проблемы процессуального доказывания / Ф. Н. Фаткуллин ; [науч. ред. доц. Я. С. Аврах]. – 2-е изд., доп. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1976. – 206 с.

204. *Фельдштейн Г. С.* Лекции по уголовному судопроизводству / [Соч.] Г. С. Фельдштейна, орд. проф. Моск. ун-та. – Москва : Типо-лит. В. Рихтер, 1915. – 433 с.

205. *Филиппов А. Г.* О статье проф. А. С. Александрова «Семь смертных грехов современной криминалистики» / А. Г. Филиппов // Вестник криминалистики. – 2010. – № 3(35). – С. 63-66.

206. *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного судопроизводства. В 2 т. Том I. / И. Я. Фойницкий. – изд-е 3-е, пересм. и доп. – СПб.: Сенатская типография, 1902. – 515 с.

207. *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного судопроизводства. В 2 т. Том I. / И. Я. Фойницкий. – СПб.: Изд-во «АЛЬФА», 1996. – 552 с.

208. *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного судопроизводства В 2 т. Т. 2 / И. Я. Фойницкий. – Изд. 3-е. – С.-Пб.: Типография т-ва «Общественная Польза», 1910. – 560 с.

209. *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. — Петроград : типография «Двигатель», 1915. — 606 с.

210. *Фокина А. А.* Идентификация личности по папиллярным узорам рук с применением математических методов исследования / отв. ред.: Сегай М. Я. — К.: РИО МВД УССР, 1973. — 118 с.

211. *Халиков А. Н.* Содержание категории истины в уголовном судопроизводстве / А. Н. Халиков // Актуальные проблемы российского права. — №7 (44). — 2014. — С. 1415-1420.

212. *Чельцов М. А.* Уголовный процесс / М. А. Чельцов. — М. : Юридическое издательство Министерства Юстиции СССР, 1948. — 624 с.

213. *Чердынцева И. А.* Назначение современного российского уголовного процесса как элемент его типологической характеристики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. А. Чердынцева ; Омская акад. МВД РФ. — Омск, 2008. — 23 с.

214. *Чупин П. П.* Философские основы логики и методологии научного познания / П. П. Чупин // Свердловск: Изд-во Свердловского ун-та. — 1995. — 328 с.

215. *Чичканов А. Б.* Принцип состязательности в российском уголовном судопроизводстве / А. Б. Чичканов // Правоведение. — 2001. — № 5. — 120-131.

216. *Чичканов А. Б.* Функции прокурора и принцип состязательности в российском уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Б. Чичканов ; С.-Петерб. гос. ун-т. — СПб., 2003. — 36 с.

217. *Чучукало О.* Вплив зпальності і диспозитивності на криміналістичне забезпечення судового слідства / О. Чучукало // Право України. 2003. — № 5. — 71-75.

218. *Шабанов П. Н.* Внутреннее убеждение судьи / П. Н. Шабанов // Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Право». — 2010. — № 1. — С. 129 – 138.

219. *Шагеева Р. М.* В споре рождается истина / Р. М. Шагеева // Библиотека криминалисти. Научный журнал. – 2012. – № 4 (5). – С. 274-279.

220. *Шаговой В. Н.* Потерпевший и жертва в уголовном процессе: Защита прав и их уголовно-процессуальные правонарушения: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Шаговой. – Тюмень, 2006. – 24 с.

221. *Шамардин А. А.* Активность суда в доказывании и ее сочетание с принципом диспозитивности в рамках состязательной модели уголовного процесса /А. А. Шамардин // Школы и направления уголовно-процессуальной науки: доклады и сообщения на учредительной конференции Международной ассоциации содействия правосудию (Санкт-Петербург, 5-6 октября 2005 г.) / Под ред. А. В. Смирнова. – СПб., 2005. – С. 164-169.

222. *Шарафутдинова З.И.* Формирование внутреннего убеждения у судьи в состязательном уголовном процессе // Основы экономики, управления и права. – 2014. – № 2 (14). – С. 93-95.

223. *Шаров Д. В.* Истина в уголовном судопроизводстве: современные воззрения / Д. В. Шаров // Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола. – Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». – Изд-во ООО КФЦ «Акцион», 2015. – № 1. – С. 120-123.

224. *Шевчук М. І.* Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. І. Шевчук ; Львівський наці. ун-т ім. І.Франка, Львів, 2015. – 25 с.

225. *Шейфер С. А.* Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С. А. Шейфер. – М. : Норма, 2008. – 240 с.

226. *Шепитько В. Ю.* Теория криминалистической тактики: монография / В. Ю. Шепитько.– Харьков: «Гриф», 2002. – 349 с.

227. *Шершеневич Г. Ф.* Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. – М. : изд-е Бр. Башмаковых. – 1912. – 805 с.

228. *Шестакова М. А.* Герменевтическая программа обоснования гуманитарных наук. Очерки по истории и философии науки / М. А. Шестакова // Сб. статей. – Вып. 1 / Под общ.ред. А. В. Соколова, Л. Е. Яковлевой ; Кафедра философии гум. ф-тов филос. ф-та МГУ им. М. В. Ломоносова. – М. : Полиграф-Информ, 2009. – С. 329-347.

229. *Шифман М. Л.* Прокурор в уголовном процессе (стадия судебного разбирательства) / Шифман М.Л.; Под ред.: Голяков И. Т. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 247 с.

230. *Штукенберг К-Ф.* Исследование материальной истины в уголовном процессе // Государство и право. – 2014. – № 5. – С. 78-86.

231. *Шибіко В. П.* «Мала реформа» судового розгляду кримінальної справи: рух від істини до змагальності? / В. П. Шибіко // Судова реформа в Україні : мат. наук.-практ. конф. – Харків, 2002. – 99-102.

232. *Щеглова Е. С.* Концепция состязательности в российской правовой мысли конца XIX – начала XX веков : автореф. ... дис. канд. юрид. наук / Е. С. Щеглова – Владимир, 2007. – 26 с.

233. *Элькинд П. С.* Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П. С. Элькинд. – изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 142 с.

234. *Юркова Г. В.* Вплив принципів змагальності та рівності на процесуальний статус сторін у кримінальному процесі [Електронний ресурс] / Г. В. Юркова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvlduvs/2009_2/09ygvvkr.pdf

235. *Юрчишин В. М.* Процесуальні повноваження прокурора у підготовці та оформленні обвинувального акта / В. М. Юрчишин // Вісник Чернівецького факультету

Національного університету «Одеська юридична академія». — 2014. — Вип. 2. — 237-252.

236. *Якимович Ю. К.* О возможности достижения объективной истины в современном уголовном судопроизводстве / Ю. К. Якимович // Уголовная юстиция. — 2014. — № 1(3). — С. 69-74.

237. *Яковлева А. П.* Некоторые вопросы взаимодействия истины и состязательности в современном судопроизводстве / А. П. Яковлева // Истина в юрисдикционных производствах: материалы круглого стола. — Бюллетень МАСП. Электронное приложение к журналу «Уголовный процесс». — Изд-во ООО КФЦ «Аktion», 2015. — № 1. — С. 136-140.

238. *Яновська О. Г.* Загальна характеристика змістовних елементів принципу змагальності в кримінальному судочинстві / О. Г. Яновська // Судова апеляція. — 2010. — № 3.

239. *Яновська О. Г.* Окремі питання типологізації українського кримінального судочинства / О. Г. Яновська // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 4. — С. 292-295.

240. *Яновська О. Г.* Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві / О. Г. Яновська // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. — 2013. — № 1. — С. 87-91.

241. *Яновська О. Г.* Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим кримінальним процесуальним кодексом України / О. Г. Яновська // Часопис Київського університету права. — 2013. — № 1. — С. 242-245.

242. *Яцишина О. Е.* Внутреннее убеждение как основание свободы оценки доказательств в российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Е. Яцишина. — Челябинск, 2004. — 21 с.

Наукове видання

МИРОШНИЧЕНКО Юрій Михайлович

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ
ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Монографія

Підп. до друку 15.03.2017. Папір офсетний. Друк офсетний.

Формат 60х90/16. Умов. друк. арк. 11,7. Обл.-вид. арк. 9,8.

Тираж 300 прим.

Видавець і виготовлювач –

ТОВ Панов А. М., м. Харків, 61002, віл. Раднаркомівська, 10, оф. 6

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4847 від 06.02.2015